

YAZ DİNLENCESİ AKADEMİK SOHBETİ-2

İNSAN DAVRANIŞLARI, BELİRLEYİCİLERİ VE HUKUK

TOPLANTI SUNUMLARI VE TARTIŞMALAR

**İNSAN DAVRANIŞLARI,
BELİRLEYİCİLERİ
VE HUKUK**

YAZ DİNLENCESİ AKADEMİK SOHBETİ-2

**İNSAN DAVRANIŞLARI,
BELİRLEYİCİLERİ VE HUKUK**
TOPLANTI SUNUMLARI VE TARTIŞMALAR

5-7 EYLÜL 2013
BEKTAŞ KÖY, AYVACIK / ÇANAKKALE

YAZ DİNLENCESİ AKADEMİK SOHBETİ-2
TOPLANTI SUNUMLARI VE TARTIŞMALAR

Yayıncı:

İstanbul Medipol Üniversitesi Kavacık Mah. Ekinciler Cad. No.19
Kavacık Kavşağı - Beykoz 34810 İstanbul

Editör

Prof. Dr. Yücel Sayman

Yayın Koordinatörü

Ömer Çakkal

Mizanpaj

Murat Çakır - Medicom

Kapak

Levent Karabağlı

Baskı:

SAGE Yayıncılık Rek.Mat.San.Tic.Ltd.Şti.

Kazım Karabekir Caddesi

Kültür Çarşısı No:7 / 101-102

İskitler - Ankara

0 312 341 00 05

0 312 341 00 02

1. Baskı

Ağustos 2014

978-605-4797-04-2

Yayın Hakları:

Her türlü yayın hakkı saklıdır. Kitapta yer alan yazı ve görseller, İstanbul Medipol Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

- 7 • Önsöz
- 9 • Açılış konuşması
- 13 • Ceren Gültüter
Biohukuk dersinin düşündürdükleri
- 27 • Prof. Dr. Tangül Müdok
Nöronal pazarlama: Nöromarketing
- 53 • Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy
Genetik determinasyon
- 67 • Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç
Genetik analizler ve hukuki sorunlar
- 83 • Prof. Dr. Gürkan Öztürk
Nurture ve nature (Genetik ve çevre)
- 95 • Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut
Genetik materyallerin patentlenmesi
- 113 • Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu
Özgür iradenin nörobijolojisi
- 131 • Prof. Dr. Pervin Somer
*İnsan davranışları ve yaradılış:
Özgür seçim nerede başlar, nerede biter?*
- 143 • Doç. Dr. Mustafa Öztürk
Hormonların davranışlara etkisi
- 153 • Dr. Mahmut Tokaç
Eugenics (Öjeni) ve GenETİK
- 173 • Prof. Dr. Yücel Sayman
Genetik belirleme mi? Irk ve etnisite; ayrımcılık üzerine çeşitlemeler

ÖNSÖZ

Aristo bu topraklarda birkaç yıl da olsa yaşamış, okul kurmuş, düşüncelerini öğrencileriyle tartışmış.

Aristo'nun bu topraklarda gezindiğini biliyorum; denize girer miydi, bilemiyorum.

Aristo'yla ilgili bildiğim başka bir şey, onun, köleleri bir yana koyuyorum, kadın ve çocukları doğaları gereği daha sınırlı bir özerk iradeye ve faaliyette bulunabilme yeteneğine sahip oldukları gerekçesiyle daha aşağı bir statüye yerleştirdiğidir. Biliyorum, Aristo insanlar arası ilişkileri de, aileyi de, devleti de doğanın düzeninde bulurdu.

Aristo bu görüşlerini öğrencileriyle deniz kenarında oturup, bir yaz sohbeti çerçevesinde tartışır mıydı, bunu da bilmiyorum.

Bizler, Medipol Üniversitesi tıp ve hukuk fakülteleri öğretim üyeleri ve öğrencileri bu yıl da, 'ikinci yaz dinlencesi akademik sohbeti' dedik, deniz kenarında üç gün süreyle toplandık; Aristo'dan daha eskilerden bu yana tartışılan, artık söylenebilecekler tükendi denirken yeniden alevlenen konunun çekiciliğine kapılıverdik: İnsan davranışları biyolojik/genetik belirlemenin bir zorunluluğu mudurlar? Yoksa insan davranışları sonradan, toplumsal/tarihsel süreçte mi belirlenirler? Doğuştan edinilmiş-sonradan edinilmiş tartışmasını bilimsel gelişmelerin izinde bir de biz sohbet konusu ettik: "İnsan Davranışlarının Belirleyicileri ve Hukuk".

'Yaz dinlencesi akademik sohbeti'ni birinci yılında da olduğu gibi ikinci yılında da Ayvacık Belediyesi yöneticileri ve çalışanları içten ve özverili destekledi. Başkan Mehmet Ünal Şahin ilçenin her yönden gelişmesi için çaba harcarken üniversite düşüncesinin gerçekleşmesine özel önem veriyor.

Elinizdeki kitap 'ikinci yaz dinlencesi akademik sohbeti'nin sunumlarını ve tartışmalarını içeriyor. Bizler tartışırken keyif aldık; umarız okurlar da keyifli bulurlar.

Yücel Sayman

Assos/Bektaş Köy/Sivrice

Ağustos 2014

AÇIŞ KONUŞMASI

Fransa’da eşcinsel evlilik yasal olarak kabul edildi. Ve elimde 1 Ağustos 2013 tarihli Le Monde gazetesinde çıkan bir ilanda şöyle yazıyor:

“Arthur, Penelope, Luc ve Nicolas ile Leon, Alma, Theo ve Zacharia anneanneleri Claude ile Fraçoise’in 30 Ağustos 2013 günü Paris’te evlendiklerini duyurmaktan mutluluk duyuyorlar”

Acaba eşcinsellik biyolojik kökenli midir, kalıtsal mıdır? İnsanın seksüel üreme biçimi tek ve temel biyolojik veri kabul edilirse (edilmeli mi?), eşcinselliği patolojik bir ifade olarak mı değerlendirmeliyiz? Bu takdirde, teşhis ve tedavisi düşünülebilir mi?

Genetikçiler yüz yıldır zeka, saldırganlık, bağımlılık, karakter özellikleri, cinsel yönelim gibi insan davranışlarının kalıtsallığı üzerine çalışıyorlar. Eğer davranışlarımızı genetik zorlamalar belirliyorsa ve bu nedenle kalıtsalsa, insan türünü geliştirmek amacıyla davranış bozukluklarını tedavi edebiliriz, toplumda ‘marjinaleri’ önceden saptayabiliriz, zaaflarımızı (örneğin bağımlılıklarımızı), güçlü yanlarımızı (örneğin zekamızı) ya da farklılıklarımızı (örneğin cinselliğimiz) anlayabiliriz. Eğer davranışlarımızı kalıtsallığı biyolojik değil de çevresel-kültürelse, yani tüm yeteneklerimiz ve alışkanlıklarımız belli bir topluma ait olmamızdan kaynaklanıyorsa, kültürel ortamın-çevrenin değiştirilmesi davranışlarımızı da etkileyecektir. Özetle, davranışlarımızın kalıtsallığını araştırırken davranışlarımızın doğuştan mı belirlendiğini yoksa sonradan mı edinildiğini kanıtlama çabası tartışmanın merkezine oturuyor. Ancak bu tartışmanın neresinde yer alacağımızı belirleyen dini, ideolojik, siyasi, toplumsal ve bireysel tercih etkenlerini de unutmamak gerekiyor. 2001 de sona eren genom projesi, bu projenin ortaya çıkarttığı verilerin, bilgilerin geliştirildiği postgenomik dönem araştırmaları, moleküler biyolojinin ve sinir bilimin yeni bulguları davranışlarımızın belirleyicileri konusunda bizleri daha bir aydınlatıyor; ama tartışmayı da bir o kadar derinleştiriyor.

İrkin ve etnisitenin biyolojik kategoriler olmadığını söylüyoruz ama toplumsal kategori olarak ele alındığında da ırkın ya da etnisitenin toplumda hastalıkların dağılımı ve yoğunluğu bakımından bir risk faktörü olup olmadığını araştırılmasını insan sağlığı bakımından gerekli, yararlı ve meşru buluyoruz. Ne var ki ırk ve

etnisite kategorilerini belirleyen kriterleri bir yönüyle doğal olana bağladığımız ölçüde kenarından köşesinden ırkçılığa adım atıyoruz. Üretilen tansiyon ilacının tanıtımında etkileri bakımından ‘zencilerde etkisi yüksektir’ ibaresi koyarsak ayırmıcılık yapmış olacak mıyız? Bu ilaca patent verilecek mi? İlacı bir beyaz kullanırsa, ücretini sigorta ödeyecek mi? Ya da, zenci hastalığı olarak nitelendirilen bir hastalığın tüm belirtilerinin bir beyaz da görülmesine rağmen hastayı beyaz olduğu için, nasılsa o hastalık değildir diye, tedavi etmeyi düşünmeyen doktorun sorumluluğu doğacak mı?

Üstelik günümüzde insanın kendi evriminin sanatçısı olabileceğini söyleyen ve bunun üzerine yaptıkları çalışmalarla özellikle nanoteknolojinin olanaklarından yararlanarak insanı sapiens insan türünden çıkartıp, post-insana ulaşmak isteyen bilim insanları var. Yeni ayırmıcılık örnekleri ufukta görülüyor.

Ya biz hukukçular ne yapacağız? Ortaya çıkan sorunları hangi hukuk sistemi içinde, hangi hukuki çerçevede çözmeye çalışacağız?

Tüm bu konuları üç gün boyunca konuşacağız ve tartışacağız.

Ben geçen yıl ki buluşmayı ‘akademik yaz sohbeti’ diye nitelendirmiştim.

Zaman ve mekan sınırlamasından bir an için uzaklaşarak özgür bir ortamda, sınırlı verecek her tür zorunluluktan azade, bir başka ‘akademik yaz sohbetini’ yaparız umarım.

Bu yıl ki ikinci buluşmayı yüreklendiren İstanbul Medipol Üniversitesi yönetimine, destekleyen Ayvacak Belediyesi Başkanına teşekkür ederim.

Eğlenceli, dinlendirici ‘akademik yaz sohbetine’ katılan sizlere de, bu sihirli topraklara hoş geldiniz diyorum.

SUNUMLAR

BİOHUKUK DERSİNİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

CEREN GÜLTÜTER

MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ 3. SINIF ÖĞRENCİSİ

Merhaba, ben Ceren Gültüter. Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi 3. Sınıf öğrencisiyim. Biohukuk ile ilk defa geçen sene buraya seminere geldiğimizde tanıştık. Daha sonra Biohukuk'u bu sene ders olarak aldık; tıp fakültesinden ve hukuk fakültesinden gelen hocalarımız ile bu dersi işledik. Geniş, yeni ve tartışmaya açık bir alan olması sebebiyle derslerde aklımızda oluşan soru işaretlerini tartışarak cevaplandırmaya çalıştık. Ben de bugün sizlere çok kısa olarak dersin ilk düşündüklerinden bahsedeceğim.

Bu sene üzerinde durduğumuz konuları sizlerle paylaşırken belirli başlıklar halinde toplamayı uygun gördüm. Tabii ki belirtmem gerekir ki; Biohukuk çok geniş bir alana sahip. Ben burada derste ilk olarak aklımıza gelen, tartıştığımız noktaları ele aldım. Bunlar, klonlama, taşıyıcı annelik, aşılama, yumurta nakli, dondurulmuş embriyolar ve in-vitro embriyo nakli. Konuya **klonlama** ile başlamak istiyorum.

Bilindiği üzere klonlama, kelime anlamı bakımından aynı kökten yeni dallar elde etmek anlamına gelmektedir. Genel olarak bakıldığında kısırlığa karşı geliştirilmiş bir yöntemdir ancak zamanla başka amaçlar ile de kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin, cinsiyet seçimi amacı ile klonlama, üreme amaçlı klonlama ve tedavi amaçlı klonlama gibi. Klonlama konusunun bahsi ile beraber aklımıza takılan ilk nokta üreme amaçlı klonlama noktasında oldu. Öncelikle tanımlarsak; **Üreme amaçlı klonlamada**, vücuttan alınan bir hücrenin çekirdeği, çekirdeği alınmış olan bir yumurtanın içerisine yerleştirilir ve dölllenme gerçekleştikten sonra ana rahmine transfer edilir. Yani yumurta içerisine konulan hücre kimden alınmış ise onun aynısı bir canlı doğmaktadır.

Peki biz burada hangi noktayı tartıştık? Derste hepimizin de aklına gelen şey üreme amaçlı kopyalamanın insanlara uygulanması durumunda ortaya çıkabilecek artı ve eksi noktalar. İlk başta akla gelen temel korku, insanların, gen haritalarının çözülerek aynı insanın göz renginin değişik olanı, daha uzun boylu olanının veya daha zeki olanının üretilmesi oldu. Tabii ki konunun derinine indiğimizde konuya

getirilen eleştirilerin yanında olumlu düşünceler ortaya çıktı. Öncelikle eleştirilerden bahsedelim. İlk eleştiri, klonlamada insanların bir araç olarak kullanıldıkları; ancak insanların sadece bir araç olabilecekleri ve klonlama sonucunda insanın bireyselliğinin, bir kezliğinin ve şahsiliğinin ihlal edilmesi nedeniyle insan onuruna aykırı olduğu ve bu nedenle gerçekleştirilmemesi gerektiği yönünde oldu. İkinci eleştiri bir problem olarak Medeni Hukukta gördüğümüz soy bağı problemi olarak karşımıza çıkıyor. Şöyle ki üreme amaçlı klonlanan kimse genetik olarak kopyalanan kişinin aynısı olacağından dolayı bu klonun soy bağı olarak nasıl bağlanacağı bir sorundur. Yine bir diğer eleştiri olarak, klonlama bilindiği üzere bu zaman kadar koyun keçi, inek gibi hayvanlarda uygulanmıştır. Ancak sonuçlarda klonlama tekniğinin gebelik oranlarının düşük olduğu, sakat doğum veya düşük yapma olasılığının yüksek olduğu belirtilmiştir. Düşük oranlarının yüksek bir orana sahip olduğunun belirtilmesi, gebelik sırasında annenin de yaşamını tehdit eden durumlara rastlanması insan klonlamasının yaşam hakkı ve sağlık menfaatleri dolayısıyla yasaklanması gerektiği söylenebilir. İlave olarak, bu şekilde ayrıcalıklı olarak doğacak olan bireyin toplumda ayrıcalıklar ile karşılaşacak olması da bu eleştirinin dolaylı sonudur. İşin bir de psikolojik boyutunu ele almak gerekirse klonlanmış olan kişiler genetik olarak benzersiz olmaması sebebiyle bu kişilerde bağımsız ve otonom olmama duygusu gelişecektir. Örneğin aile bireylerinden birinin geni ile klonlama gerçekleştirilmiş ise aile bireyi ister istemez klonlanan bireyin genetik özdeşi olduğu klona karşı aynı beklentiler içerisinde olacaktır. Oluşan çocuk transfer edilen hücre çekirdeğinin tekrarı durumunda olacaktır. Yani genetik olarak özdeşlik karakter olarak da özdeşliğin olduğu düşüncesini ortaya çıkaracak ve bu kişinin psikolojik gelişimini olumsuz etkileyecektir. Bu görüşe karşı olarak, klonlanmış kişi ile klonun kişiliğinin aynı olmayacağı görüşü ileri sürülmüştür. Bir kitapta Amerikalı bir genetikçinin bu eleştiriye su serpen bir görüşünü okudum sizlerle de paylaşmak isterim;

“Doğacak canlı ile klonlanan kişi sadece fiziksel olarak aynı olacaktır. Bu benzerlik doğal bir klonlama şekli olan tek yumurta ikizliğinde görülen türdendir. Yani, yeni doğan birey ile genleri kullanılan birey tek yumurta ikizlerinde olduğu gibi düşünce ve ruh olarak tamamen farklı kişilerdir. Zaten insanı insan yapan taşıdığı ruh değil midir?”

Karşılaştığımız bir diğer eleştiri de Adli Tıp Biliminden gelmektedir. Klonlama tekniği ile üretilen birbirleri ile aynı genetik yapıya sahip onlarca ve yüzlerce kişi olması durumunda DNA analizleri ile kimlik tespiti konusunda oldukça zorluklar yaşanacağını belirtmektedirler. Bu görüşe göre klonlanan kimselerin de parmak izlerinin aynı olacağı savunulmaktadır. Son olarak yine en büyük korkular arasında sayılabilecek durum, ısmarlama çocukların ortaya çıkabilecek olmasıdır.

Buraya kadar klonlama hakkında hep olumsuz sayılabilecek, korkulan noktalar-

dan bahsettik. Peki klonlamanın hiç olumlu düşünülebilecek noktaları yok mu? Elbette ki var. Onlardan da şöyle bahsedebiliriz. Öncelikle akla gelen tabii ki günümüzün de en önemli problemlerinden organ nakli. Hasta olan bir insandan alınacak bir hücre ile onun zarar görmüş doku ve organlarını onaracak sağlıklı ve kalıcı embriyonik hücre kültürleri oluşturulması halinde organ ve doku nakillerinde karşılaşılan uyumsuzluk probleminin aşılacağından bahsedilmektedir. Buna getirilen karşıt görüş klonlamaya bir insanın organ veya doku bağışlayıcısı olarak hizmet etmesine yönelik olarak yani üretilen insanın adeta bir organ deposuna dönüştürülmesi amacı ile kullanılması tehlikesi karşısında bu uygulamaya kesinlikle izin verilmemesi gerektiği savunulmaktadır. Son olarak bir diğer olumlu nokta da nesli tüketilen hayvanların klonlama yöntemi ile yeniden çoğaltılabileceğidir.

Tüm bu görüşlerin yanında Avrupa Konseyi'nin 4 Nisan 1997 tarihli "**Biyoloji ve Tıbbın Uygulanmasında İnsan Haklarının ve Onurunun Korunması Hakkındaki Sözleşmesi**"ne ek 1 Mart 2001 tarihinde yürürlüğe girmek üzere çıkarılan "**İnsan Klonlamasının Yasaklanmasına Dair Protokol**" ile ölü veya canlının genetik benzerini yaratmak gayesi ile üreme amaçlı klonlama yasaklanmıştır.

Sonuç olarak şöyle belirtebiliriz ki klonlamayı yasaklamak yeterli değildir. Bunu yapan kişilerin bir yaptırım ile karşılaşması gerekmektedir. Bunun yanında tedavi amaçlı klonlamaya olumlu bakmak gerekir ancak az önce de bahsettiğim gibi kişi eğer organ deposuna dönüştürülecekse buna asla izin verilmemelidir.

Bir gazete haberi buldum, ilginç bulduğum için de sizlerle paylaşmak istedim. Söz konusu haber 20 Ağustos 2001 tarihinde yayınlanmış. Amerikalı bir bilim adamı insan klonlamasını gerçekleştireceğini ve embriyonik dokular oluşturacağından bahsetmiş. Daha sonra 22 Nisan 2009 yılında da yine aynı bilim adamı, 14 insan embriyosu klonladığını ve bunlardan 11 tanesini 4 tane kadının rahmine yerleştirdiğini ancak bunların hiçbirinin hamilelik ile sonuçlanmadığından bahsetmiş ve sonunda da bunu bir gün kendisi yapamasa da illaki gerçekleşeceğini eklemiştir. Görülüyor ki zamanla bu konuda gelişmeler oluyor ve olacak da.

İkinci başlık olarak **aşılama**dan bahsetmek istiyorum. Kapsamı açısından daha çok Medeni hukuk alanında karşılaştığımız problemlere değineceğim. İlk olarak, hemen hemen her derste tartıştığımız noktayı inceleyelim. 4721 sayılı Medeni Kanunumuzun 28. maddesine göre, çocuk tam ve sağ doğmak şartı ile ana rahmine düştüğü andan itibaren hak ehliyetinden yararlanabilmektedir. Ama tüp bebek yönteminde bu bizim karşımıza bir problem olarak çıkmaktadır. Yani embriyo bu noktada hak ehliyetine sahip olacak mı olmayacak mı? Bu problemin tartışılması kapsamında çeşitli görüşler ortaya çıktı, farklı farklı görüşleri savunan ar-

kadaşlarımız oldu. Çözümlerden kısaca bahsetmek gerekirse; ilk olarak Medeni Kanununun 28. maddesinin ikinci fıkrasında yer alan **“Çocuk hak ehliyetini sağ doğmak koşuluyla ana rahmine düştüğü andan başlayarak elde eder”** hükmüne bağlı kalarak henüz anne rahmine düşmemiş olan embriyoları hak ehliyetinden yararlanamaması gerektiği savunuldu. İkinci olarak Medeni Kanunun ilgili hükmünün geniş yorumlanması gerektiği ve hak ehliyetinden henüz anne rahmine nakledilmemiş olan embriyoların da yararlanmasının doğru olacağı ileri sürüldü. Bu düşüncenin gerekçesi de embriyonun, anne karnına yerleştirilmeden önceki dönemde basit, bir eşya veya anne ve babanın vücudu veya kişiliklerine ait bir obje olma durumundan kurtulması olarak gösterilmiştir.

Bunun yanında bir diğer problem olarak, Medeni Kanunumuzda yer alan babalık karinesi karşımıza çıkmaktadır. Birazdan da görüleceği gibi madde metinlerinde yer alan bir cümle grubu bizi tartışmaya sevk etmiştir. Şöyle ki kanununun 302. maddesinin 1. fıkrasında **“Davalının, çocuğun doğumundan önceki üç yüzüncü gün ile yüz sekseninci gün arasında ana ile cinsel ilişkide bulunması, babalığa karinedir”** şeklinde belirtilmiştir. Bunun yanında bir diğer hüküm de yine aynı kanununun 288. maddesinin 2. fıkrasında yer alan **“Ancak gebe kalma döneminde kocanın karısı ile cinsel ilişkide bulunduğu konusunda inandırıcı kanıtlar varsa kocanın babalığına ilişkin karine geçerliliğini korur.”** Olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki maddede de yer alan “cinsel ilişki” kavramı problemleri ortaya çıkarmaktadır. Bilindiği gibi üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinde cinsel ilişki söz konusu değildir. Yani bu durumda –üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinde- bu iki hüküm, geçerliliğini yitirmiş olmaktadır.

Yine bir diğer nokta da, Medeni Kanununun 289. maddesinde karşımıza çıkmaktadır. Soy bağının reddini düzenleyen bu hükme göre **“Koca, davayı, doğumu ve baba olmadığını veya ananın gebe kaldığı sırada başka bir erkek ile cinsel ilişkide bulunduğunu öğrendiği tarihten başlayarak bir yıl içinde açmak zorundadır”** şeklinde bir düzenleme yer almaktadır. Ancak gebeliğin cinsel ilişki ile gerçekleşmemesi halinde süre hangi tarihten başlayacaktır? Görüldüğü gibi üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinde bu madde yukarıda olduğu gibi yetersiz kalmaktadır.

Medeni Kanununun 282. maddesine göre çocuk ile ana arasında soy bağı doğum ile kurulur. Ancak bu çözüm üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinde bizleri her zaman doğru sonuca götürmemektedir. Özellikle aşağıda inceleneceği gibi taşıyıcı annelikte bu problem karşımıza çıkmaktadır.

Tabii ki bu gelişmeler beraberinde yeni tanımlar, yeni hakları da gündeme getirmektedir. Bunların içerikleri ve varoluşları da tartışmaya açık noktalar. Kimli-

ğini bilme hakkı, soyunu sürdürme hakkı., benzersiz olma hakkı, müdahale edilmemiş bir kökene sahip olma hakkı, farklı olma hakkı, soy bağı bilme hakkı gibi haklar üzerinde durulması gereken noktalar arasındadır.

Dikkatimi çeken ilginç noktalardan birisi de ölümden sonra döllenme konusu oldu. Yine gazetede gördüğüm bir haberi sizlerle paylaşmak istiyorum. Texas'ta yaşayan bir kadının oğlu kavgada yaralanmaktadır ve hastaneye götürüldüğünde hiçbir ümit olmadığı söylenmektedir. Kadın da oğlunun çocuk sahibi olmak istediğinden bahsederek, oğlunun spermlerini alıp bir taşıyıcı anne bulup torununa sahip olmayı istemektedir. Bu sayede oğlundan hiç ayrılmamış olacaktır. Kadın bunu gerçekleştirebilmek için dava açmış ve belirtmek gerekir ki Amerika'da buna benzer 1000'e yakın dava var.

Şimdi dikkat edersek, buradaki olayda kişi henüz ölmemiş. Ancak, ölmüş birisinden bu şekilde bir naklin gerçekleşmesi durumunda Türk Ceza Kanununun 130. maddesinde yer alan **“Ölünün anısına ve cesede karşı saygısızlık”** ve hakaret suçunu oluşturabileceğinden bahsedilmiştir. Tabii ki bu noktada tartışılmalı bir nokta. Bunun yanında bu şekilde ölümden sonra dondurulmuş sperm ile veya başka bir şekilde meydana gelen çocuğun soy bağı problemi de karşımıza çıkmaktadır. Medeni Kanununun 285. vd. hükümlerine göre, baba ile çocuğun arasında soy bağı kurulabilmesi için ölümden itibaren 300 gün içerisinde doğumun gerçekleşmesi gerekmektedir. Şimdi burada 300 gün içerisinde doğum gerçekleşmezse eğer bu maddeyi nasıl uygulamamız gerekir? Veya doğan çocuğun soy bağı problemi nasıl çözümlenmelidir? Bu noktayı da incelediğimiz de karşımıza iki görüş çıktığını söyleyebiliriz; İlk olarak ölümü takip eden 300 gün içerisinde doğum meydana gelmez ise çocuk ile ölen kişi arasında herhangi bir bağlantının kurulamayacağı iddia edilmiş ve bu durumun değiştirilmesinin doğru olmayacağı ileri sürülmüştür. Yani bu görüşe göre hüküm kesindir ve geniş yorumlanmamalıdır. İkinci görüşe göre, çocuğun her ne olursa olsun babanın genetik soyundan gelmesi nedeniyle bu çocuğun diğer çocuklardan farklı bir düzenlemeye tabi olmasının doğru olmayacağı ileri sürülmüştür. Yani 300 gün geçtikten sonra da doğmuş olsa çocuk bu halde de babaya soy bağı ile bağlıdır. Burada doğal bir yöntem değil yardımcı teknikler kullanılmıştır. Hatta bu ailenin daha önceden doğal yöntemler ile sahip oldukları çocukları var ise bunlardan ayrı yonteme tabi tutmamak gerekir.

Bir diğer merak edilen nokta da şu, ölen bir kişi dondurulmak üzere hayatta iken saklanmış olan spermlerinin kullanılmasını vasiyet edebilir mi? Ayrıca en temel problemlerimizden biri olarak sürekli bahsettiğim nokta; vasiyetin varlığını kabul edersek, bu vasiyetin yerine getirilmesi ile çocuk babasına soy bağı ile bağlanabilir mi? Bu durumda, mirasçılar bu vasiyetin iptalini talep edebilirler mi? Medeni Kanunumuz açısından bu duruma bakarsak eğer bu durum imkânsız görünmektedir. Kanununun 557. maddesinin 3. fıkrasına göre bu şekilde hazırlanmış

olan bir vasiyet hukuka ve ahlaka aykırı kabul edilerek iptali yoluna gidilebilir. Bunun yanında yürürlükte bulunan yönetmeliğe göre üreme hücreleri ölüm ile beraber Sağlık Bakanlığının izin verdiği yetkili komisyon tarafından imha edilmektedir. Ancak ölüm sonrası spermelerin kullanılması kabul edilebilir bir şekilde görülürse eğer buna yönelik vasiyetin de geçerli olduğunu kabul edilebilir.

Üçüncü başlığımız da **yumurta nakli**. Kısaca tanımlamak gerekirse, yumurta naklinde bir kadın kendi yumurtasının üremeye elverişli olmamasından dolayı başka bir kadının yumurtasının kendi rahmine nakledilmesi ve eşinin spermi ile döllenmesi sonucunda hamile kalmaktadır. Bir bakıma kadın kendi genetik özelliklerini taşımayan üvey çocuğunu dünyaya getirmektedir. Bu teknikte sorun şu noktada çıkmaktadır; yumurta nakli gerçekleşirse eğer anne kim olacak? Amerika Birleşik Devletlerinde bu konu ile ilgili 7 farklı annelik çözümü ileri sürülmüştür. Bunlar; çift anneli yöntemi, yani her iki annenin de anne olması gerektiği, annesizlik yöntemi –her iki annenin de anne olmaması gerektiği, her bir olaya göre anne, her bir amaca göre anne, çocuğun menfaati, doğum çözümü ve genetik anne gibi çözüm yöntemleri getirilmiştir. Tabi ki bu 7 farklı yöntem de tartışılmış ve halen de tartışılmaktadır. Ancak baskın görüş çocuğun menfaati ve genetik annenin dikkate alınarak bir annenin belirlenmesi gerektiği yönünde bir çözüm sunmaktadır.

Dördüncü problemimiz de **dondurulmuş embriyolardır**. Öncelikle dondurulan embriyolar Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmeliğe göre 5 yılı geçmemek şartı ile saklanmaktadır. Problem olarak karşımıza çıkan şey ise şudur: Dondurulma sürecinde eşler öldüğü takdirde embriyonun geleceğine kim karar verecektir?

Yürürlükteki yönetmeliğe göre eşler öldüğü takdirde dondurulan embriyolar Sağlık Bakanlığının izni ile kurulan komisyonca imha edilecektir. Ama şunu merak ediyorum ki, bir daha o eşinden çocuk sahibi olamayacak olan bir kişi, mesela yeni evlenmiş bir çift veya başka iki kişiyi ele alalım. Bu kişiler dondurulmuş embriyo elde etmişler ve tam çocuk sahibi olacakken eşlerden birisi ölmüş. Bu durumda yönetmeliğin düzenlemesi açıktır; ancak embriyonun oluşturulması için verilen rıza ölümden sonra herhangi bir şekilde nakil içinde verilmiş saymak gerekir mi? Rızayı bu kadar geniş değerlendirmemiz doğru olur mu?

Bir diğer nokta da kullanılmayan embriyoların ne olacağı noktasında karşımıza çıkmakta. Az öncede belirttiğim gibi bu embriyolar yönetmeliğin düzenlemesi üzerine imha edilmektedir. Yani üzerlerinde deney yapılmasına izin verilmemektedir. Yıl boyunca derslerde, tıp fakültesi hocalarımızın hepsinin de ortak görüşü, embriyoların üzerinde deney yapılmasına izin verilmesi yönünde olmuştur. Düzenleme karşısında, embriyoların üzerinde deney yapılmasına izin verilmiyor aksine bunlar atılıyor. Peki bu iyi bir çözüm mü?

Beşinci problem başlığımız da **in vitro embriyo nakli yani tüp bebek yöntemi**dir. Bu yöntem şöyle tanımlanıyor; bir kadından alına yumurtanın ve bir erkekten alınan spermin dış ortamda genellikle bir tüp içerisinde döllendirilmesi ve sonra bu döllendirilen embriyonun tekrar kadının rahmine yerleştirilmesidir.

Aynı tanım Üremeye yardımcı tedavi (ÜYTE) yöntemleri: ile ilgili yönetmelikte de şu şekilde benzer olarak ifade edilmiştir; “**Anne adayının yumurtası ile kocanın spermini çeşitli yöntemlerle döllenmeye daha elverişli hale getirerek, gerektiğinde vücut dışında döllenmesini sağlayıp, gametlerin veya embriyonun anne adayına transferini ifade eden ve modern tıpta bir tıbbi tedavi yöntemi olarak kabul edilen uygulamaları, ifade eder**”

Şimdi burada dikkat çeken nokta şudur: Bu yöntem ile elde edilen embriyoların anne dışında başka bir kadına nakli açıkça yasaklanmıştır. Peki, olur da bu durum gerçekleşirse, yani anne dışında başka birine nakil gerçekleşirse ne olacak? Soy bağı nasıl bağlayacağız? Veya bu durum bir suç oluşturur mu oluşturmaz mı?

Yönetmeliğe göre böyle bir durum gerçekleşirse merkezlerin kapatılması, ruhsatlarının alınması gibi yaptırımlar gündeme gelecektir. Bunun yanında böyle durum gerçekleşirse, yönetmeliğe göre Cumhuriyet savcılığına bildirilir denilmektedir. Doktrinde de böyle bir durumun gerçekleşmesi durumunda Türk Ceza Kanununun 231. maddesinde yer alan soy bağı değiştirme suçuna atıf yapılıyor. Araştırmalarım sırasında dikkatimi çeken ilginç bir görüşü sizlerle paylaşmak istiyorum; görüşe göre, eğer çocuk doğarsa ancak o zaman soy bağı değiştirme suçu meydana gelecektir. Eğer doğmaz ise herhangi bir suç teşkil etmeyecektir. Bu da yine bize ilginç gelen noktalardan biri.

Son olarak **taşıyıcı annelikten** bahsetmek istiyorum. Türk Hukukuna ve Türk toplumunun yapısına çok uzak olmakla beraber artık çok duyulan bir kavramdır taşıyıcı annelik. Bu kavramı daha çok Amerika Birleşik Devletleri tıp uygulaması ve Amerikan Hukukunda görmekteyiz. Amerikan uygulamasında da, taşıyıcı annelik sözleşmesi çerçevesinde belirli bir ücret karşılığında ve çeşitli yükümlülükler üstlenilmek suretiyle başka bir evli çiftten nakledilen embriyoyu taşıyan ve çocuğu dünyaya getiren kadına taşıyıcı anne denir.

Öncelikle temel problem, bir taşıyıcı anne doğumdan sonra çocuğu vermezse veya ziyaret etmek isterse ne olacak? Yine bir gazete haberi üzerinden konuyu anlatmak istiyorum. ABD’de bir taşıyıcı anne çocuğu dünyaya getiriyor ve bunun sonrasında çocuğu karşı tarafa vermek istemiyor. Tabi ki yumurta ve sperm sahibi olan anne ve baba dava açıyorlar. Bunun sonucunda hâkim çocuğun velayetini anne ve babasına vermiş ancak taşıyıcı anneye de ziyaret etme hakkı tanımıştır. Amerika Birleşik Devletlerinde buna benzer davaların olduğunu görebiliyoruz.

Olayı Türk hukuku açısından değerlendirirsek yine karşımıza problemler çıkıyor. Başında da belirttiğim gibi taşıyıcı annelik Türk hukukunda olmayan bir yöntem ancak olur da böyle bir durum gerçekleşirse elimizdeki hükümler yeterli kalacak mı?

İlk olarak, Medeni Kanununun 282. maddesinin 1. fıkrasını ele alalım. Düzenleme **“Çocuk ile anası arasındaki soy bağı doğum ile kurulur”** şeklindedir. Bu hükme göre çocuğu doğuran taşıyıcı anne çocuğun annesi sayılır ve aralarında soy bağı kurulur. Ancak yukarıda da belirttiğim gibi bu çözüm de her zaman doğru bir çözüm olmayabilir.

İkinci olarak Medeni kanununun 285. maddesinin 1. fıkrası karşımıza çıkmaktadır. **“Evlilik devam ederken veya evliliğin sona ermesinden başlayarak 300 gün içinde doğan çocuğun babası kocadır.”** Bu düzenlemeye göre taşıyıcı anne evli ise eğer taşıyıcı annenin kocası doğurduğu çocuğun babası sayılacaktır. Çocuğun genetik babasına verilebilmesi için taşıyıcı annenin kocasının soy bağının reddi davası açması gerekir. Peki ya açmazsa?

Üçüncü olarak Taşıyıcı annelik sözleşmesinin geçerliliği, Türk Borçlar Kanununun 27. maddesine göre engelleyecektir. Bu hükme göre sözleşme hukuka aykırı ve geçersizdir. Bu sözleşmeye dayanarak tarafların birbirlerinden herhangi bir istemde bulunabilmeleri uygun değildir.

Yine yumurta nakliden olduğu gibi taşıyıcı annede de çeşitli annelik yöntemleri ortaya atılmıştır. İlk olarak doğuran kadını annedir denilmiştir. Yani bu durumda taşıyıcı anne çocuğun hukuken de annesidir. Taşıyıcı annelikte çocuğu isteyen aile doğum gerçekleştikten sonra çocuğu evlat edinmek zorundadır. Burada da yine problem çıkıyor karşımıza; çocuk evlatlık verilmek istenmezse ne olacaktır? İkinci olarak, genetik çözüm karşımıza çıkmaktadır. Taşıyıcı anne bu çözüm tarzında önemli değildir. Yumurtanın sahibi kim ise anne de odur. Burada esas alınan genetik faktörlerdir. Son olarak amaca göre çözüm getirilmiştir. Buna göre tarafların amacı dikkate alınmalıdır. Sözleşmeden yola çıkılarak bir çözüm yolu getirilebilir. Çocuğun güvenliği, ana babanın çocuk ile ilişkisi esas alınması gereken noktalarlardır.

Bu konu hakkında Türk hukukunda da çeşitli görüşler ileri sürülmüş. Aslında çok fazla görüş var ancak hepsini burada saymak baya zor olacak. Bir görüşe göre; Türk Hukukunda taşıyıcı annelik kabul görmemekle beraber her nasılsa taşıyıcı annelik gerçekleşmiş ise eğer hem yumurta sahibi kadın hem de doğuran kadın anne olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle her iki anne bakımından da evlenme yasağı mirasçılık kabul edilecektir. Ancak çocuğun hangi anneye verileceği veya her iki anneye de teslim edilmeyeceği konusunda hâkim çocuğun menfaatine göre karar verecektir. Yine buna benzer bir görüş de genetik anne ve çocuğun menfaati göz önünde tutularak bir çözüm yolu bulunmalıdır şeklinde gerçekleşmiştir.

Taşıyıcı annelikten hep bahsediyoruz ama somut örnekler olması daha iyi anlamamıza yardımcı oluyor. Biraz bu konuyu araştırdığımda yine yaşanmış örnekler karşımıza çıktı; hatta benim tüm sene boyunca derste hep bahsettiğim bir örnek var sizlerle de paylaşma isterim. Yine ABD’de bir kadın, kızının rahatsızlığı sebebiyle, kızının eşinden alınan sperm ile oluşturulan embriyo ile torununu dünyaya getirmiş Bunun yanından bir başka haberde de, bir annenin de eşcinsel olan oğluna taşıyıcı annelik yaptığı bahsedilmiştir. Yani bu uygulamanın aktif olduğunu görebiliyoruz.

Son olarak söylemek istediği bir şey de; bu embriyolar hakkında düzenlemelere incelendiğinde örneğin İsviçre ‘de Tıbben Yardım Edilmiş Üreme Hakkında Federal Kanun veya Almanya’da Embriyonun Korunması Hakkında Kanun, İngiltere’de İnsan Döllenmesi Embriyolojisine Dair Kanun olarak karşımıza çıkıyor. Tüm bunların ortak noktası hepsinin de bir kanun ile düzenlenmiş olmasıdır. Ancak bizim düzenlememize baktığımızda ilk biohukuk dersimize de başladığımızda dikkatimizi çeken nokta bu konunun yönetmelik ile düzenleniyor olması ve birçok noktanın da açık ve yetersiz kalmasıydı.

En başında da belirttiğim gibi Biohukuk çok geniş bir alana sahip. Sene boyunca da gördüğümüz ve kısacada belirttiğim gibi her nokta ile bağlantısı olan bir alan. Ben kısa hatları ile derslerde tartıştığımız ve yıl boyunca yaptığımız araştırmalarımız sonucunda elde ettiğimiz bilgileri, üzerinde takıldığımız noktaları sizlerle paylaşmaya çalıştım.

Dinlediğiniz için teşekkür ederim. Sorularınız varsa alabilirim.

Kaynaklar

- *Hatemi Hüseyin, Oğuztürk Kalkan Burcu, Aile Hukuku, Vedat Yayıncılık, İstanbul 2013*
- *Kırkbeşoğlu Nagehan, Soy bağı Alanında Biyoetik ve Hukuk Sorunları, Vedat Yayıncılık, Şubat 2006*
- *Erol, Yasemin, Yapay Döllenme Yöntemleri ve Taşıyıcı Annelik, Yetkin Yayınları, Ankara 2012*
- *Aydın Ünver, Tülay, Ceninin Hukuki Konumu, XII Levha Yayıncılık, İstanbul 2011*
- *Marmara Üniversitesi Sağlık Hukuku ve Etiği Araştırma ve Uygulama Merkezi, Güncel Sağlık Hukuku ve Etiği Sorunları Sempozyumu-I*

TARTIŞMA

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Bu 300 gün meselesi geçerli mi gerçekten yasal olarak?

Ceren Gültüter: Ölüm ya da boşanma halinde 300 gün içinde doğarsa kocayla oluyor normal doğum halinde.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Peki şöyle bir şey olabilir mi (ses kesiliyor) çok hızlı ameliyat edilmesi gereken şeyler. Ameliyattan önce sperm alıp donduruluyor çünkü testisin bir tanesini çıkarttıktan sonra gerçekten hamilelik oldukça zorlaşan bir şey oluyor ve daha sonra eğer gerçekten doğal yollarla bir hamilelik gerçekleşmezse böyle bir yöntem başvuruluyor. Ama aradan zaman geçmiş oluyor. O zaman mesela daha sonra, başka çocukları da varsa miras davası açabilir mi böyle bir durumda? Yani diyelim testis ve üreme nedeniyle sperm alındı, aradan birkaç yıl geçtikten sonra tekrar çocuk sahibi olmak istedi dondurulmuş embriyosunu kullanarak bir çocuk daha sahibi oldu. Gerçek anlamda, yasal bakımdan söylüyorum, onun mirasçısı olmayabilir mi ya da...

Prof. Dr. Yücel Sayman: Ya da adam ölüyor arada veya boşanıyorlar...

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Hiç fark etmez.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Ama 300 gün ayrıldıktan sonra üç yüz gün içinde doğarsa...

Ceren Gültüter: Yani genel olarak benim bahsetmek istediğim problem de oydu. Böyle durumlarda 300 günlük süre aşıyor ve bu süre aşırsa bu kanun hükmüne göre babalık karinesinden yararlanamıyor. Mesela yumurta naklinde veya dondurulmuş spermlerde de aynı problemlerle karşılaşılıyor. Bu noktada iki görüş getirilmiş az önce de bahsettiğim gibi, yani kesin bir düzenleme yok. bu problemler karşımıza çıkıyor ama böyle bir durum olursa nasıl bir çözüm getirilmesi gerekiyor tartışılıyor tabii ki.

Dinleyici öğrenci: Hocam bu konuda 300 gün bir mühlet belirlenmiş ama daha sonra getirilen başka bir maddeyle aslında karinelerin çakışması oluyor orada. Mesela ayrıldılar, boşanma oldu, 150 gün sonra kadın evlendi. Bunun da zaten insan haklarına aykırı bir şey olduğu söyleniyor. Yani kadına sen 300 gün bekle ondan sonra evlen denmesi aykırı olduğu söyleniyor. Evlendikten sonra da, diğer bir maddede görmüşsünüzdür, evlilik içinde doğan çocuğun babası o eşin kocasıdır. E 150 gün sonra evlendi, o sırada...

Prof. Dr. Yücel Sayman: Yasaktı ya evlenmesi, kalktı o yasak.

Prof. Dr. Pervin Somer: Şöyle kalktı, 150 gün sonra evlenmesi açısından gebe olmadığını tetkiki gerekiyor.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Şeyi var sayıyor, bunlar ayrıldılar ama son gün belki bir şey yapmışlardır. (Kahkahalar)

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Yani aslında bu düzenleme soy bağıının karışmasını engellemek için çok eski, Roma hukukundan gelen iddet müddeti. Burada hamileliğin en üst sınırı göz önüne alınmış, o süre de Roma Hukuku'ndaki ile aynı. Şu anda tabii ki teknolojinin gelişmesiyle birlikte kimse bu iddet müddetini beklemek durumunda değil. Sizin söylediğiniz şey açısından herhalde ben mi yanlış anladım, hiçbir sıkıntı yok. Yani burada o sürenin 300 günle de hiçbir ilgisi yok, o kişi hayattaysa, fertilizasyon söz konusu olacaksa böyle bir sorun zaten yok. bu ancak evlilik sona erdiğinde veya eş öldüğünde...

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: E ayrılmış olursa... O şekilde doğmuş olan çocuk, diğer tarafından, diyelim bir çocuğu daha var... Diğer çocuk onun varisi olmadığını iddia edemez.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Hayır. Diğer bütün, doğal yollardan çocuk, aynı. Hiçbir statü farkı yok. Yani orada hiçbir sıkıntı yok.

Dinleyici öğrenci: Ben bir şey sorabilir miyim? Ceren sen söyledin ya hani, bu 28. madde, aşlanmada; embriyo... Şey diyor ya orada, "çocuğun sağ doğmak şartıyla anne karnına düştüğü anda hak iddia etme ayrıcalığından yararlanabileceği ilkesi", sen bu embriyo için de kullanılabilir demiştin. Hani şunu soracağım, çocuk olarak değerlendiriliyor mu embriyo?

Ceren Gültüter: Hayır, zaten o şekilde değerlendirme yok; sadece embriyo hak iddetinden yararlanabilir mi yararlanamaz mı.

Dinleyici öğrenci: Hah işte onu soruyorum, burada çocuk diyor ya. Embriyo eşittir çocuk diyebiliyorsak eğer hak iddetinden yararlanabilir diyorum. Ama denmiyor. Eğer dense zaten döllenmiş yumurtalar eşleri saklanıyor, onlar yok edildiğinde, atıldığı zaman o zaman çocukların öldürülmesi olacak. Katil oluyor o zaman.

Ceren Gültüter: Hah işte tartışma bu, bundan bahsetmeye çalıştım. Derste de tartıştığımız noktayı dahil etmeye çalıştım ben. Medeni Kanun'da çocuk diye başlıyor, onu bu kapsama sokabilir miyiz sokamaz mıyız?

Dinleyici öğrenci: Bizim burada şey yapmamız lazım, çocuk denirken ne demek isteniyor.

Ceren Gültüter: Evet.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Şimdi sağ olmak şartıyla çocuk ana rahmine düştüğü anda hangi haklardan yararlanabilir diyoruz. Miras hakkı güzel bir haktır,

evet. Öbür haklar yok. E hak ehliyeti kavramıyla çatışan bir şey bu. Çünkü hak ehliyeti dediği zaman ne olursa olsun, hak ehliyetinde herkes eşittir. O ehliyetin kullanılması, fiil ehliyetinin kullanılması duruma göre sınırlandırılabilir, yaşlılık nedeniyle, zihinsel gelişme nedeniyle vesaire. Ama fiil ehliyetidir sınırlandırılan. Şimdi çocuğun hak ehliyeti vardır dediği zaman elbette çocuk sakat olduğu zaman her türlü talebi getirebilir. Dava açabilir annesine niye beni aldırma diye. Belli bir şey, teşhis edilmiş, ben sakat doğacağım. Sen illa ki benim çocuğum olsun dedin, bunun ıstırabını ben çekiyorum diye dava açabilir. Bunun gibi bir sürü örnek olabilir, yani orada hukukçular bu halk ehliyetini atlıyorlar. Yani hak ehliyetiyle fiil ehliyeti arasındaki ayrım önemlidir. Hak ehliyeti dendiği zaman, sınırlayamazsın. Sınırladığın zaman siyasi olarak müthiş yanlış bir duruma ayak basarsın. Çünkü eğer embriyoda sınırlıyorsan başkalarında da hak ehliyeti sınırlanır o zaman. O zaman köleliğe başlarsın yani, kölelerin de hak ehliyeti yoktur. O zaman kategoriler çıkar, yeni kategoriler çıkar hak ehliyetinden yararlanamaz diye. Ama o 28. madde başka bir şeyi ifade ediyor. Yani bunu duruma uydurmak şeklinde olmaz. Çünkü eskiden yazılmış bu, bu şekilde döllenne falan yok ki o zaman. Yani çocuk ya doğuyor ya doğmuyor. Bir de şu var tabii, sorun, bence katiyen doğru olmayan bir görüş, sonra ben de okudum o kitabı senden sonra aynen öyle söylüyor; yani soy bağına değiştirmeyen ve bizim yönetmeliğe göre sadece evli çiftten kadının yumurtasıyla erkeğin sperminden bir embriyo oluşturabilirsin ve orada yine evli kadının karnına koyacaksın ve orada büyüyecek. Yani bunun dışında bir şey yaparsan hem yumurtasını veren kadın hem karnında taşıyan kadın hem erkek hem bu işi yapan doktor hepsinin hukuki ve cezai sorumluluğu var. Haydi bunun tartışmasını bir kenara bırakalım, söylenen fikir şu o kitapta; 231. Madde soy bağına değiştirme suçu iddiası. Şimdi yönetmelikte bunu soy bağına değiştirme olarak kabul ediyor, yani evli olmayan çiftleri. Öngördüğü, tüp bebek dışındaki, her türlü embriyo oluşumu soy bağına değiştirme olarak alıyor. Bir defa 231. Maddeyi çok geniş yapıyor, hatta adamı dışarı çıkarıyor ama ikincisi hala biz oraya bağlı kalıyorsak söylemek gereken şu; şimdi yönetmeliğe göre bunu sağlayan... Dedim ya baban geldi, yumurta başka bir kadının yumurtası diye ihbar etti ne yapacak? Herkese dava açması lazım, açamaz. Çünkü iddiaya göre sağ olarak doğmasını beklemek lazım. sağ olarak doğmadıkça suç oluşmuyor. Savcı ne yapacak 9 ay 10 gün bekleyecek mi? İhbar gönderecek, siz böyle yapmışsınız, çocuk doğduğu zaman haber verin gelin ifadenizi alın mı diyecek? İkincisi savcı böyle bir ihbarda bulunduğu zaman kadın ne yapacak? Yani çocuğu doğursa, kendisi, erkek, doktor hepsi hapse giriyor. Yani onların hapse girmemesi için çocuğu alıracak, böyle bir hukuki yol olamaz. Böyle bir hukuki anlayış olmaz! Af edersiniz zırva bu görüş! Böyle bir yorum yapılmaz. Söyleyeceğin tek şey var, o 231. Madde kapsamında zaten suç oluşmuyor, soy bağına değiştirme suçu burada oluşmuyor doğmazsa çocuk. Yani uygulanmaz. Hukukun temel prensiplerine aykırı bir düzenleme getirmiş, uygulanması mümkün olmayan bir şey getirmiş yani. Bilmiyorum ne diyorsunuz siz.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Hocam buradaki tartışma şundan da biraz kaynaklanıyor, yönetmelik kanun çıkarma tekniğine uygun değil. Yönetmeliğin bir kanun maddesine dayanması gerekiyor. Burada kanun koyucu biraz da olayı çabuk çözmek, biraz da cinsel ve ahlaki kaygılarla, üreme yöntemlerinin sadece evli çiftler tarafından ve sadece tedavi amaçlı olduğunu belirtmek için biraz hızlı olarak bu yönetmeliği çıkarmak durumunda kalmış gibi görünüyor. Şöyle, söz konusu madde ceza kanununun maddesi ve bu yönetmelik arasında bir bağlantı yok. Yönetmeliğin dayandığı madde gerek Ceza Kanunu'ndaki konuluş amacı gerek onun uygulaması yardımcı üreme teknikleri ile ilgili bir madde değil. Bu nedenle de zaten bu yönetmelik hatalı. Dayandığı kanun maddesi onun dayanağı olamaz.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Teknik olarak öyle. Ama şimdi bir hukukçu bunu ileri sürmekten çok kurtarabilmek için başka bir hukuki görüşü...

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: İşte yanlışa dayanarak bir şeyi kurtarmaya çalışmak. Böylece daha çok yanlış yapılmış oluyor. Sonra da diyor ki bunu değiştirme suçun gerçekleşebilmesi için çocuk olması gerekiyor. O zaman diyor ki tabii bu hatayı gördüğü için, bu yönetmelik çocuktan söz etmez, henüz çocuk yok. O zaman diyor ki çocuğun doğmasını bekleyelim. Siz hatalı bir şeyin üzerine illa ki bu yönetmeliği uygulayalım dersiniz zaten daha da hatalı bir noktaya gelmiş olursunuz.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Dava falan olmaz yani, hiçbir hukukçunun söylemeyeceği bir şeyi söylüyor. Çocuk doğarsa hapse girecek beş kişi, haydi bakalım. Doğuracak mıyım doğurmayacak mıyım? Yani bir hukukçu olarak şu soruya nasıl cevap veriyorsun? Yani çocuğu bir doğursa, 4 kişi en azından hapse girecek. Ondan sonra hastaneye gidip al şu parayı da şu çocuğu aldır diye baskılar başlayacak. Sonuç olarak kadının üzerinde elli bin tane baskı... Gerçi bizde böyle şeylerde hapse girilmiyor, hakim bir daha yapma diyor (gülünür) o başka ama... Bir yandan cezalandırıyorsun sonra indiriyorsun cezayı, sonuç olarak yatırmıyorsun. O başka ama mantık olarak olmaz. Haydi bakalım burada tıpçılar var, kadının rahmindeki embriyoyu başka bir kadına nakletmek gibi bir şey var mı?

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Biyolojik olarak uygulanabilir bir şey değil. Teorik olarak yazılmış bir şey. Sanki böyle bir şey olursa gibi düşünmüş. Yumurta değil ki yani yumurtayı al da bir kabın altına koy. (Kahkahalar) Bizim papağanlar var bir türlü yumurtalıktan bir şey çıkaramıyorlar, yumurtluyorlar. Sonra balkona bir tane kumru yumurta yaptı. Dedik buradan bir rasyonel yapsak.

Prof. Dr. Yücel Sayman: İlmio rahim içi embriyo nakliyle ilmikro tüp bebek embriyo nakli benzer özellikler göstermekle birlikte birbirlerinden farklılıkları da bulunmaktadır. Her iki yöntemde de embriyo nakledilmektedir. Ancak ilmio dölleme ana rahminden bir başka kadının rahmine embriyo nakledilmekte iken

ilmiko döllenede, işte tüp bebek onu anlatıyor. Ondan sonra ortaya çıkış şekillerine kocanın spermının yabancı kadının rahmine nakliyle oluşan embriyonun... (sözü kesiliyor) Orada da verdiği örnek şu, evli bir çift var, erkeğin de başka bir kadınla ilişkisi var o ilişkiden hamile kalıyor. Onun rahminden alıyor karısının rahmine koyduruyor.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Çok ütopik. (gülür)

Prof. Dr. Yücel Sayman: Evli karı koca ilişkisinden oluşan embriyo evli olmayan bir kadına naklediliyor. O zaman karı koca olmayan bir sürü...

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Tıbben tutun ki böyle bir şey mümkün onun altındaki hukukun yorumu da yanlış zaten.

Prof. Dr. Yücel Sayman: O başka, onları bıraktık da olmayacak bir şey yani.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Diyelim ki tıbben mümkün evlilik öncesi evlat edinme diyor ki zaten böyle bir şey mümkün değil. Hukuki olarak mümkün değil.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Hocam bunun tersinin bir fıkrası var. Adamın çocuğu olacak, eşiyile beraber hastaneye gidiyor. Diyorlar ki yeni bir alet yaptık isterseniz çocuğun biyolojik babası ağrının bir kısmını paylaşabilir. Adam diyor ki bu doğum ağrısı doğum ağrısı deniyor hep tabii ki diyor eşimin ağrısının bir kısmını paylaşmaktan gurur duyarım diyor. Alete bağlıyorlar, eşi bir tarafta bu bir tarafta. Diyorlar ki %10'unu vereceğiz, sabredemezsen söylersin. Veriyorlar, hiçbir şey yok. Arttırın diyor. yüzde yirmisini veriyorlar yok; yüzde otuzunu veriyorlar, yok. Ya diyorlar bundan sonrasında bu ağrı seni öldürebilir. Yok diyor arttırın. Yüzde doksana dayanıyorlar, adam dayanıyor, çocuk ağrısız bir şekilde doğuyor. Adam diyor bu muydu sizin bütün doğum ağrısı dediğiniz. Sonra eve gidiyor adam, bakıyor evin kapısında sütçüyü ölü buluyor. (Kahkahalar)

NÖRONAL PAZARLAMA: NÖROMARKETİNG

PROF. DR. TANGÜL MÜDOK

MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Nöromarketing, “tıbbi bilimler” ile “pazarlama bilimi”nin bir araya gelerek tıbbın ticarete hizmet ettiği ve onu yönlendiriyor olduğu, günümüze kadar da hiç aklı gelmez bir pazarlama bilimidir. Nöron (sinir hücresi) ve marketing (pazarlama) terimlerinin bir arada kullanıldığı bir noktadayız. “Nöronal pazarlama” sinir bilimleri (neuroscience)’nin bir dalı olarak nöronlardaki etkileşimleri inceleyip insanların farkında olmadıkları, dile getirilmemiş, algı, ihtiyaç, dürtü ve arzularını açığa çıkarmayı amaçlar. Kısaca satın alma eğilimlerimizi, beynimizin nasıl çalıştığını ve nasıl karar verdiğimizi bilimsel tekniklerle ölçen ve açıklamaya çalışan bir kavramdır.

Günümüz araştırmalarında fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) cihazlarından yararlanılmaktadır. Yapılan araştırmaların bir örneğinde: deneklere iki dakikalık film klipleri gösterilmiş, değişiklikler kayda alınmış ve sonuç olarak hangi klabin beyindeki hafıza alanlarını nasıl harekete geçirdiği saptanmaya çalışılmış. Elde edilen bulgular film stüdyolarına sunulmuş. Biliyoruz ki her yeni film ile birlikte sıfırdan bir tanıtım hazırlanır (fragman). Fragman, 30 saniyeden 2 dakikaya uzanan bu kısacık sürede, izleyicilerde filme gitme isteği uyandırmalıdır. Fragmanın ne kadar başarılı olduğunu anlamak için, farklı fragmanları izleyenlere klasik pazarlama yöntemiyle çeşitli sorular soruluyordu. Fragmanı izledikten hemen sonra izleyicilere, “Hangi fragmanı daha çok beğendiniz?” sorusu sorulurdu. Aradan bir iki hafta geçtikten sonra ise “Bu fragmanı hatırladınız mı?” veya “Fragmanda havuzda geçen sahne aklınızda kaldı mı?” gibi takip soruları yöneltilirdi. Günümüzde ise bazı film stüdyoları etkinliği ölçmek için MRI teknolojisinden yararlanmaya başlamıştır. Böylece fragmanın izleyiciler üzerindeki etkisini daha net ölçümlenebilmektedir.

Beyin MR görüntülerinin insanların davranışları ve duygularıyla ne ölçüde örtüşebileceği verilerine ulaşmak için, çok güçlü fMRI’larla, beyindeki oksijence zengin hemoglobin moleküllerinin izi sürülüyor. 100 bin lokasyondan kan akımı ölçülebiliyor ve tarayıcıdan alınan çıktı okunabiliyor. Kısaca kanın beyin içindeki hareketinden, hangi sinir hücrelerinin aktif hale geldiği de öğrenilebiliyor. Örneğin bu

yöntemle beyinde, anne sütü ile vanilya kokusunun beynin aynı alanında aktivasyona yol açtığı saptanmış. Bir diğer örnekte ise sigaralardaki sağlık uyarılarının işe yaramadığı, aksine isteği tetiklediği bulunmuş.

İnsanların beyinlerinde olup bitenleri öğrenmek; hekimleri, psikologları, felsefecileri, ekonomistleri ve pazarlamacıları yakından ilgilendiriyor. Stres altındayken, güzel yüzlere bakarken, güven veya ihanet içindeyken, bir içeceğin lezzetini tadarken vs. beyin aktivitesini değerlendirmek, onun işlevselliğini öğrenmek kadar ondan yararlanmayı da beraberinde getiriyor. Çalışmalar; bağımlılık, mental hastalıkların anlaşılması, aşk, ödül, ceza, mutluluk, karar verme vb. altta yatan fiziksel süreçlerin açıklanmasına yarayabilmektedir. Araştırmalar, ameliyat bulguları; beyinde duygular ve duyularla doğrudan ilişkili alanları açığa çıkartmaktadır. Bu ve benzeri parametreleri içeren çalışmalar nasıl oluyor da günümüzde pazarlamayı, alışverişi yönlendiriyor? Her hangi bir “yapay” algının bilincin derinliklerine yerleştirilmesi, söz konusu kişide belli bir yargıyı kolayca oluşturabilir. O halde, “seçen”, “karar veren” kimdir? İnsan beyni mi?. Biliyoruz ki savunmasız kabul edilen kişisel alanlarının yaygın adı “bilinçaltı”dır. Bilinçaltı, adeta bir “kara kutu”dur.

Günümüzde insanoğlu artık daha çok uyarının işgali altındadır. Bilinçaltı çoğu kez rüyalarda açığa çıkar sanılmasına rağmen; giderek daha çok birey, kafatasının içinde sanal bir “satın al” düğmesine tıklanmış gibi davranıyor. Çünkü nöromarketing’in amacı bilinçdışı verilere ulaşip bireye hiç soru sormadan pazar araştırması yapmak ve bireyleri alışveriş konusunda hedefe yönlendirmektir. Zaten yine araştırma sonuçlarından biliyoruz ki sorulan sorulara verilen cevaplar, her zaman gerçeği yansıtmayabiliyor ve yanıltıcı olabiliyor. Bu alanda gerçekleştirilen tüm araştırmaların sonuçları şunu gösteriyor ki satın alma kararlarımızı duygularımızla veriyoruz ve aslında bilinçli olarak neyi istediğimizin farkında bile değiliz. Satın alma kararlarında bilinçdışı faktörlerin etkisinin % 80’in üzerinde olduğu bilinen bir gerçek. Rüyasında kendisini belirli bir marka telefon ile konuşma yapan biri, uyandığında büyük olasılıkla bunun anlamını düşünür. Market raflarında, sıradan reklâmlarda aynı isimli ürünü görünce o ürünle bir ilgisi olmasa bile durup düşünür, büyük olasılıkla da o ürünü alır. Bu örnek bile bilinç dışının ne kadar etkin olabileceğinin doğal bir örneğidir.

Duygular

• **Duygular birincildir:** Akıl yürütmeyle aldığımız sandığımız kararlar, çoğu kez duygusal olarak sadece söz konusu seçenekten hoşlandığımızdan ötürü aldığımız kararlardır. Kendimize bile itiraf etmekte zorlandığımız bir durumdur. Neredeyse yaptığımız bütün seçimlerin ardındaki asıl nedendir ve bu mekanizma fMRI ile kanıtlanmıştır. Yani fMRI teknolojileri kişilerin bir uyarı ile karşılaştıklarında, beyinlerinde oluşan ilk hareketlenmenin duygusal bir hareketlenme olduğunu kanıtlamıştır. “Neden bu, şu seçim?” diye sorulduğunda seçimlerimiz duygusal ağır-

hıklı olur ama kendimize ve başkalarına söz konusu seçimimizle ilgili yaptığımız açıklamalar mantıksaldır.

- **Duygular evrenseldir:** Savaşta, adam öldürmeye programlanmış Amerikalı bir askerin, Iraklı bir çocuğu savaş meydanından, kucağında kaçırmamasının basına yansıyan fotoğrafları iyi bir örnektir.
- **Duygular kaçınılmazdır:** Sevinç, üzüntü, öfke, korku, hayret, iğrenme duygularımızı mimiklerimiz ele verir. Casuslar ya da poker ustalarının genellikle siyah gözlük takması da ondan değil midir?
- **Duygular geri döndürülemezdir:** İlk intiba, ilk izlenim her zaman iz bırakır.
- **Duygular benliğe dokunur:** Nesne, marka, kişiler bizi iyi ya da kötü hissettirir.
- **Duygular kolayca dile dökülemez:** Yazar değilseniz kolay değildir. Ama 5 duyu sizi ele verir.
- **Duygular kalıcıdır:** Bir filmin konusunu unutabilirsiniz ama filmin size yaşattığı duyguları unutmazsınız.

Nöromarketing pazarlamacılara tüketiciyi beyninden vurma fırsatı veren, yeni bir piyasa yaklaşımı aslında. Nöromarketing, insanoğlunun tercihlerini neyin belirlediğini anlamakta ve aynı anlamı tekrar inşa edebilmektedir. Paketin rengi yüzünden mi? Kutuyu sallayınca çıkan sestense mi? Hangi özellik tercih nedeni olabiliyor? Bu durum açıkça beyinle mülakat yapmaktır! Bir ürüne karşı beynin tepkileri ölçülürken farklı beyin bölgelerinde beliren aktivitenin değişimini ölçmek; yalnızca tüketicilerin neden o ürünü seçtiklerini değil, aynı zamanda hangi beyin bölümünün bu seçimde etkin olduğunu da medikal anlamda ortaya koyuyor. Yani tıp, sinir sisteminin sınırlarını birer birer ortaya çıkarıyor. Beynin uyarılara, iletilere ve reklâmlara verdiği tepkilerin fiziki yapısını anlamak günümüzde mümkün oluyor ve ilerleyen, hızla sayısallaşan tıp teknolojisi sayesinde de sonuçları anlamlandırmak giderek kolaylaşıyor. Tüm ilerlemelere rağmen, insan beyin fonksiyonunun ancak küçük bir bölümü anlaşılabilmiş durumda. Felçli, kaza geçirmiş ve kanserli hastaları tedavi edebilmek için yapılan geniş çaplı araştırmalar beynin sınırlarını çözebilmeye yönelik ipuçları sağlasa da beyin, gizemini korumayı sürdürüyor.

Beynin fiziki yapısını anlamak ve bu yapıdan elde edilen bir takım veriler, iletişimcileri nöromarketing alanında büyük yatırımlar yapmak üzere heyecanlandırıyor. Pazarlama yatırımlarının geri dönüşünü ölçebilmek verimliliği artırabilmek açısından çok önemli tabii. “Tüketici panelleri” ve “focus grup” çalışmalarından memnun kalmayan pazarlama endüstrisinin son hedefi; araştırma merkezleri kurarak ya da kurulu olanları destekleyerek çok sayıda bilim adamından destek alıp beynin karar verme sistemi üzerinde tıbbi laboratuvar çalışmaları yürütmek.

Gönüllü deneklerle yapılan sinir sistemi ölçüm deneylerinde, katılımcılara bazı ürün resimleri gösterilerek bu resimler karşısında beyinde oluşan tepkiler uzman nörolog ya da temel bilimciler tarafından analiz ediliyor. Ayrıca çeşitli kliniklerde yapılan beyin taramaları ve bilimsel çalışmalardan elde edilen MR bulguları da birleştirilerek yeni ipuçları elde edilmeye çalışılıyor. fMRI sayesinde insan beyninin bir şeyi düşünürken veya hissederken hangi bölgelerinin faaliyete geçtiği, renkli görüntülerle saptanabilir durumdadır. Dolayısı ile beynin faaliyetleri izlenebilir, test edilebilir ve kıyaslanabilir durumdadır. Yani milyonlarca yılın kapalı kutusu canlı yayında gözetlenebilir oldu. Astronomi için teleskop neyse, fMRI teknolojisi de beyin araştırmaları için aynı şeydir.

1980’lerde Coca Cola pazarlamacıları tarafından yeni formül Coca Cola için 200 bin tat testi yapılmış ve yaklaşık 4 milyon \$ harcanmış. Sonuç olarak yeni formül %8 Pepsi’den daha fazla, %20 bir önceki tat Coca Cola’dan fazla tercih edilmiş. Yeni ürün zaten çok iyi satış yapmış ama değer kaybı 4 milyon \$ olmuş. Disney, Pepsi, Mc Donald, American Express gibi dünya çapındaki dev şirketlere pazarlama danışmanlığı yapmış bir kişi olan Martin Lindstorm, insanların anketlerden sıkılabilir olduğunu, kendini olduğundan farklı gösterebileceğini söylemiş ve 2004’te, 200 araştırmacı ve 10 profesör, 2 binin üzerinde konu ve parametre kullanarak ilk nöromarketing deneyini yapmıştır. ABD, İngiltere, Almanya, Japonya ve Çin gibi pek çok ülkede rekabete açık pek çok üretici şirket ile çalışmıştır. Lindstorm, satın almaya dair bildiğimiz yanlışları, Buy•ology adlı kitabında ortaya koymuştur.

Nöromarketing’de en kapsamlı deney, bir kola markasının yürüttüğü ve 2004 yılı sonunda kamuoyuna duyurduğu çalışma olmuştur. Piyasada rakibinin ardında ikinci olmaktan nedense bir türlü kurtulamayan bu büyük şirket, algının ve tat duygusunun rolünü tanımlamaya yönelik nöromarketing deneylerini desteklemiştir. Deneylerin sonucunda rakip markanın gerçekten de beyinlere kazanmışçasına, insanların seçimlerinde belirleyici rol oynadığı ortaya çıkmıştır. İki firma arasındaki yoğun rekabetin temelinde, tüketicilerin birini diğerine marka imajı yüzünden tercih ettikleri gerçeği yatıyordu. Yapılan araştırmalar, deneklerin her iki markayı bardaklarda tattıklarında, ürünleri ayırt etmekte güçlük yaşadıklarını ve hatta pazardan düşük pay alan markanın tadını tercih ettiklerini ortaya koymuş. Baylor College of Medicine’de MR ölçümleriyle yapılan bu teste göre, içtiklerinin ne olduğunu bilmedikleri böyle bir durumda deneklerin beyinlerindeki “ödül merkezi” (ventral putamen), diğer gruba oranla 5 kat daha güçlü bir tepki veriyordu. Diğer deyişle gerideki markanın tadı daha fazla beğeniliyordu. Oysa aynı denekler, içtikleri markanın adı belirtildiğinde diğerini tercih ediyor ve bu tercihe beyinlerinin verdiği sinyaller tümüyle başka bir bölgeden gönderiliyordu.

Marka tercihine verilen tepki beyin ön tarafında, düşünme ve yargılamayı yöneten bölge olarak bilinen “pre-frontal korteks”tedir. Prefrontal korteks’ten gelen sin-

yaller; deneklerin seçimlerini, anıları, izlenimleri, daha bildik bir söyleyişle “marka imajı” çerçevesinde yaptıklarını gösteriyor. Bu sonuca göre, güçlü bir marka imajının beyin üzerindeki belirleyici rolü, dilde bulunan tat duyusunun gönderdiği mesajlara göre çok daha güçlüdür. Gerçekten de insanların bir şeyi çok sevdiğini söylediğinde de, beyinlerindeki aynı bölgede (prefrontal korteks) aktivite görülür. O halde bu alanı uyarabilen ürünlerin pazar şansı çok yüksek diyebiliriz. Prefrontal korteksi hasar görmüş deneklerin de katıldığı nöromarketing marka deneylerinde, beynin bu alanının gerçekten de marka algısı yaptığını ortaya konulmuştur (2007, Michel Koenigs ve Daniel Tranel; Oxford Journals, Medicine Social Cognitive & Affective Neurosci, Volume 3, Issue 1, Pp. 1-6).

Yapılan çalışmalar, haz alınan şey arka arkaya tekrarlandığında eskisi kadar heyecan vermeyeceğini göstermiştir. Primatlar üzerinde yapılan deneyler, onların sevdiği gıdalardan biri olan elma suyu verildiğinde harekete geçen dopaminin, elma suyu seansları tekrarlandığında bir süre sonra etkisini kaybettiğini göstermiştir. Bu, tıpkı yeni alınan bir cep telefonundan veya otomobilden alınan hazın zaman içinde düşmesine benzer. Diğer yandan maymunlara elma suyu vermeden önce bir ses veya başka bir işaret verildiği takdirde bir süre sonra elma suyu yerine beyinleri o işarete tepki vermeye, onunla heyecan duymaya başlıyor. Bu durum araştırmacılar tarafından, hazın işaretinin veya duygusal tetikleyicinin hazın kendisinden daha önemli olması diye tanımlanıyor. İşte bu nedenle markalar, ürünlerin kendisinden daha fazla önem taşıyor. Doğal olarak bir marka ne kadar çok fiziksel işaretleme taşıyorsa, tüketicinin gözünde o kadar büyük bir haz nesnesi haline gelebiliyor. Şekiller, renkler, sesler, hatta kokular ve dokular, bir markanın bileşenleri olarak tüketiciye o ürünün veya hizmetin verdiği hazın çok daha fazlasını sunuyor. Günümüzde farklı araştırma sonuçları, reklamcılıkta en etkili unsur olarak görülen “logo”nun aslında en az etkili unsur olduğunu göstermiş.

BMW, reklamlarında “performansı” ön plana çıkarmış ve sloganlarını da bu yönde oluşturmuş bir marka idi. “The ultimate driving machine” vurgusuyla tüketiciye seslenmişti. Son yıllarda markanın üzerinde durduğu nokta teknik özelliklere de vurgu yapan slogandan tamamen “keyif odaklı” sloganlara bir geçiş başlamıştır. Reklamlarında duyduklarımız BMW’nin otomobil üreten bir firma olmasının yanı sıra keyif de ürettiğini ve tüketiciye bunu da vermek istediğini çok güzel anlatır: “We’re a car company but we don’t just make cars. We, we make joy... That’s the story we want to tell the world now.” Çünkü araç modellerinin erkekler üzerindeki etkisi incelendiğinde ve spor modele bakıldığında beynin “ödüllendirme” bölgesinde hareketlilik tespit edilmiştir. Böylece spor otomobil satışı için “ödüllendirme” konulu reklam çalışmalarının etkili olacağı anlaşıldı. Daimler Crysler 22 spor araba, 22 sedan, 22 küçük model ile yaşları 30-31 olan deneklerle yaptığı nöromarketing araştırmasında spor arabaların ödül duygularını tanımlayan beyin bölgelerinin (ventral putamen) aktive olduğu sonucuna ulaşmış. Ventral putamen,

beyinde sosyal üstünlük ve seksüel hazı da tanımlar. Deneklerin Mini Cooper görüntüsü ile karşılaştıklarında beyinlerinde aktive olan bölge ile bebek yüzü görüntüsüyle karşılaştıklarında aktive olan bölgenin aynı olduğu tespit edilmiştir. Bu sonucun çocuklarla olan alakası, Mini Cooper'ın teknik özelliklerinin dışında "sevimli bir yüz" olarak insanların zihninde yer ettiğini ve bu şekilde çekiciliğinin arttığını söyleyebiliriz. Yani Mini Cooper, bir otomobil ötesinde, "bebeksi bir yüz" olarak algılanmaktadır. İnsanların çocuksu imgeleri ve bebek yüzlerini "özel bir şey"miş gibi algılamaları, birçok bilimsel araştırmayla kanıtlanmıştır. Mini Cooper gibi pek çok araba tamponunun dizaynında sevimli görünüm oluşturma, tampon üretiminin hedefi olmuştur.

İnsanların karar verme davranışları, aynı durumda olduğu başka kişilerin olaya karşı duruşlarından ve yanıtlarından oldukça etkilenir. Dünyaca ünlü keman sanatçısı Joshua Bell'i izlemek için insanlar konserlerine akın ederler. Ancak bir sabah beysbol şapkalı bir kemancı, Washington metro istasyonunda Bach'tan parçalar çalar. İnsanlar hiçbir şey yokmuş gibi yanından gelip geçerler. Önünden 1097 kişi geçer, 7 kişi duraklar, onlar da birer ikişer dakika dinleyip gider. 45 dakikalık konserin sonunda, bahşiş için yere açtığı mendilde 32 dolar birikmiş. Taksibe binmiş, Washington'ın en ünlü konser salonuna gitmiş ve sahneye çıkmış. Biletlerin en ucuzu 100 dolar ve tıklım tıklım dolu bir sahne... Çünkü Grammy ödüllü Joshua Bell'in kemana da 300 senelik, 3,5 milyon dolar değerinde, Stradivarius. Yani her şeyi ile bir "marka". "İmaj" böyle bir şeydir. Ne olduğu değil, nasıl sunulduğu, nasıl görüldüğüdür. Bu olay, davranışlarımızın kaynağının önemli bir sosyal kanıtı aslında. Sabah metrodan geçen insanlar orada keman çalan birine karşı ilgilerini ya da ilgisizliklerini diğer insanların hal ve tavırlarına göre şekillendiriyor. Sonuçta da pahalı biletlerle görkemli konser salonlarında değil de metro girişinde çalan Joshua Bell, sessiz bir oy birliğiyle kimsenin dikkatini çekmiyor.

Google'ın da yapmaya çalıştığı şey tam olarak bu aslında; "diğerlerinin davranışlarını da işin içine katarak bir sonuca varmak". Ürün seçimi, birçok faktörü barındıran bir süreçtir. Ürünler arası farklar, fiyatlandırma, uygunluk gibi sayısız faktör satın alma ve seçme davranışımızı etkiler. Markalandırma da bu faktörlerden biri hatta en önemlilerindedir. Yapılan çalışmalar sonucu Google'ın site ranking'leriyle zihnimizin hatıraları çekip çıkarması arasında oldukça benzer yanlar olduğu bulunmuş. Marka seçimlerimizin farkında olmadığımız, bilinçsiz bir süreçte gerçekleştiğini ve bu süreçte de zihnimizin tıpkı Google gibi hareket ettiği öne sürülüyor. Google'ın ortaya çıktığı ilk yıllarda elde ettiği başarının büyük kısmı yenilikçi "page rank" sistemi sayesinde. Pagerank, Google'ın web sitelerini ve sayfalarını derecelendirme sistemidir. Sitelerin içeriklerine, ziyaretçi sayılarına ve tasarım kalitesine göre Google tarafından 10 üzerinden verilen puandır.

Duygularımıza hitabeden, onları canlandıran pek çok etmen sayabiliriz. Sevgiliyi

hatırlatan güzel koku ya da annemizin evini hatırlatan naftalin kokusu vb. “Thalamus”; beynimizde analitik düşünme merkezi, serebral korteks ile görme ve duyma gibi fonksiyonlarla ilişkili mezensefalon’un ortasında yer alır. Thalamus’un görevlerinden biri, duyuşsal bilgiyi işleme ve bunu korteksin ilgili kısmına göndermek. Mesela görsel bilgi retinadan gelir, tahalamus’a gider, korteksin görsellik ile ilgili olan kısmında işlenir. Bütün duyuların yolu bu şekilde thalamus’tan geçerken, sadece koku farklı bir yol izler. Koku ve koklamayla ilgili olan sistemimizin thalamus’la böyle bir ilişkisi yoktur. Kokladığımız şey doğrudan amygdala’ya gider. Yani duygularımızın merkezine. Amygdala beynin hafıza merkezinin hemen yanında yer aldığı için de kokular bizde derin izler bırakır. Markalar kokunun farkında mı? Elbette! Sony ve Samsung gibi elektronik devleri de kokunu önemini göz ardı etmeyen markalardan. Abercrombie&Fitch de mağazalarında kendine has bir koku yaratmaya çalışan markalardan biri. Biz bir mağazaya girdiğimizde burnumuza gelen kokunun rastgele bir şey olduğunu düşünsek de aslında kokuların altında belli bir konumlandırma stratejisi yatıyor. Hatta kokunun yayılacağı alana ve kokunun türüne göre markalar aylık 10 bin dolara varan masraftan kaçınıyorlar.

Günümüzde Facebook’un duyuşsal bağlılık ölçümlerinin (EEG ile) diğer sitelere oranla yüksek bulunması, internet sitelerinin nöronal-marketing kullanarak öne çıkmalarında önemli bir parametredir. Ancak Facebook “Mynd” adlı bir EEG başlığı kullanıyor. Mynd, kullanıcılara takılarak katılımcıların baktıkları görüntü esnasında ya da izledikleri bir reklam sırasındaki beyin aktivitelerini ortaya çıkarıyor. Toplanan data 3 kritik parçaya ayrılıyor; dikkat, duyuşsal bağlılık ve hafıza. Yani görüntüyü akılda tutma. Bu başlık nöropazarlama çalışmalarının önündeki limitleri de ortadan kaldırıyor. Mobil olması açısından süpermarkette alışveriş yaparken ya da evde televizyon izlerken bile çalışma yapılmasına imkân sağlıyor. Benzer şekilde “iPhone” tutkusu, fMRI’da beynin insular korteks’inden alınan sinyallere bağlı olarak oluşan aşk, tutku, bağlılık etkisinin aslında bir “sinestezi etkisi=duyu ikilemi” olduğu söylenmektedir. Yani “rekları duymak” veya “sesleri görmek” gibi. Çeşitli ensefalogram (beyin elektrosu) sonuçlarına göre; beynin sol tarafından gelen tepkiler yaklaşma mesajları içerirken, sağdan gelenler uzaklaşma komutları veriyor. Bu sonuçlara göre, bir reklâmın hatırlanma oranı ne kadar yüksekse, ürünün satın alınma oranı da o kadar yüksek sayılıyor.

Papillometre ile gözbebeği tepkileri, galvanik deri ölçer ile deri algısı ölçümleri, göz hareketleri ölçer (eye tracking) ile bakış açıları, anlık topografi cihazı ile sinyal anatomisi, manyetik titreşimle aktivasyon ölçümleri, günümüz fonksiyonel MR yöntemine kadar pazarlamada kullanılan nöronal ölçüm metodlarıdır. Böyle bir nöromarketing yöntemi, bakın günümüzde CV’lerimizi (curriculum vitae) yani özgeçmişlerimizi nasıl yönlendiriyor? “Doğru CV nasıl olmalı?”, “En çok değinilmesi gereken noktalar neler?”, “CV hazırlarken neler detaylandırılmalı?”. Eye tracking yöntemi sayesinde artık “Doğru CV”nin ne demek olduğunu her iki taraf da öğre-

necek. Göz izleme metodu olarak bilinen eye tracking; profesyonellerin CV'leri incelerken en çok nerelere odaklandığını, CV'lerin hangi bölümünde ne kadar zaman geçirdiklerini, hangi bölümlerin görmezden gelindiğini bu yöntemle ortaya çıkarmış. Eye tracking sonuçlarına bakıldığında, online CV'lere bakan kişilerin sitedeki görseller ve reklamlar yüzünden dikkatlerinin dağıldığı ve bunun da CV değerlendirme sürecine yansdığı görülmüş! Bu gibi konsantrasyon düşmanı uyarılar, iş almıcıların rasyonel düşünme ve karar alma becerilerini de etkiliyor. Bu kişiler, bin bir emekle hazırlanan CV'leri gözden geçirmek için sadece 6 saniye harcıyor! Yani etraflıca incelenmeye değip değmeyeceğinize 6 saniyede karar veriliyor! İş almıcıların dikkatinin % 60'lık kısmı CV'lerdeki isim, eğitim, şu an çalışılan şirket ve bu işe başlama tarihi, bir önceki iş deneyimi ve bu işin başlangıç-bitiş tarihleri üzerinde toplanıyor. CV'niz kişisel kanaatten çok işe almıcıları etkileyen faktörlere ağırlık verilerek oluşturulduğunda "doğru CV" olur. Artık elimizde bilimsel reçete de olduğuna göre doğru CV'yi hazırlamamız için hiçbir neden yok! Hemen güzel bir fotoğraf seçip sol köşeye yerleştirin. Eğitim, çalıştığınız iş ve bir önceki deneyiminizi net bir şekilde anlatın. Bu tarifile özgeçmişinizi hazırladığınızda artık ilgilenmediğiniz şeyleri hobinizmiş gibi göstermeye, başlangıç seviyesinde olduğunuz dilleri sıralamaya ya da yıllar önceki stajlardan bahsetmeye gerek kalmadığını göreceksiniz!

California Üniversitesi'nden bir gurup araştırmacı, Cumhuriyetçiler ile Demokratların 11 Eylül saldırılarına ilişkin kampanya ilanında, farklı tepkiler ortaya koyduğunu fMRI ile ölçümlendi. Söz konusu ilanla beynin korku etkinliği gösteren bölümünde, Demokratlarda Cumhuriyetçilerde olduğundan çok daha yüksek etkiye yol açmış. Demokratlarda korkuyu tetikleyen ilanlar, Cumhuriyetçilerde beynin şiddete duyarlı alanlarını tetiklemektedir. Duyusal pazarlama (nöromarketing) siyasi kampanyalarda da artık oyunun bir parçasına dönüşmüş durumda. ABD Başkanı Obama'nın halkın duygularına hitabeden ve her bölgede Cumhuriyetçi veya Demokrat çoğunluğa göre değişiklik gösteren sloganları, Romney'i yenmiştir. Obama seçmenlerde beyinleri direkt duygusal ifadesinden vurmuş ve kazanmıştır.

Martin Lindstorm, yakın zamanda pazarlamanın geleceğini yeniden yazarak marka ve din arasında yakın bir bağlantı olduğunu söylüyor. *"Yaptığımız araştırmalarda Harley Davidson, Apple gibi güçlü markalar ile dini inançların beynin aynı bölgesini etkilediğini gördük"* diyen Lindstorm, giderek daha fazla markanın dini unsurları taklit edeceğini söylüyor. Ona göre, dini unsurları doğru kullanan markalar başarılı olacaktır. Ayrıca Lindstorm'a göre gelecekte batıl inançlara oynayan markalar daha çok satacak. Lindstorm şöyle diyor: *"Bugün pek çok marka dini unsurları taklit ediyor. Örneğin, Apple'ı ele alalım. Bu markanın fanatik hayranları var. Bundan iki ay önce Sidney'de yeni bir Apple mağazası açıldı. Çok iyi hatırlıyorum. Çünkü ordaydım ve 4 bin kişi uzun bir kuyrukta bekliyordu. Sıradakilerle sohbet ediyordum. Birine neden orada olduğunu sordum, 'Çünkü*

Apple’i seviyorum’ dedi. Bu adam Kaliforniyahydı ve sadece Apple mağazasının açılışı için Sidney’e 16 saatlik uçak yolculuğu yapmıştı. Bunu neden yaptığını sorduğumda, tüm yeni mağaza açılışlarını takip ettiğini, geçenlerde de bu yüzden Tokyo’ya gittiğini söyledi ve açılışlardan tek aldığı bir Apple tişörtüydü.”

Nöromarketing ile insanlar istismar edilebilir mi, kararları yönlendirilebilir mi? Özellikle siyasi kampanyaların geleceğinde de bu tür çalışmalardan ipuçlarının bekleneceği olasılığı da bilim adamlarını kaygılandırıyor. Reklâmlarda gerçekleştirilecek en ufak bir etkinlik artışının hastalık, ölüm ve ıstırapları büyük çapta artıracacağı iddia ediliyor. Şişmanlık, alkolizm ve şiddete yola açan ürünlerin reklâmlarının daha etkili olmasından korkuluyor. Bazı reklâmların insanların zafırlarından istifadeye çalıştıkları gerçeği karşısında bu silahın kötüye kullanılabilceğinden ve problemi daha da ciddileştirebileceğinden korkuluyor. Pek çok anket çalışması, sigara içiminin azaldığını gösterir. Ancak bu durumun tamamen suçluluk duygusunun sonucu olduğu görülür. Son zamanlarda sigaralar üzerindeki uyarı yazıları gösterilerek yapılmış fMR tarama sonuçları bir hayli şaşırtıcı olmuştur. fMRI sonuçları uyarıların sigara içme isteğini azaltması bir yana aksine bu isteği tetiklediğini ortaya çıkarmış! Yani bireyin mantığı işlememiştir! Beyindeki “arzu noktası” olarak da bilinen “nükleus akkumbens” kararlımış ciğerler, yaralı bereli ağzlar, sedyede yatan ölümler gördükçe uyarılmış. Bu bölgenin uyarılması demek, “dopamin salgılamak, tatmin olmak için hep daha fazlasına ihtiyaç duymak” olduğuna göre, uyarıların sigara tüketimine ciddi azalttığı sonucunu çıkarmak abes olur.

Pazarlamacılar için “durum” kişilik haklarının çiğnenmesi ve insanlıktan çıkartılması gibi görülüyor. Onlara göre nöromarketing insanın var olduğundan beri var olan davranışlarını tetikliyor. “Impuls Buying” olarak bilinen bu tür davranış biçiminde insan hiçbir şey düşünmeden bir malı alabilir. Düşünme, tartma, karşılaştırma süreçleri yer almayabilir. Sadece “alım” vardır. Günümüzde pek çok sosyal psikolog, pazarlamacılar ile birlikte bu alanda çalışmaktadır. Beynin sırlarını çözmek için yola çıkanlar hedef olarak tüketicinin derindeki arzularını, duygularını ve korkularını seçmişlerdir. Reklamcılar da reklamlarını bu doğrultuda hazırlayarak başarı oranlarını artırmak isterler. Prefrontal korteks bölgesinin sırrını çözebilen, sinyalleri oluşturan unsurları tanımlayan markalar yaşarlar. Her beyin bölgesinin markası ortaya çıktıktan sonra da seçim yapabilme erkinin sorgulanması anlamsızlaşır.

Yazımı etik değerlere ilişkin bazı sorularla sonlandırmak istiyorum:

- Pazarlamacılar bizim bilinçaltımıza inmeli midirler?
- Teknoloji erişkin tüketicilerle sınırlı mı?
- Standartları ve düzenlemeyi kim belirliyor?

- Şirketler ifşaya mı zorlanıyorlar?
- Şirketler yanlış verilerden ve korkunç harcamalardan nasıl korunacaklar?

Kaynaklar

- *Al Ries - Jack Trout – Positioning*
- *Capital Online / 01 Aralık 2008 Pazartesi*
- <http://www.istekobi.com.tr/kobi-bilgi-merkezi/makaleler/noromarketing-m179.aspx>
(Erişim tarihi: 11.09.2013)
- <http://www.truwaıneği.com/> (Erişim tarihi: 11.09.2013)
- *Martin Lindstrom–Buyology; Paco Underhill Çeviren: Ümit Şensoy, 2013,*
ISBN:9944186940
- *Patrick Renvoise, Christophe Morin; Mediacat*

TARTIŞMA

İzleyici: Hukuksal olarak mesela bu nasıl yasaklanıyor? Çünkü burada ancak belki gidebilir o zaman belki bir tür haksız rekabete yol açacak bir durumu değiştirmeye yönelik olabilir.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Fikir haklarını zapt ettiği yönünde iddia.

Prof. Dr. Yücel Sayman: rengi yasaklayacağız, mesela koka kolayı yasaklayacağız...

İzleyici: Şimdi bu kutunun içinde mesela sigaralar var, marka yok.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Kırmızının tetikledikleri beyaz...

İzleyici: Yani işte tüm sigara isimlerini kaldırdık, bundan sonra 1, 2, 3 diye isimler verilecek. Bu sefer de, atıyorum işte Marlboro 4 numara, işte 7 numara başkası vesaire. Böyle bir şey düşünüyorlar yani, numaralandırmayı düşünüyorlar.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Ama işte o zaman hocamızın anlattığı bütün o marka çerçevesinde oluşacak şeyler ortadan kalkıyor.

Prof. Dr. Pervin Somer: O zaman da o rakama şey olacak... Yani mesela bir numara Parliament olacak ve ben onu... Özellikle birkaç kuşak sonra, Parliament'in amblemi veya renginin bir şey ifade etmediği noktada belki onlar için de beş bir şey olacak. Ama örneğin siz Parliament içiyorsanız veya ben, örneğin ben o beş gördüğümde zaten benim gözümün önünde o Parliament'in klasik paketini gördüğümde çağrışım yapacak.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: 5'i görünce yakacaksın o zaman bir sigara. (Kahkahalar)

Prof. Dr. Pervin Somer: Bu olumlu ya da olumsuz, şey gibi... Pembe fil düşünme dediğinde insanların pembe fil düşünmesi gibi. Parliament düşünme ama onun paketi gelecek akla. Yani onu kaldırmak mümkün değil.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: bir de mesela nasıl böyle bir şey yapılabilir?

Prof. Dr. Yücel Sayman: Bırak istediğim gibi içeyim yani. Ben sigara içmeyeceğim diye elinizden geleni yapıyorsunuz yani.

Prof. Dr. Pervin Somer: Şey gerçekten ama sonradan geliştirdiler o reklamları, kamu spotları dönüyordu ve ben içen olarak zaten değiştiriyordum ama pek çok içmeyen insanı bile çok rahatsız ettiğini biliyorum. Kamu spotlarında çok olumsuz şeyler vardı. Çok hasta insanlar, çok yani sanki bunun caydırıcı olacağı düşünerek hazırlanmıştı. Ama ters tepti o. Şimdi bıraktılar onu. Sigarayı bırakmanın ne kadar iyi olabileceğine dair bir söylem var ya da sigarasız ne kadar iyi yaşanabileceğini ifade ediyor cümleler. Ama ilk baştaki o olumsuz imaj ve spotlar tam tersine sigara içme isteği yaratıyor. Çünkü sigara diyor ve benim beynimdeki o bağımlılık merkezi tetikleniyor. Ben o anda yanına bakıyorum sigaram, çakmağım nerede diye. İçmek istemiyorsam da zaten spotu gördüğümde kanal değiştiriyorum. Dolayısıyla o kadar çok faktör rol oynuyor ki... Belki çok daha başka bir düzeyde, sizin sunduğunuz ve gerçekten tüylerimizi ürperten, bu kadar mı kukla gibi her şey birilerinin elinde bizi yönlendiriyorlar diye... Yani daimi bir farkındalık içinde olmamız lazım o zaman. İşte onu nasıl oluşturacağız?

Prof. Dr. Yücel Sayman: Şeydi orada, otomobil markaları gösterildi, koka-kola gösterildi, siyaset gösterildi... Takıldınız benim sigaraya ya! (Kahkahalar)

Prof. Dr. Tangül Müdok: Evet bir soru var.

İzleyici: Ben daha doğrusu soru sorma değil de bir şey söyleyecektim. Hani mesela reklam çalışmalarında öncelikle olmayanı sunma göz önünde bulunduruluyor. Mesela bir araç reklamı izlediğimizde reklamdaki araç en yüksek donanımdaki araç, her şeyin içinde bulunduğu. Türkiye'de mesela yıllarca navigasyonlu araç satıldı ama Türkiye'de navigasyonun altyapısı yoktu. Ama bu özellik var diyerek satıldı. Bundan öncesinde 3G'li telefonlar satıldı. 3G aslında Türkiye'de hiçbir geçerliliği yoktu. Mesela Iphone için şu anda internet 4G'ye göre veriliyor...

Prof. Dr. Tangül Müdok: Marka bağımlılığı ama bu.

İzleyici: Evet. Ama burada insanlar yanılıyor aslında. Mesela internet hızı o kadar Türkiye'de yok, burada bilinç faktörünün ben devreye girdiğini düşünüyorum.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Madde bağımlılığı... Tamam, mesela senin, benim,

bizim marka bağımlılığımızı tespit etti, onu kullanıyor. Şimdi ben bir tane örnek vereceğim son Martin Leston'un söylediği bir şey. Birisiyle konuştum diyor, Kaliforniya'dan uçup gelmiş diyor New York'a. Apple o gün hediye dağıtacakmış. Kaliforniya'dan mı geldin dedim diyor; evet dedi diyor ve aldığı şey sadece tişört diyor. Yani Kaliforniya'dan geliyor, Apple tişörtü dağıtıyormuş onu alıp gidiyor diyor. Ve son söylediği şey, yani son teorisi, dinsel inançların pazarlamada kullanılabileceği. Çünkü Apple bunu yapıyorsa diyor, bu kadar bağımlılık yaratıyorsa diyor; insanlarda dinsel inançlar çok yüksek düzeydedir diyor, çok sıkı bağımlılık içerisindedir diyor. Bunları pazarlama içerisinde kullanabilir miyiz diye şimdi... Ben eminim ki, birkaç örnek var, işte hac kullanılıyor bir tanesinde, bir tanesinde değişik alfabe kullanıyor, İncil'den alıntılar kullanıyor ürün üzerinde; şimdi bunu da artık pazarlamanın içerisine sokup insanların dinsel duygularına ulaşıyor. Önemli olan duyguya ulaşmak! Dinsel duygularına ulaşmaya çalışacaklar. Eminim birçok üründe bu olacak bu sefer de.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Bir de mesela bu yiyeceklerin içinde farklı maddeler var. Bir grup insan da var, onların isim listesini alıp almamaya dikkat ediyor. Bir biçimde ekolojik olan yiyecekleri satın alma peşine düşme gibi bir davranış sergiliyor. Aslında bu temelde söylediğiniz insan davranışıyla ilişkili bir durum. Sadece bir tür pazarlama tekniğiyle ilişkili bir şey değil. İnsanın sosyal yapısı içinde davranışının ortaya çıkışıyla ilişkili olarak bir biçimde bunu kullanıyor. Ama bu kullanım sadece duygulardan gelen bir şey değil. İşte mesela demin kemancı örneğini verdiniz. O 150 dolarlık konsere niçin gidiliyor?

Prof. Dr. Tangül Müdok: Marka.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Marka mı sadece? Bu sosyal bir şey.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Marka. Apple'ın tişörtünü neden alıyor?

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Bu sosyal bir olay. İsmi ne olursa olsun klasik müzik bir şekilde bir kültürü olan toplumda, bunun okulları olan, bunun önde gelen insanların ortaya çıktığı toplumlarda bu toplumların icraları olacak. Tabii ki bizde aynen Türk Sanat Musikisi'nde olduğu gibi bundan anlayan bir kitle olduğu gibi, bir biçimde bunun klasik işte parasını harcama yolu falan biçiminde kullanan bir grup da olacak. İşte marka dediğimiz şey böyle bir şey. Bu sadece hani firmaların oluşturduğu bir şey de değil. Demek istediğim, bunun zemininde yatan şey aslında bütünüyle aslında bizim hayatımızda olan bir şey. Bizim zihnimiz böyle çalışıyor demek istiyorum. Demin dediniz ya, neydi... Önce düşün sonra hisset sonra harekete geç. Şimdi bu klasik aslında yüzyılım başından kalma emasyon tanımı. Bunu değiştiren William James. William James'in sorusu şu: bir ayıyı gördüğünüz zaman ne yaparsınız? Ne olur daha doğrusu. Ayıdan korkar sonra da kaçmaya karar verir ve kaçar mısınız? Yoksa ayıyı gördüğünüzde kaçmaya başlar sonra korkar

mısınız? Onun verdiği cevap, önce koşmaya başlarsınız. Sonra onunla ilgili korku duygusu ortaya çıkar ve sonra ayı fikri zihninizde ortaya çıkar. Gerçekten bugün geçerli olan şey de budur. Çok kabaca bir fikir olarak tabii ki... Oradan başlayan bir keşif var insanın zihninin nasıl işlediğiyle ilişkili. Bu temel emosyonun bugünkü yaklaşımı diyeyim. Çünkü bir şeyin, duygusal anlamda gördüğümüz bir algının beyinde karar verici sonuçlara ulaşması için işte limbik sistem tarafından işlenmesi için o nesnenin görülmesi bile bu işin gerçekleşmesi arasında yaklaşık 51 saniye var. Kısa bir yol var. Ama aynı şeyin bizim bilincimizde ortaya çıkan bir algı olarak ortaya çıkması 500 bin saniye gerektiriyor. Yani arada böyle bir fark var. Ama bu demek değildir ki bütün davranışlarımız tamamen duygusal bir tarzda gerçekleşiyor. Öyle olmuyor. İşte prefrontal korteks bir biçimiyle büyük ölçüde bunların üzerinde etkili oluyor. Ama onun etkili oluşu üzerinde de etkili olan şeyler, az önce konuştuğumuz, kişilerin yetiştirilişi, yaşama koşulları, kendini ait hissettiği gruplar, dini inançları, sosyal statüsü, ulaşmaya çalıştığı sosyal statü falan gibi pek çok şeyin karışımından oluşan bir şey haline geliyor. Yani aslında şey çok daha geniş, bir şekilde buna hayretle bakıyoruz şimdi ama, aslında insan doğasının bir parçasının yansımaları görüyor oluyoruz.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: Nöromarketing, sizin söylediğiniz gibi, hatta hocamın da bunun aslında yeni olmadığını söylemesi açısından bir şey olabilir. Edward Bernays ismini duyan var mı? Sigmund Freud'un yeğeni ve Naziler Almanya'da iktidara geldiğinde yaklaşmakta olan felaketi görüp Amerika'ya iltica etmiş birisi ve amcasının bütün teorilerini nöromarketing çerçevesinde kullanmak suretiyle bugün, günümüz anlamıyla Public Relations dediğimiz bu PR sisteminin tam bu nöromarketing sisteminin üstelik bu dijital teknoloji daha ortada yokken kurmuş birisi. Çünkü psikanalizin doğrusu yanlış ne kadar o teorinin bugün için geçerli olduğu tartışılmakla beraber altta yatan bazı insan davranışına dair temel, çok temel yaklaşımlar var, sosyal fonksiyon-işlevsellik açısından. Mesela bir örnek, orada küçük bir şirket kuruyor Edward Bernays, o zamanlar da bu İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonu, 1946-47 yılları, kadınların Amerika'da kamuya açık alanlarda sigara içmesi hiç hoş karşılanmayan bir durum toplumsal olarak. Ve sigara üreticileri Edward Bernays'e geliyorlar ve diyorlar ki bize bir reklam kampanyası yap ki bu durumun üstesinden gelelim. Kadınları da müşteri portföyümüzün içerisinde daha güçlü bir şekilde alabilelim. New York'ta her yıl düzenlenen özgürlüğe dair bir festival var, bir de yürüyüş yapılıyor. Bernays birkaç tane mankenle anlaşıyor. Bu yürüyüşe o mankenler de katılıyorlar ve yürüyüşün sonunda da kamuya açık bir yerde sigara içmeye başlıyorlar. Yine sigaradan örnek veriyorum Prof. Dr. Yücel Saymanın beni affetsin ama. Sigaraları içiyorlar, fotoğraflar çekiliyor, gazetelere şöyle bir manşet atılıyor: özgürlüğün meşaleleri. Kadınların özgürlüğüne, kadın davranış özgürlüğüne bir gönderme var aslında orada. Fakat bunu kullanıyor Bernays ve çok başarılı bir reklam kampanyası oluyor. Devam ediyor iş, en sonunda PR'ları çok geliştiriyor. Hatta Eisenhower da dahil olmak üzere, yanlış

hatırlamıyorsa, takip eden üç ya da dört Amerikan başkanının PR için baş danışmanı durumuna geliyor. Yani temelde yatan aslında bu nöromarketingin tarihçesi var. Oraya kadar dayanıyor aslında.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Tabii, nöromarketing kendine az para harcatacak bir sistem olarak...

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: Lütfü Hoca'nın dediği gibi aslında temel insan davranışlarının, tabii bu rezolüsyonla olmasa bile bundan 50-60 sene önce belli modeller içerisinde tanımlayabilip, bunun üzerine gidip bundan da faydalanabilir hale geliyorsun. Mesela siz söylemediniz ama ben de ona bir katkı yapayım. Bugün, günümüz teknolojisiyle, nöromarketingi şu anda Türkiye'de uygulayan iki tane firma var. Bunlar, çalışmayı yapanlar var daha doğrusu, sonuçları var mı ve pazara sürdüler mi bilmiyoruz. En azından ben bilmiyorum. Ama isimle söylemeye gerek yok fakat Türk ekonomisi dediğiniz vakit aklınıza gelecek iki büyük gruptan bahsediyorum aslında ben. Bunlar İngiltere'den özel nöromarketing uzmanları getirmiş durumlar ve hangi ürünler raflarda hangi pozisyonlarda olmalı ve paketin rengi ne olmalı vesaire tarzı çalışmalar yapılmış. Uygulaması da belki başlamıştır diye düşünüyorum.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Ben hukukçu hocalarımıza daha ziyade bir soru soracağım. Şimdi biz, insanlar sürekli olarak bu pazarlama eylemi içerisinde biz, bize bir şeylerin pazarlandığının farkında olmadan buna maruz kalıyorsak bizim hakkımız-hukukumuz burada ihlal edilmiyor mu? Biz bunu savunamaz mıyız? Örneğin biz bir filme gitmişiz ama orada farkında olmadan cips reklamına maruz kalmışız. Ya da ne bileyim RTÜK bile gizli reklamları takip ediyor arada onlara ceza yazıyor falan. Şimdi onlar da açık ilan edemiyor da artık oyuncular mesela dizide, bakıyorsunuz billboardda bilmem neyin reklamını çekiyor. Onu artık çok aşık yapıyorlar. Profesyonel olanlara hepimiz maruz kalıyoruz. Yönlendiriliyoruz ama farkında değiliz. Biz bu kadar çaresiz miyiz? Yasaklatamaz mıyız hocam? (gülür)

Prof. Dr. Yücel Sayman: Hepinizi Gezi Parkı'na davet ediyorum. (Kahkahalar) Tabii mesela toplumsal yapılanma içinde...

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Yani mesela ne kadar efsane, ne kadar gerçek, subliminal... Şeylerin arasına insan algısının fark edemeyeceği, bilinç altına işleyecek bir ses bir görüntünün konması... İşte meşhur deneyler vardır. Mesela bir sinema sırasında bir koka-kolayı fark edilmeyecek hızda gösterip de insanların arada çıkıp kola alması gibi. Yani bunlar insanları suistimal anlamına gelmez mi bir bakıma? Bir reklamı biz başından sonuna kadar izliyorsak razı olmuş izliyoruzdur, reklamda zaplamıyorsak. Ama reklam izlediğimizin farkında değilsek ve reklama maruz kalıyorsak tüketici olarak veya insan olarak hakkımız yok mu?

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Satıcı firmanın hakkı olmaz mı? Buradaki yasak ya da

yasal durum nerede başlar? Otoriteyle mi ilişkilidir yani yoksa insanların kendisiyle mi ilişkilidir? Ticaret serbest bir şey. Bir şekilde ticaret içinde kullanılan klasik veya orijinal yöntemler olacak.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: İşte mesela cep telefonumuza gelen mesajlara kızıyoruz, e-maillerimizi dolduran reklamlara kızıyoruz. Onlar bunu alenen yapıyorlar.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Ama bunu kullanıyorsun.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Evet bunu razı olarak kullanıyorum. Bir bakıma sözleşmesini imzalamış gibi tıklıyoruz.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Evet yani bir markete girdiğin zaman, hakikaten de şimdi eskisi gibi değil. Marketteki yeri, bilmem ne... Adam onu satın alıyor. Pozisyonu o şekilde üretiyor. Markete girdiğin anda sen buna razı olmuş durumdasın. Şehirde yaşadığın anda, o bahsettiğim kemancının vereceği konseri zaten satın almaya razı olmuş durumdasın. Burada yaşarken bunların hiçbirisi yok. Burada, şurada balığını yiyip, sırt üstü yatıp dinlenerek bütün hayatımızı geçirebiliriz nihayetinde. Ama bir biçimiyle iş çok komplike bir şey. Ben çok merak ediyorum aslında senin sorduğun şeyi. Hukuk burada nerede işe girer? Girmez mi? Girmeli mi?

Prof. Dr. Yücel Sayman: Sistemin kendisine bakmak lazım. Şimdi kapitalist bir sistemi benimsemişsen, küreselleşme şeysi içerisinde en önemli ilkelere bir tanesi serbest ticaret ve ticaretin ve sermayenin serbest dolaşımı. Budur. Bir sürü örgütler kuruluyor, uluslar arası örgütler... O sistemi ortadan kaldırmadan, ürünlerin reklamını kaldırdığın zaman sistemin kendisine kafa tutmuş oluyorsun. Yani bu yasal dediğin zaman; ticaret özgürlüğü de yasaldır. Ticaret özgürlüğünün karşılığında ne özgürlüğünü savunuyorsun? Neyi savunuyorsun o sistemin içinde? Yani hukukçu olarak ben ancak ilk sorduğundan böyle bakabilirim. Yasaklama hakkını siyasi iktidara verdiğin anda her şeyi yasaklar. Yani o kolay çözülebilecek bir şey ama sistemin kendi dayatması var. Ticaret özgürlüğünü, hele milletler arası özgürlüğü kaldıramazsın. Yani belirli bir yasaklar, sınırlamalar, çerçeveler getiriyorlar ama onların hepsini kendisini koruması için getiriyor.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Sigara için veya işte yakın zamanda alkol için sadece bizim ülkemizde değil diğer ülkelerde de ciddi reklam yasakları var. Bunların kaynakları anlaşılıyor ki sebep oldukları hastalıklar, topluma verdiği zararlar bağlamında bir yere oturtuluyor. Bu yasal bir şey mi? Yoksa hukuki altyapısı üzerinde şekillenen bir şey mi? Yoksa tamamen üstten indirilen bir şey mi?

Prof. Dr. Yücel Sayman: Bana sorarsan üstten getirilen bir şey. Yani özgür seçimi, özgür irademi elimden alıyor yani. Sen buna uymalısın. Eğitimle sigaranın, madde bağımlılığının ne kadar kötü olduğunu anlatabilirsin. Ama ben hala onu tercih ediyorsam bana sen siyasi iktidar olarak ya da toplumsal yapı olarak ne ka-

rışıyorsun bana! O zaman ben kimim mesela. O zaman zaten bir grubu mu esas alacağım yoksa bireyin kendisini mi esas alacağım yoksa bireyin onun içinde onu oluşturan, onun belirlediği bir kişi olarak mı alacağım? Yani bunlar çok felsefi tartışmalar. Bir hukukçu olarak bir şey söyleyebilmek mümkün değil sistem içinde. Yani bir sürü tercih var. Hepsi savunulabilir.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Yani bu yasaklar o zaman en azından şu anda geçerli olan hukuk yaklaşımına aykırı şeyler. Tepeden inme şeyler yani.

Prof. Dr. Pervin Somer: Hangi yasaklar mesela?

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Alkol yasakları mesela.

Prof. Dr. Pervin Somer: Ama yasama işlemi zaten iktidarın bir tercihidir. Yani Türkiye Büyük Millet Meclisi yapıyor ama bir siyasi tercih olarak yapıyor.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Yani şey de kanıtlanmış bir şey değil ama getirdiğin yasakla onun tüketiminin azaldığı.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Bunu zemininde “bilimsel” bir ilerleme hali var ama, yani işte bilim ortaya koydu ki akciğer kanseri, ya da öteki gençlerde bağımlılıklar ortaya çıkardı gibi. Bunun altında bilimsel bir altyapı var. Ama bu bilim nasıl olup da hukuka kadar, yani insanların bir arada yaşarken uydukları kurallara kadar yansıyor olacak? Yani bunun yansıma yolunu sanki bu tepeden inmecilik dışında başka bir yolu yokmuş gibi görünüyor.

Prof. Dr. Yücel Sayman: O bilimsel yansımaları aktarıırken de, anlatırken de işte dini inançlar, ideolojik bakış etkiliyor. Onu senin nasıl aktardığına, karşındaki hangi gözle dinlediğine bağlı bir şey. Yani bazısı denk geliyor, herkes çok memnun yani içkiyi yasakladığın zaman, çünkü o öyle bir toplum yapısı. Başka bir toplum yapısında içkiyi yasaklasan kıyamet kopar.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Hocam içki yasakları aslında, içkinin en çok tüketildiği yerlerde yasaklanmaya çalışılıyor. Bir biçimiyle toplumsal sıkıntıları azaltan bir şey. Yani, çoğalamıyor falan. Bir dünya altyapısında bir şeyler var. Yani toplumun faydasına yapılan bir şey. Ama bir yandan da kişi özgürlüklerini kısıtlıyor.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Sorun orada zaten. Yani toplumun iyiliğine kim karar veriyor? Nasıl karar veriyor yani? İşte bilim karar veriyor ama farklı anlatabiliyor. Bu zararlıdır diyorsun, başka bir bilim adamı çıkıyor hiçbir zararı yok diyor. Ya da az zararı var diyor.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Sigara için artık zararı yok diyen yok gibi bir şey.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Ben öyle demiyorum. (Kahkahalar) Yani zararı varsa

bana var size ne oluyor! Niye bana yasaklıyorsun? Sana ne ya! Ben bunun bir sürü zararlı şeyler yani. Kullandığın deterjanlar daha mı az zararlı?

Dinleyici: Sigaranın bilimsel bir zararı var ama bunu kabul edip içmeye devam edebiliriz. Fakat bunun devlete büyük bir yükü var. Çünkü sigara, baktığımız zaman, birçok hastalığa sebep oluyor. Ve şu anda toplum içinde yaşanan hastalıkların birçoğu bunlara yönelik. Bu boyutuyla bakıldığı zaman kısıtlaya ya da yasaklamaya gidilebilir diye düşünüyorum.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Burada da başka bir şey devreye giriyor. Mesela devlet benim adıma neden karar veriyor ki? Yani benim yaşayacağım bir şey, başkasına zarar vermiyor.

Dinleyici: Şimdi bütün toplum için ayrılmış olan, sigara içtiği için, içki içtiği için hasta olan insanların tedavisi...

Prof. Dr. Yücel Sayman: E bakacak, bir sürü insan hasta oluyor.

Prof. Dr. Pervin Somer: O zaman şöyle bir durum var. Yani bir sürü, Türkiye’de ve dünyada, sıfır gelirse, vergi verme imkanı olmayan dünya kadar insan var ve vergi verenler üzerinden her şeyleri finanse ediliyor. Sağlıkları, ulaşımları, elektrikleri, suları... O zaman ben de derim, ya da vergi veren birisi de der ki “efendim yani ben bu havuzdan çok yük oluyorum ama kusura bakmayın ben vergi veriyorum” o da daha çok yük. Dolayısıyla bunu çok farklı bir yerde tartıştığımızda, çok farklı noktalara gider ve çok farklı sorunları da beraberinde getirir. Nitekim işte obeziteyle ilgili tartışılıyor. Uçaklara daha fazla ücretle binsin bunlar deniyor. Niye? Çünkü uçağa fazla yük bindiriyor. O zaman bu tür şeyleri, kalp hastalığı, tansiyon... Her sigara veya alkol içen de tansiyon hastası değil. Bunların hiçbirini kullanmayan dünya kadar kalp yetmezliği olan, tansiyonu olan insanlar var. Bunu, benim gelirim, ortak havuz, çok yük oldu diye anlamamak lazım. yani bugün alelade bir şekilde, tesadüfen, kendinin kusuru olmaksızın trafik kazasında çok ağır yaralanmak suretiyle, çok yüksek maliyetle tedavi olan bir sürü insan var. O zaman biz insanca ömrünü sürdürebilmesini mi tartışacağız; ama özürlü, ama hasta, ama obez yoksa ne yapalım kiloluysan seni kalp ameliyatı yapamam mı denecek? Çünkü Amerika’da böyle bir ekol başladı. Kilo vermezsen kalp ameliyatını yapmam! Sigara içiyorsan şu ameliyatını yapmam falan şeklinde. Yani bunlar bizim beynimize bir başka nöro bir şeyle, hangi kelimeyle nitelememiz gerekiyor bilmiyorum, ama yaygınlaştırılarak ve etkisi altında kaldığımız ve kaldığımızı da fark etmeksizin o söyleme katıldığımız, aynı argümanlarla bir şeyleri ileri sürdüğümüz ya da savunduğumuz bir noktaya geliyor ve bu çok doğruya bir gidiş değil diye ben düşünüyorum.

Doç. Dr. Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Şimdi nöro marketing gibi kavramları oluştururken esasen hukukçuların da kullanması lazım. Yani caydırıcılık açısın-

dan cezaların tasarlanmasında hangi tür cezaların algısının daha güçlü, caydırıcı olduğu değerlendirilerek en azından kanunların daha caydırıcı olması sağlanabilir. Mesela Amerikan filmlerinde hep Amerikan... İşte zenci birileri var, çeteler var falan. Amerika'da şimdi öyle bir şey var ki orada hapse düşmek çok korkunç bir şey. Ama Türkiye'deki hapis şartları işte bir koğu ortamı, böyle birileriyle sohbet falan bir şey... Caydırıcı değil gibi. Amerika'da hapse düşünce her şey yapıyordur ama Türkiye'de işte kader mahkûmu falan... Hani belki bu da bir nöromarketing... (Kahkahalar) Cezaların belki buna göre tasarlanması, insanları caydırıcı cezaların nasıl olacağı üzerine çalışılması uygun olabilir bence.

Dinleyici öğrenci: Hocalarım bilir Ceza Hukuku'nun temelini atan bir yazar vardır. O der ki caydırıcı olması değil kesinlikle, uygulanabilir olması. Yani Türkiye'de adam ben illa ki bir şekilde yırtarım diyor ama Amerika'da senin dediğin şekilde olduğu zaman o adam o cezayı çekiyor.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Ama onlar da sorun değil. Şimdi caydırıcılık ne demek? Cezayı ne kadar ağır koyarsan koy o hiçbir zaman caydırıcılık değildir. Yani bir insan suçu işlemeye karar verdiyse işler. Hatta bazen tam tersi etki gösteriyor. Yani daha zor olan bir şeyi yapma güdüsüyle, başarmak gibi geliyor. Şimdi sorun orada niye insanı hapse sokuyorlar? Hangi durumlarda? Bizde her durumda hapse sokuluyor. Şimdi niye hapis? Ona başka şeyler de yapılabilir. Başka bir şekilde...

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Etek giydirilip dolaştırılabilir. (Kahkahalar)

Prof. Dr. Yücel Sayman: Özgürlüğünü kısıtlamadan yaptığı işin yanlışlığını gösterebilecek cezalar. Şey caydırıcı olmuyor yani... Niye hapis hapsede adam mesela! Sen şimdi sordun ya... Hapse giren bizde Amerika'dan çok daha fazla, ya da yaptırımı, kamuya maliyeti... Ama onların hiçbirine ben karar veremiyorum. Ama devlet benimle ilgili karar veriyor. Ve toplumsal karar veriyor yani. Üstelik de toplumun katıldığı da yok, tartışması olmuyor, benim adıma karar veriyor toplum için bu iyidir diye.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Ama cezaların nöromarketing yoluyla tespit edilip... Çünkü ortada normal gözükken bir sürü patolojik adam var. Yani onların beyinlerine göre ceza yöntemleri koyabilirsin, o zaman yanarız yani.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Yani patolojik olarak suç işleyeceği çok aşikâr, mevcut delillerle kanıtlanabiliyorsa belki istisnai olarak o kişilere suç işlediğinde, mesela bir yerden başka yere çıkmama cezası verilir... Yani şimdi bak burada söylüyorum işte. Yönetmelikten bahsediyoruz. Evli olmayanın tüp bebek hikâyesini. Yani bunu şimdi bir bilim adamı dinler mi? Yapıyorlardır, mutlaka yapıyordur dünyanın bir yerinde. Sonra yakaladın, hapse mi atacaksın yani! O caydırıcı olmaz. Hiçbir caydırıcılığı yok! Yani yüz sene hapis desen yine caydırıcı değil.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Yani şimdi aslında biraz evvel konuşuyorduk onu da söyleyeyim. Einstein de atom bombası yapmadı aslında. Einstein formülleri yazdı ama birileri atom bombası olarak kullandı. Şimdi biz de embriyoları manipüle ederken onu atom bombası olarak düşünmüyor bilim adamları. Ama birisi ondan atom bombası yapabilir. Ben eminim şurada nöromarketing yapılırsa ve herkesin şu söylemleri değil beyinleri okunsa belki pozitif düşünceler çıkacaktır. Yani evet embriyo bazı hastalıkların tedavisinde, moleküle edilebilir, kullanılabilir. Atılacağına çöpe kullanılabilir diye. Yani nöromarketing'i şu anda bile kullanabiliriz. Ama biz ön yargıyla hayır, niye çöpe atılsın, boş verin, kullanmayın embriyoları değiştirmeyin gibi bir yaklaşımımız da var. Onun için nöromarketing burada şu toplumun bile duygusunu aslında ortaya çıkarabilecek bir şey.

Dinleyici: Hocam bu noktada bir şey sormak istiyorum. Acaba beynin verdi tepkiler biraz öğrenilmişlikle mi alakalı yoksa yaratılışla mı alakalı? Yani çalışmalarındaki veriler bize bunun bir oranını sunuyor mu?

Prof. Dr. Tangül Müdok: Yani nöroscience çalışmaları sunar ben eminim nöroloji ile ilgili yapılmış bir sürü çalışma var. Orada bir tane örnek verdim ben. İşte prefrontal korteks olmayan birisiyle dataları topladığımız zaman ciddi istatistik çıkar.

Dinleyici: Oran olarak baktığımızda hangisinin daha baskın olduğu... Mesela markaya iphone'a olan yönelim, bir ürüne olan yönelim acaba öğrenilmiş bir yönelim mi yoksa gerçekten de kaliteye ya da dizayna olan insanın verdiği doğal bir tepki mi?

Prof. Dr. Tangül Müdok: O çok nöromarketing için fark etmez ki. O sadece hedefini bulduktan sonra kullanır onu. Öğrenilmiş de olabilir doğal da olabilir...

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Büyük bir çoğunluğu öğrenilmiş şeyler. Ama temel şeyleri de kullanıyor. Mesela hocamızın dediği gibi haz merkezi denen bir şey var ya da haz sistemi denen bir şey var bilimde. Ona şimdi insanda temel olabilecek olan çok az kötümserlik, açlık, susuzluk diyelim biraz daha çeşitlendirelim, çok temel şeyler var. Ama bütün sosyal yaşamımız aslında bunların bir biçimiyle ikincil pekiştirmelerle bizi motive edecek hale getirmesiyle oluşuyor. O artık bütünüyle sosyal hayata ilişkin bir şey haline geliyor.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Tabii ki. Orada aslında fark edilmemesi, sürü halinde metrodan gidiliyor. Yani sürü psikolojisi var. Herkes geçip gidiyor, siz de geçip gidiyorsunuz. Belki bireysel olarak yürüseniz orada fark edeceksiniz tanıyorsunuz.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Hocam çalınan şarkıyı çok merak ettim. O uygun bir yerse bir kanto şarkısı falan çalsa çok daha hasılat iyi olabilir diye düşünüyorum. (Kahkahalar) Yani o yüzden çalınan şarkı çok önemli.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Şey de öyle... Bunu Bilgi Üniversitesi, benim oğlum müzik bölümünde de, o da söyledi, ben bilmiyordum açıkçası... İşte Mozart vesaire, onlara da öyle bir öğreti varmış. Zamanında bu kadar popüler olup da herkesin hazla, tüm toplumun hazla dinlediği bir şey onlara sunulmamış. Sadece işte sarayda, belli küçük saraylarda çalıp, söylendiği, dans edildiği bir şey. Sonradan markalaştırılmış. Yani Beethoven sonradan markalaştırılıp önümüze kocaman bir Beethoven olarak çıkarılmış, ya da Mozart olarak çıkarılmış. Böyle bir şey sonuçta, marka çıkartabiliyorsunuz. Demin belediye başkanı için de ben artık konu anlatılmadığı için... O zaman düşüneceğiz! Şuradaki toplumun, Ayvacık toplumunun ilgisi nedir? Mesela turizme mi yöneliktir? Tespit edip oraya, bio-hukuk merkezinde, ne yapılması gerekiyorsa onun yapılması. Yani markalaştırılması...

Prof. Dr. Pervin Somer: Önce o algıyı uyandırmamız lazım.

Prof. Dr. Yücel Sayman: İşte normal olarak düşündüğün zaman bu halk için ne fark eder yani.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Tabii hiçbir şey fark etmez.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Fark ediyor.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Bence etmez!

Prof. Dr. Yücel Sayman: Ediyor. Bu konuşuluyor. İsteniyor ve konuşuluyor.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Ne olduğunu bilmiyor ve istiyor?

Prof. Dr. Yücel Sayman: Evet.

Prof. Dr. Tangül Müdok: İşte markalaştırmışız demek ki.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Ekonomik olarak öyle bir şeysi de var. Yaratılmış, işliyor. Neden işliyor, faydası ne?

Prof. Dr. Tangül Müdok: Yani oraya herkes için dilekçe yazsanız, hukuksal bir dilekçe yazsanız o da bir marka yani. Sonuçta markayı oluşturmak, onun için kafasında bir bio-hukuk oluşmuş.

Prof. Dr. Yücel Sayman: O kadar çok milletler arası hukuk davası varmış ki buralarda. Ya İzmir'e gidiyorlar. Ya da karşıda Yunanistan'a gidiyorlar, şurada! Oradaki uzmanlara gidip danışıyorlarmış. Yani her şey değişiyor. Biz çok farkında değiliz ama neye dayanarak neye paralel olarak değişiyor. Buradaki düşünen bireysel ve toplumsal nasıl bir şeysi varsa... İşte bizim gençlerimize söylüyorum.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: İkisinin arasında gerçekten çok da net bir nedensel ilişki var.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Yani ben mesela gençleri düşünüyorum, ben sizi anlamıyorum. Nasıl düşündüğünüzü keşfedemiyorum. Düşünüyorum diyalog kurabileceğimizi, birlikte aynı şeyleri yapabileceğimizi beceremiyorum. Anlamaya çalışıyorum. Onun için siz konuşun da ben de anlayayım. Yani anlamaya çalışayım. Yani belki bilgisayarın bir dış etkisi var onun oluşmasında. Yirmi sene önceki kuşağı anlıyordum. Nasıl düşündüğünü biliyordum. Burada katıyen bilemiyorum. Yani yine bir eskisi gibi biz anlat anlat deyince onlar da sıkılıp gidiyorlar. (Kahkahalar) Yani bu beyin öyle karmaşık ki gerisi palavra, genler menler.

Prof. Dr. Pervin Somer: O zaman eğitim alalım nasıl kullanacağımızı öğrenelim.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Burada bir şey söylemek lazım aslında. Bu eski bildiğimiz klasik yalan makinelerinin bir tür modern versiyonu gibi görünen bir şey. Tabii bütün bunları görünce, yazıları görünce falan şöyle bir şeye kapılıyor oluyoruz. Gerçek bir nedensel ilişkililik var. Aslında böyle bir şey yok. yani anlayabildiğimiz şey, aslında hocamız hep anlatırken ilişkili diye bahsetti, çok doğru, bu ilişkililiği anlıyoruz. Beyin çalışırken tabii ki kan harcıyor. Hangi bölgeler daha fazla kan harcarsa o bölgeler o anda daha çok çalışıyor diye kabul ediyoruz. O sırada da biz dışarıdan bir iş yapıyorken yani zihnimiz bir şeyle meşgulken, o neyle meşgulse beyinde de hangi bölgeler fazla çalışıyorsa ikisinin arasında bir bağlantı kuruluyor. Çok basitçe sistem bu. Ama şöyle bir şey var efemural çalışmaları zaman açısından sorunlu. Çünkü yaklaşık 1,5 dakika civarında ortalama bir zaman sınırı geçiyor. Yani yapılan şey 1,5 dakikalık bir süre içerisinde değerlendirilebiliyor. Onun içerişi açık. Anlık neredeyse beyindeki değişikliği gösteriyor. Beyin bu kadar sabit bir zaman aralığında çalışmıyor aslında. Bize verilen uyarılar da o kadar sabit bir zaman aralığında gerçekleşmiyor. İkincisi, biz o tetkiki yaptığımızda beynin fazla kan akımı gösteren yerleri, burada gösterildiği yerler değil sadece, çok sayıda başka yerler var. Onların, istirahat durumu dediğimiz, gözler kapalı yatıyoruz ve o zaman bir çekim yapıyoruz. İkisini birbirinden çıkarıyoruz. Çıkardıktan sonra kalan şeyleri, yani buraları herhalde özellikle bu işle ilişkilidir diye işaretliyoruz. Bunlarla ilgili pek çok metodolojik sorun var. Her şey bir tarafa o makinenin, yani beynin kendisinin, nasıl işlediğini bilmiyoruz. Yani işleyişinin nedensel mantığını çözebilmiş değiliz. Öyle olduğu için üst düzeyde bir ilişkililik bu sadece. O işi yaparken gerçekten beyindeki o parlayan bölgelerin o işle bir bağlantısı var. O bölgeden parladığını buluyor nöromarketing'ciler. Biz böyle yaparsak orası parlayacak, insan böyle davranacak. Bağlantılılık, bu kadar Hocam. O yüzden biraz da bunun böyle olduğunu bilmek gerekiyor. Tabii daha ileride bunu nasıl yapabiliriz, bunun gerçek nedensel kökenlerine kadar çözümleyebilir miyiz? İnsan beyninin ya da insan zihninin ve insan davranışının bu anlamda bu kadar nedensel kökenleri var mıdır? Bunları bilmiyoruz. Bunlar hala gerçek anlamda bilinen şeyler değil. Zaten yarın biz biraz özgür iradeden de bahsedeceğiz. Bu deminki sizin sorularınız biraz onunla da ilişkili. Yani adam obez oldu, neden oldu? Demek ki onun beyni

öyle çalışıyor. O zaman hasta mı bu? Tedavi edilmesi gereken bir durum mu? O zaman sorumlusu kendi değilse bu işin niye ondan fazla para alacaksınız? Ya da niye onu tedaviden mahrum bırakacaksınız? Bu tür soruları bu sefer soruyor olacağız.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Ben bir de burada şöyle bir noktada takıldım. Siz sunum yaparken ben çocuklar konusunda her zaman daha fazla hassasiyet gösterilmesi gerektiğini düşünüyorum; çocuğun menfaatinin çok önemli olduğunu düşünüyorum. Mesela bu nöromarketing yöntemlerinde gönüllüler seçilirken... Bana kalsa zaten etik değil veya etik olmayan pek çok şey var nöromarketingde. Ama çocukların burada gönüllü olarak kullanılması... Mesela siz bir tıp uzmanı olarak, bir çocuk üzerinde deney ve deneme yapamazsınız. Çok sınırlıdır koşulları. Bir araştırma için bir çocuğu alıp MR makinesine sokamazsınız. O çocuğun ihtiyacı yoksa ben yaptığım çalışmada o çocuğa MR çekeceğim ve bunu tıbbi bir çalışmaya çevireceğim diyemezsiniz. Ama şimdi burada bir firma çocuğu alıp nöromarketing için çocukta bu çekimi yapabilir mi? Demek ki burada çok hukukten düzenlenmesi gereken şeyler de var.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Yani şöyle, nöromarketing araştırmaları farklı bir biçimde gerçekleşiyor. Ben sanmıyorum onların da mutlaka etik kurul onaylarının alınması gerekir. Başka türlü olmaz. O aletleri kullanamazlar, işte onların finansmanları olmaz falan.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Hangi düzenlemelerle bunlar sağlanacak ki?

Fulya İlçin Gönenç: Bu bilimsel araştırma, bu ticari bir araştırma,yani çocuklarda yapılmamalı. Benim kişisel kanaatim yapılmamalı.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Ama işte o zaman embriyolarda zaten çalışıyorlar ya da genetik bir takım araştırmalar yapıyorlar. Bunları yayınlamayıp patent haklarını alacakları için zaten istedikleri gibi yapıyorlar. Etik kurulu onayına ihtiyaçları yok. O zaman zaten iş tamamen... Yani bilimin dışına çıkmış oluyor. O yüzden de zaten nöromarketing bilimin dışında. (Kahkahalar)

Prof. Dr. Pervin Somer: Ama çocuk açısından “bak orada yeşil-mavi-kırmızı var hangisi” demek başka. O çocuğu MR makinesine sokmak başka.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Ben araştırmalarda araştırma etiğine uyuluyor mu onu bilmiyorum. Türkiye’de yeni başladığı için belki de buna dikkat etmemiz gerekiyor.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Evet, iki üç tanesi başladı. Birkaç firma ismi okudum ve yine nöromarketing yapan, onlarla çalışan bir takım siyasilerin isimlerini duydum. Demek ki bizde bu var. Böyle bir şey başladı ya da başlayacak. Ama işte başlamadan bence buradaki etik ve hukuki konuda konuşmak lazım. onun için bizim

açımızdan aydınlatıcı bir konuşma oldu. Benim en azından dikkatim bu konuya yoğun olarak çekildi. Bakacağım, her yönünü araştırmak lazım diye düşünüyorum.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Yani zaten buradan çıkan bir şey, bunu bir tek hukukçular halledemez yani. Hukukçular oturalım da bu konuda karar verelim... Öyle bir şey olmaz. Bunun inter-disipliner bir çalışma olması lazım. Tıpçı olacak, genetikçi olacak, fizikçi olacak sosyolog olacak bilmem ne. Bir sürü şey işin içine giriyor. Yani ben bir sosyolog adına gelip toplumsal oluşum öneremem. Sosyologun olması lazım. Felsefecinin olması lazım. En azından temel bilimlerin olması lazım.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Ben mesela istiyorum ki, herkesin çocuklar da dahil beyni nasıl çalışıyor bileyim. O bölgede gerçek anlamda ilişki nedir onu anlamak istiyorum. Ben de her türlü araştırmayı yapabileyim istiyorum.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Bir kere ölen insanın beynini almışlar biliyor musun?

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Şimdi Türkiye’de yoktu da biz yeni bir laboratuvar kurduk. MR falan da var, gelişmiş bir şey. Bize satan firma aynı zamanda, az önce hocamız bahsetti, bu gözün hareketlerini inceleyen aleti satıyor. Çok basit. Gözüne aleti takıyorlar deneğin. Markete giriyor, işte neresine baktı; aşağıya mı baktı, yukarı mı baktı, gözü ne kadar hareket etti, neye dikkat etti... Bu gözlük siparişlerinde müthiş bir patlama olmuş. Türkiye’de bile yapıyorlar, öyle bir şey var.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Hukukçu olarak bizim aslında temel yaptığımız bir şey var. Bir işin içinde insanın somut bir davranışını yasalara getirmek. Mesele orada hangi ilişkiyi esas alacağız ve hangi sınırlamayı nerelerden getireceğiz. Orada elli bin tane görüş var. Yani o sınırlamayı bildiğin zaman sınır koyalım mı koymayalım mı dediğin zaman o zaman bu sınırın ölçüleri olacak. Yani bir insan somut bir olaydaki bir davranışıyla o somut olayda başka birisinin davranışını ölçerse mesela eğer onu engelleyemiyorsan ve orada bir tehlike varesa sınırlayamazsın. Ama şimdi oradaki tehlike ne? Yani başkası için tehlike ne? Onu tartışmaya girdiğin zaman; birinin davranışının neden başkasının davranış özgürlüğünü ortadan kaldırıyor ya da engelliyor.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Özel hayatın mahremiyeti gibi bir şey mesela.

Prof. Dr. Yücel Sayman: İşte kategorilere bölüyoruz onları.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Mesela Migros’a girdiniz, gizli kamera yerleştirmişler. Sizin market içindeki davranışlarınızı analiz eden bir sistem var, haberiniz yok. Gidiyorsunuz ürünlere bakıyorsunuz. Adam sizi analiz ediyor. Bir bakıma deneksiniz ama farkında değilsiniz.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Bana sorarsan bu özel hayat falan değil benim özgür-

lüğümü sınırlayıcı bir şey. Benim iznim olmadan denek olarak kullanılıyorum ben. O yüzden ben telefonlarda da kimseyle konuşmıyorum. Kayda alıyoruz diyorlar kabul etmiyorum. Ama toplumsal alana girdiğin zaman adam diyor ki bu fiyat özgürlüğü diyor öbürü de bilmem ne diyor biri patent hakkı diyor falan. Yani eğer dini duyguların, felsefen, özgürlüğe bakışın hepsi devreye giriyor burada. Onun için sınır koyamıyoruz. Yani biz kendi kendimize bırakılsak birbirimizi boğazlarız.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Ama nasıl ki o telefonda size diyorlar kayıt altında olmayı reddetme hakkına sahipsiniz ama çarşıda, pazarda, markette bize bu bilgilendirmeyi yapmıyorlar. Belki girmeyeceğiz içeriye.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Bazı yerler burası kamerayla izlenmektedir falan diye yazıyor.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Güvenlik için o. Ama seni analiz için izliyor?

Prof. Dr. Tangül Müdok: Migros şöyle yapıyor. Migros'un bilgi işlem üssünü bilen var mı? Göztepe'de. Kredi kartınızla her aldığınız ürünü giriyor dataya. Onun için siz gittiğinizde, var ya bir tane indirim kartı, ona göre indirim yapıyor. İstatistiksel olarak ona göre neyi kaç kez almışsınız biliyor. Benim arkadaşım çalışıyor orada. Peki dedim yani sen benim kredi kartı numaramı da öğreniyorsun, hangi ürünü ne kadar aldığımı da öğreniyorsun. Bana empoze ediyorsun ürünü. Biz onu açamıyoruz diyor. Sadece İngilizler açabiliyor. Programı İngilizler vermiş. Sadece onlar datalar üzerinde oynayabiliyorlarmış. İşte bu denli yani.

Prof. Dr. Yücel Sayman: En kötüsü de bunun siyasi iktidar onayıyla yapıyor olması. Şimdi mesela herkes RTÜK'ü çok seviyor. Ama işte oradaki adamların kafasına esince ona göre şey yapıyorlar, uyguluyorlar onu. Şimdi orada benim orada hiçbir hakkım yok. Orada sigara görüyorsun buğulandırıyor, içki gösteriyor buğulandırıyor, bilmem neresini gösteriyor buğulandırıyor. Ama öbürünün de copyright'ı var. Filmi çevirmiş, onun rızasını almadan sen nasıl bunları buğulandırıyorsun? Dava açsalar RTÜK'e karşı, hepsiniz kazanırlar. Düşün mesela 1940'ların filmi gösteriyor, sigara elinde. Red-Kit'in ağzındakini çiçek yaptılar. Onu hiç koyma daha iyi! En tehlikelisi o!

Doç. Dr. Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Burada önemli bir noktada da, şimdi bütün ürünlerde aynı şey söz konusu yani. İhtiyaçtan iş haza döndü. İşte dondurma satarken de bunu satıyor, araba satarken de bunu satıyor. Toplum sürekli bu haz hissiyle uyarılıyor. Mesela dondurma alırken de senin haz duyma hissine hitap ediyor. Sorun şu: bu haz merkezinin bu kadar uyarılması insan beyninde hangi olumsuz durumlara yol açabiliyor? Hafıza üzerine ya da başka durumlarda hangi olumsuzlukları getiriyor?

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Bu haz meselesi en basit durumda bile geçerlidir.

Neden geçerli? İşte kendi yetiştiğimiz, çocukluk zamanımızın fakir olan yerlerini düşünün. Mutfaklarını düşünün. Her zaman o eldeki basit malzemelerle güzel yapılmış, lezzetli hazırlanmış yiyecekler bulunur mesela en basit örneği olduğu için söylüyorum. Bu biryandan da insanın yenilik arayışı duygusuyla ilişkili bu haz merkezi. Sadece şeyle değil. İnsanı geliştiren bir tarafı da var. Ama bu böyle kullanıldığında tabii farklı bir şey oluyor. İnsanın doğasının bir parçası yani o. Daha yenilikçi veya yaratıcı olabilecek mesela kapasiteyi bir biçimde o haz duygusunun aşırı doyurulmasıyla olan bir tarafı olabilir.

Doç. Dr. Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Yani anında haz alma duygusu. Yani hemen haz alıcı bir noktaya ulaşmak istemek. Bu da azimli çalışmayı gerektiriyor.

Doç. Dr. Lütfü Hanoglu: Peki buradan nereye geleceğiz? Buradan, bu kötüdür, bilimsel olarak ortaya koyduk. Biz dedik ki hakikaten, örneğin internetten de verebiliriz. Eskiden bilgiye ulaşmak zor bir şeydi. En son bir yazı okudum, Türkiye'deki kütüphanelerin ya da dünyadaki kütüphanelerin artık işlevsizleştiğini söylüyor. Çok haklı! Kimse bundan sonra kütüphaneye bilgi için gider mi? Gitmez! Çocuklar ders yapmak için falan gidiyor. Böyle bir şey yok. ama diğer taraftan da gerçekten bilginin erişiminin biçimi de çok değişmiş oldu. Şimdi artık çok yüzeysel, doğru olup olmadığı da şüphe götürecek bilgileri, derinleşmeyen bilgileri bilgi gibi kabul edip hemen onlarla durumu çözüyor oluyoruz. Ama çok hızlı erişiyoruz. Daha önce çok daha uzun bir zamanda ama çok daha derinlikli bir bilgi edinme şansımız vardı. Şimdi bu zararlı. Bu anladığımız anlamda eğitim ve yaşamam biçimleri de zararlı. Bunu bilimsel olarak kanıtladık. Ne yapacağız? Demin sigara ve alkol meselesinde olduğu gibi. Buna üst bir otorite yasak mı koyacak? Toplumsal yapı mı değişecek? Bunu ortaya çıkartan ağabeyler ticaretini yapanlar... Ne kadar da firmalar deyip ötekileştirerek baksak da amcamız, annemiz, babamız, kardeşimiz, oğlumuz her neyimizse onlar da bu şirketlerde çalışıyorlar. Bu işleri yapıyorlar. Toplumun içerisinde, toplumu ayakta tutan gelenekler içerisinde. Nasıl olacak?

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Bu konuda bir farkındalık oluşturmak önemli olabilir. ABD'de birisiyle tanışmıştım, okulun kayıt şartı, çocuğu 12 yaşına kadar bize teslim edeceksiniz internet ve televizyonu olmayacak çocuğun diye. Bununla ilgili taahhütname alıyor. Çocuk şeyde, kendi arkadaşlarıyla yetişecek, böyle gelişecek ve aslında tam da dediğinizi, anında ödüllendirmeyi engelleyen...

Doç. Dr. Lütfü Hanoglu: Demin sözünü ettiğim doğal sebze meyve tüketme şeyine benziyor, bu da bir hastalık durumu. Bunlarda orta noktayı bulacaksınız! Şimdi sigarayı benzer bir problemle ortaya koymuş olduk. Nedir? Onu yasaklıyorlar ama kolay olmuyor. İşte alkol için benzer bir şey var. Batı ülkelerinde bizden daha fazla. Çünkü ciddi problemleri onlar yaşıyorlar bizde daha rahat. Her neyse eğitim sistemiyle ilgili ya da ortada bulunan çocukların... Hepimiz çocuklara çok duyarlıyız ama aynı zamanda çocuklarımızın bu dünya karşısında ne durumda olduklarını

çok iyi fark etmiyoruz. Fark ederse dediğim gibi bunu aşırı uçlara götürüyoruz. Bunlardan hangisini istiyoruz? Hangisini tercih ediyoruz? Toplumsal bir mutabakatımız yok. altındaki bir net sonuca ulaşırsak bile karara varmak konusunda sıkıntı yaşıyoruz. İşte içki konusunda bile bu siyasi bir şey haline gelmiş oluyor. Bu sefer benim özgürlüklerimi haklarımı engelliyorsun diyor bir grup, bir başka grup tabii belki başka amaçlarla bu din açısından böyle olsa daha iyi olur diyor. Hocam biz kendimiz bir şey yapamayız diyor...

Prof. Dr. Yücel Sayman: Yaparız yapmasına da, yap derse yaparız yani...

Doç. Dr. Doç. Dr. Mustafa Öztürk: E otorite söylemesin diyorsunuz, kim söyleyecek?

Prof. Dr. Yücel Sayman: Toplumsal olarak biz söyleyelim de o farklı bir şey. Birlikte yaşamın kuralları... Nasıl yaşayacağız birlikte, birbirimizi boğazlamadan kavga etmeden, bastırmadan özgür olarak nasıl yaşayacağız? O başka bir konu. Hemen bugünden yarına olmaz ama o da olur gider. Şimdi mesela bu köyden, söyleyeceğimi bu köy üzerinden söylemek doğru olmaz da... Ama şimdi burada su parası vermez köylü. İstersen 5 lira bile alamazsın, çöp parası alamazsın. Elektriği belki yeni yeni kaçak kullanmamaya başladılar. Ama desen ki, herkesin, bu suyu, gazdı, elektriksi yani bunlar zaten doğal olan şeyler. Herkesin de insan olarak bir harcama şeksi var. Bunu yapması gerek, onlardan para alınmasın! Onun ölçümü yapılsın, oraya kadar bedava olsun. Herkes için... Zengin-yoksul ayrımı yapmaksızın... Onun üzerinde kullanıyorsan onu daha pahalı yap. Ama şimdi sen gelip benim elektriğimi kesiyorsun. Ödeyememişsem elektrik gitti! Nasıl çalışacağım nasıl bilmem ne yapacağım... E ödeyemiyorsun! Suya para vermek istemiyorsun, 5 lira köyde imece yapalım dediğin zaman ben vermem 5 lirayı. Niye? Diğer köylü, yani halk buradaki, büyük bir çoğunluğu böyle bir fikre karşı çıkar. O başka bir toplumsal birikim... Bir hukukçu için doğru olanı ben yapayım dediğim zaman kendime göre düşünmem bir sürü insanı rahatsız edecek. Bu olacak ama esas olarak halkın mekanizma olarak katılmasının yolları açık. Yani biz yaptık oldu! Bir genetikçi, biyolog, sosyolog, bir fizikçi, bir kimyacı biz kafa kafaya verdik, tartıştık şunu çıkarttık, buradaki hiç kimsenin haberi yok, fikir söyleyemiyor. Yani o toplumsal yapı başka bir şey. Bunun açmazı şurada, biz insan merkezli kurallar geliştiriyoruz. Ama insanın anatomisini bilmiyoruz, nasıl işlediğini bilmiyoruz.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Ama insan merkezli kurallar deyip sonra toplumsal hale dönüştürmek... Her ne kadar haz... Evet iphone haz veriyor çocuklara ama Amerika'da bazı okullarda yasaklıyorlar. Okula girerken çocukların elinden telefonu alıyorlar. Bununla ilgili bir sürü yazı var. Hatta biz de ne yapabiliriz diye hani jammer mı koysak ne yapsak diye okullara tartışmıştık fakültede. Iphone'ları topluyor çünkü. Haz tatmine dönüştüğü anda bu sefer kötüye...

GENETİK DETERMİNASYON

YRD. DOÇ. DR. MEHMET OZANSOY

MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Yirminci yüzyılın ortasında DNA'nın yapısının ortaya konması, yaşam bilimlerinde büyük bir adım olurken aynı zamanda halen içinde yaşamakta olduğumuz *genetik çağı* diye tabir edilebilecek bir dönemin de kapısını açmıştır. Kalıtım molekülünün yapısının anlaşılması moleküler biyoloji tekniklerinin ortaya çıkmasını sağlarken, bu tekniklerin araştırma geliştirme faaliyetlerinde uygulama alanı bulması da biyoteknoloji kavramını gündeme getirmiştir.

Bu gelişmelerin yansımaları edebiyat alanında dahi görülmüş ve genellikle bilim kurgu türündeki yapıtlarda distopik bir gelecek portresi çizilmiştir. Bu karanlık gelecek portresinin en önemli arka plan motiflerinden biri de biyoteknoloji ve genetik bilimi olmuştur ve halen de olmaktadır. Tablonun bütününe görebilmek için biraz uzaktan bakıldığında ise karşımıza *genetik determinizm* kavramı çıkmaktadır. Bu kavramla çok yakından bağlantılı bir diğer önemli kavram ise *genetik modifikasyon* kavramıdır ki günümüzde biyoteknoloji yoluyla organizmalar üzerinde yapılan kalıtsal değişiklikleri ifade etmektedir. Organizmaların bütün özelliklerinin genetik materyalleri aracılığıyla belirlendiğini işaret eden genetik determinizm kavramını genetik modifikasyon kavramı ile birlikte incelemekte büyük yarar vardır.

Genetik modifikasyon nedir?

Literatüre bakıldığında genetik modifikasyon kavramının birçok eşanlamlısı olduğunu görebiliriz. Bunlardan bazıları; genetik mühendisliği, genom manipülasyonu, germ hattı mühendisliği, germ hattı terapisi ve germ hattı manipülasyonudur. En genel anlamıyla genetik modifikasyon doğacak çocukta amaçlanan genetik değişimlerin sağlanabilmesi için insan genlerinde yapay değişiklikler oluşturmaktır.

Şu işlemler genetik modifikasyona örnek teşkil edebilir:

- İnsan gametlerindeki, zigottaki ya da erken dönem embriyodaki genlerin ya da DNA dizilerinin insersiyon, delesyon veya transpozisyon ile değiştirilmesi

- İnsan zigotlarına hücre çekirdeği ya da ooplazm transferi
- İnsan gametlerine ya da zigotlarına yapay kromozom transferi.

Genetik modifikasyon kategorisine alınamayacak işlemlere örnekler ise;

- Yukarıda söz edilen örneklerin sadece araştırma amaçlı yapılması ve kesinlikle genetik olarak değiştirilmiş bir çocuk dünyaya getirmek için yapılmaması
- Embryo seçilimi ve pre-implantasyon diagnozu
- Prenatal testler

Örneklerden de anlaşılacağı üzere genetik modifikasyonun olmazsa olmaz şartı bilerek ve isteyerek genetik olarak değiştirilmiş bir çocuk oluşturmaktır.

Genetik determinizm nedir?

Felsefede *determinizm* kavramı hemen her zaman hür irade ile ilişkilendirilmiş ve bu ekseninde tartışılmıştır. Determinizm bize neden-sonuç zinciri içinde geçmişteki karar ve seçimlerimizin şimdiki seçimlerimizi belirlediğini söyler. Bu tür determinizm *psikolojik determinizm* olarak da adlandırılabilir ve hukuk ve ahlak açısından da derin çıkarımları vardır. Bu açıdan bakıldığında bireylerin mükellef olabilmeleri için hür iradeye sahip olmaları gerektiği, yani seçimlerinde özgür oldukları ön kabulü vardır. Hür irade problemine de genelde üç farklı şekilde yaklaşılabilir: 1) Güçlü determinizm; hür iradeye hiçbir şekilde yer bırakmayan bir yaklaşımdır. 2) İndeterminizm; insan faaliyetlerinin neden-sonuç ilişkilerinden bağımsız olarak iradenin spontan faaliyeti ile ortaya çıkmasıdır. 3) Uyumluluk (orta yol); bu üçüncü kategoride ise hür irade ve determinizmin uyumlu ve birlikte yaşayabilir iki kavram olduğu öne sürülmektedir. İnsanlar kararlarını dışsal etkiler ve duygusal tepkilerle değil de akıl yürütme ile aldığında buna hür irade ile alınmış kararlar denilebilir.

Genetik determinizme ilişkin sorular ve endişeler psikolojik determinizm tartışmalarını güçlendirmekte ve determinizm açısından önemli bir kavram olan *nedensellik* kavramını öne çıkarmaktadır. Dolayısıyla nedensellik kavramına da kısaca göz atmakta yarar vardır. Bu kavram için ilk söylenebilecek şey olaylar arasında zamansal bir bağ kuran bir kavram olduğudur. Örneğin “Yıldırım düşmesi orman yangınına yol açar” önermesinde orman yangınının olabilmesi için önce yıldırım düşmesi olayının gerçekleşmesinin gerekliliği aşikârdır. Nedensellik ile ilgili ikinci husus nedensel ilişkilerin hemen her zaman birden fazla faktöre bağlı olduklarıdır. Örnek önermede bu ekstra faktörleri rüzgâr hızı, havanın kuruluk oranı olarak söyleyebiliriz. Üçüncü nokta ise bu tür önermelerin olayları açıklamak ya da öngöründe bulunmak için kullanıldıklarıdır. “Sigara içmek akciğer kanserine neden olur” önermesi, sigara içen bir kişinin akciğer kanseri olacağı öngörüsünde bulunmamızı sağlar. Nedensellik ile ilgili dördüncü ve bu yazının

perspektifi açısından belki de en önemli husus ise olaylar arasındaki nedensel bağlantıların deterministik olabileceği kadar olasılıksal da olabileceğidir. “Belli bir yükseklikten bırakılan taş düşer” önermesi tamamen deterministik bir nedensellik içerirken, “Sigara içmek akciğer kanserine neden olur” önermesindeki nedensellik olasılıksal bir nedenselliktir, zira araştırmalar sigara içmenin akciğer kanserine belli bir olasılıkla neden olduğunu göstermektedir ve bu nedensel bağlantıyı değerlendirirken sigara içtikleri halde akciğer kanseri olmayan hatırı sayılı miktarda insanın varlığı da unutulmamalıdır. Dolayısıyla son örnek önermenin tam formu aslında “sigara içmek akciğer kanseri olma olasılığını artırır” şeklinde olmalıdır. Deterministik nedensellik biyoloji ve yaşam bilimlerinde pek sık karşılaşılan bir durum değildir ve bu alanlarda olasılıksal nedensellikten bahsetmek daha doğru olacaktır.

Bu düşünsel çerçevede genetik determinizm kavramını ele alacak olursak, karşımıza en genel anlamıyla “genotip fenotipi belirler” önermesi çıkar. Bu önermeyi “genlerimiz özelliklerimizi belirler” şeklinde de okuyabiliriz. Orak hücreli anemi hastalığı bu önermeyi kesinlikle doğrular niteliktedir. Genetik bir hastalık olan orak hücreli anemi de ilgili genin her iki kopyasında da mutasyon olduğu anda birey hasta olmaktadır. Bu anlamda genotip fenotipi tam anlamıyla belirlemektedir. Öte yandan BRCA1 ve BRCA2 mutasyonları ile meme kanseri arasındaki nedensel ilişki biraz daha farklı bir boyuttadır. Genel popülasyonda kadınlarda %13,2 sıklıkla görülen meme kanseri BRCA1 ve BRCA2 mutasyonlarının olması durumunda %85 olasılıkla görülmektedir. İkinci örnek deterministik nedensellikten ziyade olasılıksal nedensellik içermektedir. Bir başka örnek ise APOE4 varyantı taşıyan bireylerin Alzheimer hastalığına yakalanma riskinin yüksek olduğu üzerinedir. Burada da her APOE4 varyantı taşıyan bireyin Alzheimer hastalığına yakalanmadığı sonucu ortaya çıkmakta ve bu varyantın sadece hastalığa yakalanma olasılığını arttırdığı anlaşılmaktadır. Genlerin hangi özelliklerin ortaya çıkmasına hangi olasılıkla neden oldukları üzerine düşünürken üç farklı genetik determinizm kategorisi tanımlanabilir:

1. Güçlü genetik determinizm (GGD): En basit biçimiyle “X geni hemen her zaman Y fenotipinin oluşmasına neden olur” ifade edilebilir. Bu aslında “X’in varlığında Y’nin ortaya çıkma olasılığı %95’den yüksektir” demektir.
2. İlmli genetik determinizm (IGD): “X geni sıklıkla Y fenotipine yol açar” önermesi bu kategoriye açıklayabilir. Bunu da “X’in varlığında Y’nin ortaya çıkma olasılığı %50’den büyüktür” olarak yorumlayabiliriz.
3. Zayıf genetik determinizm (ZGD): “X geni zaman zaman Y fenotipine yol açar” önermesinin ait olduğu kategoridir. “X’in varlığı Y’nin ortaya çıkma olasılığını artırır, ancak bu olasılık %50’nin altındadır” olarak da tanımlanabilir.

GGD kategorisine ait durumlar çok sık karşılaşılan olaylardan değildir, fenotipik özelliklerin büyük çoğunluğu ya IGD ya da ZGD kategorisinde yer alırlar. GGD'nin seyrek görülmesinin birkaç sebebi vardır. Birincisi ve belki de en önemlisi genlerin büyük kısmının ifade edilmesinde çevresel etmenlerin oynadığı roldür. Dolayısıyla bir birey iki metre boyunda olabilecek genetik potansiyele sahip olabilir. Ancak büyüme çağında uygun şekilde beslenmezse bu potansiyeli tam olarak gerçekleştiremez. Bir diğer örnek, alkolizm hastalığına genetik eğilim gösteren bir birey olabilir. Eğer bu birey hiç alkol tüketmezse bu hastalığa da hiçbir zaman yakalanmayacaktır. Genler ile çevresel etmenlerin arasındaki kompleks etkileşimler sık sık görmezden gelinen bir durum olarak karşımıza çıkmakta ve genel olarak yalnızca genotipin fenotipi belirlediği yanlışına düşülmektedir. GGD'nin seyrek görülmesinin bir diğer sebebi ise birçok fenotipik özelliğin epistatik oluşudur, yani bir fenotipik özellik birden fazla genin aktiviteleri ile belirlenmektedir. Zekâ, kişilik, atletik yetenek gibi karmaşık fenotipik özellikler onlarca hatta yüzlerce genin karşılıklı etkileşimi ile ortaya çıkan özelliklerdir ve her bir genin çevresel faktörlerle olan etkileşimleri de hesaba katıldığında ortaya GGD ile açıklanamayacak kadar karmaşık bir tablo çıkmaktadır. Bu tabloyu biraz daha karmaşıklaştıran üçüncü bir husus da gelişim sürecinin gen ifade düzeylerinde oynadığı roldür. Bunu en iyi tek yumurta ikizlerinde görebiliyoruz. Tek yumurta ikizleri genel olarak birbirlerine çok benzemelerine rağmen deri pigmentasyonu, yüz şekli, parmak izleri ve dental kayıtlar açısından küçük de olsa farklılıklar göstermektedirler.

Bütün bu unsurlar GGD'nin istisnai derecede az görülen bir durum olduğunu kanıtlamakta ve gerek görsel gerekse de yazılı medyada sık sık gördüğümüz "obezite geni bulundu" türünden ifadelerin gerçeği ne kadar az yansıttığını ortaya koymaktadır. İnsan davranışlarının genetik temelini araştıran davranışsal genetik disiplindeki ilerlemeler genetik determinizmin psikolojik determinizm açısından ne ölçüde belirleyici olduğu sorularını da beraberinde getirmektedir. Örneğin saldırgan davranışlara neden olduğu bulunan bir genin bir bireydeki varlığı, o bireyin saldırgan davranışlarından sorumlu olmadığı anlamına gelir mi? Böyle bir risk genini taşıyan birey saldırgan davranışlar göstermeme yolunu hür iradesi ile seçebilir mi? Dahası bu tür bir gene sahip olan bir birey saldırgan davranışları nedeniyle ahlaki ve hukuki olarak sorumlu kabul edilebilir mi? Davranışsal genetik disiplini bu ve benzeri problemlerin çözümü için çalışmaktadır. Ancak bu araştırmalar esnasında içine düşülen en bariz hata daha önce de açıklandığı üzere psikolojik determinizm ile GGD arasında kurulan korelasyondur ve genetik determinizmi GGD versiyonuna indirgemekten ileri gelmektedir. Bir diğer önemli nokta da determinizm ve fatalizm arasında kurulmaya çalışılan yersiz bağdır ki sonucu genetik fatalizme çıkmaktadır. Eğer fenotipi yalnızca genotip belirliyorsa bireylerin bu fenotipi değiştirmek için gösterecekleri çaba tamamen boşuna ola-

çak anlamına gelen genetik fatalizm bir önceki durumla aynı hataya düşmekte ve genetik determinizmin sadece GGD kategorisine odaklanmaktadır.

Genetik modifikasyon ve insan özgürlüğü

Genetik modifikasyonun bireyin seçim yapma özgürlüğünü kısıtlayacağına ilişkin savları içeren bu bölümde üç ana noktadan söz edilebilir:

1. Kukla eleştirisi: Genetik modifikasyon bireyin özgürce seçim yapma olasılığını ortadan kaldırmakta ve bu da genetik değişimi gerçekleştiren ve uygulayanlara insanların davranışlarına hükmetme gücü vermektedir. Bu sav, açıkça GGD'yi esas almaktadır. Bu savın ana dayanak noktası genetik olarak modifiye edilmiş bireyin bu özelliğini realize etmekten kaçınmayacağı üzerinedir. Örneğin müzik yeteneğini geliştirmek üzere yapılmış genetik bir müdahale sonunda birey bu yeteneğini realize etmek zorundadır. Gerekli eğitimi almasa bile bu yetenek kaçılmaz bir şekilde ortaya çıkacaktır.

2. Açık gelecek eleştirisi: Burada ise uygulanan genetik modifikasyon bireyin gelecekte yapacağı seçimler için seçenek sayısını azaltmakta ve bireyin gelecekteki yaşantısına müdahale etmektedir.

3. Ebeveyn beklentileri eleştirisi: Burada ise ebeveynler üstün yetenekli çocuklara sahip olmak adına çocuklarında genetik modifikasyonlar gerçekleştirebilecekler ve çocuklarını da bu potansiyellerini gerçekleştirmek yolunda zorlayacaklardır.

Açıkça görüldüğü üzere bu üç sav da GGD'yi çıkış noktası almakta ve yaşam bilimlerinde büyük oranda karşılaştığımız gerçekliğin dışına düşmektedir.

Bu yazıda değinilen kavramlar ve bu kavramlar üzerine gerçekleştirilen tartışmalar, günümüzde çoğunlukla akademik çevrelerde yapılmaktadır. Ancak biyoteknoloji ve genetik mühendisliği tekniklerinin insan hastalıklarının daha ortaya çıkmadan hatta doğum öncesi müdahale ile düzeltilmesi çok yakın bir gelecekte gerçekleşebilecektir. Bir sonraki adım ise genetik olarak hastalıklardan arındırılmış ve fiziksel ya da zihinsel yetenekleri geliştirilmiş bireyler ve toplumlar oluşturmak üzere genetik modifikasyonların uygulanması olabilir. Her durumda genlerin insan özelliklerini belirleyiciliği üzerine yapılan tartışmalar bugün değilse de yarın yasa yapıcıların önüne gelecek ve hukuki düzenlemelerin nasıl gerçekleştirileceği, genetik müdahaleye ne zaman ve ne ölçüde izin verileceği gibi konular toplumun gündemine oturacaktır.

TARTIŞMA

Dinleyici: Hocam çok teşekkür ediyorum. Aslında bu sunumun nöromarketing'den hemen sonra olsa çok daha güzel olurdu aslında. Ben sunum boyunca ve nöromarketinden hemen sonra yapılan tartışmaları şu soruları çıkardım. Şu hususlar daha netleşti bende. Önce bir insan mefhumunu sınırlıyoruz sanki. Yani bunu genetiğe hapsediyoruz. Nöromarketingde daha da fazlası olduğunu ve bütün duyuları hep nöronlar vesilesiyle hareket edildiğini ve firmaların bunları kontrol etme metotlarını tartıştık. Bu kavramı öncelikle sınırlıyoruz ama insan vücudu dediğimiz şey öncelikle sınırlandırılmadığı gibi, yaşadığımız gezegenin en kompleks, en karmaşık yaratılışa sahip varlıkları.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: Tabii biz kendi kendimizi böyle tanımlıyoruz inşallah öyleyizdir. (gülür)

Dinleyici: Öyleyizdir muhtemelen. Yani asıl önce bu tür kavramlarla iç içe hale geçiyoruz. Önce bir daraltıyoruz ki bu da bence hani eskiden doktorlar için tanrı rolü oynayan insanlar denirdi ama artık zannımca sadece doktorlara değil bu uzmanlar da nöromarketingle uğraşanlar gibi birçok kesim için artık tanrıdan bir rol kapma peşinde sanki. Ama şu aklıma geliyor benim, önce bir sınırladık bu mefhumu. Yani bu biohukukun hatta geniş olarak bioetiğin en büyük handikapı olarak görüyorum ben. Bazı sorunlar var ortada ama biz öncelikle sorunları bu mefhumu daraltarak konuşuyoruz. Yani insan denen karmaşık yapıdaki bir insandan doğan sorunlara önce gayet küçük kalıplara bölüyoruz. İşte genetik gibi, nöromarketing gibi küçük küçük kalıplara bölüyoruz. Sonra ortaya çıkan sorunlarda da ya hukukçulardan medet umuyoruz çözmesi için ya da sosyologlardan medet umuyoruz. Sabahleyin Prof. Dr. Yücel Saymanmın da dediği gibi hukukçu kendi açısından işin içinden çıkmaya çalışıyor işte sosyolog, fizikçi kendi işinin içinde çıkmaya çalışıyor. Yani ben bunu bio-etik anlamında... Yani bu etiği de belirleyen en nihayetinde insanlar olduğu için ben bu tartışmaların biraz girdap içinde olduğunu düşünüyorum açıkçası ve bu handikapı aşmadan da multi-disipliner çalışmaların bile bir faydası olmayacağı kanaatindeyim.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: Oroborus mesela, mitolojik bir varlık, bilenler vardır herhalde, kendi kuyruğunu yiyen bir yılan. Yani bu da biraz öyle aslına bakarsanız.

Dinleyici: Bazı çalışmalarda da, burada çoğunlukla tıpcı arkadaşlar olduğu için biraz fazla bilimsel gerçekliğe dayandırılarak bazı şeyler söylenmeye çalışılıyor. Yani söylenmese de bilinçaltında yani işte bunun bir bilimsel altyapısı, bilimse arka planı var gibisinden kurgulanıyor ama ben açıkçası o ifadeye de çok da takılmış vaziyetteyim. Yani yüksek lisansını medeniyet araştırmalarında yapan bir

insan olarak bu bilimsel gerçeklik ifadesi açıkçası bende pek bir şey uyandırmıyor. Yani bu biraz cüretkar bir açıklama oldu ve ben kimya mühendisliği çıkışlıyım ve belki bunu en son benim söylemem lazımdı ama... Çünkü suna inanan biriyim ben; elbette medeniyetin kendine has bir bilim dalı olduğunu düşünüyorum. Hatta bilimsel metodunun olduğunu düşünüyorum. Yani şunu kast ediyorum A medeniyetine göre gerçeklik olan bir şey B medeniyetine göre hiç olmayabilir.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: Ama biz Kartezyen olarak yaklaşmak zorunda değiliz olaylara.

Dinleyici: Yani bilimsel gerçeklikle sanki bazı şeyler kuşatıcılığını yitiriyor gibi, bir kere onu söyleyeyim. Yani bir kere tüm, kendi ait olduğumuz medeniyet dairesi içiyle bu şeyleri sınırlandırıyoruz bir kere en başta. Mesela buna bilimsel gerçeklik demeyen, mesela B medeniyetini dışlamış olduk. Yani o yüzden bu kavramların bu tartışmadan yürümesi için belki biraz daha kuşatıcı ifadeler, ne olduğunu bilmiyorum ama birazcık daha kuşatıcı şeylere ihtiyaç olduğunu düşünüyorum açıkçası.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: Katılıyorum. Hatta şöyle de... Söylediklerinizin içinde şu benim söyleyeceğim şey zaten içkin durumdaydı ama ben yine de daha açıkça söylemek istiyorum. O da şu, neticede, başta dediniz ya hani, doktorların “tanrı rolü” oynama şeyi vardı şimdi o biraz diğer bilim insanlarına, genetikçilere falan kaydı diye; doğru! Böyle bir algı oluşturulmuştu, oluşmuştu daha doğrusu. Oluşturulmuştu deyince yine dışarıya atmış oluyoruz topu. Bilim adamları bu işi çözsün! Tamam biz bu işi çözelim fakat bilim adamının da doğup büyüdüğü bir toplum var. Sosyal bir formasyonu var, edindiği gelenekler var. Türkiye’de doğmuş büyümüş bilim adamının mantalitesiyle Çin Halk Cumhuriyeti’nde doğmuş veya İran’da doğmuş veya Fransa’da doğmuş bilim adamının mantalitesinin, olaylara yaklaşımının aynı bilim dalında çalışıyor da olsalar aynı olmasını beklemek çok doğru değil diye düşünüyorum. Dolayısıyla bilim adamı ama önce insan tabii yani. Dolayısıyla bilim adamında olması gereken yüzde yüz objektivitenin mümkün olmadığını düşünenlerden biriyim. Bu anlamda da zaten pek mümkün olmadığını bilim camiası açısından da, pozitif bilimler camiası açısından en azından, düşünüyorum ben de. Evet, daha kuşatıcı tanımlar, kavramlar belki getirilmesi gerekiyor ama bunun için de günümüzün hem eğitim hem de uzmanlaşma yaklaşımları açısından pek mümkün kılmadığı bir durum var; ona ancak bu tür inter-disipliner ortamları yaratarak mümkün kılabiliriz diye düşünüyorum ben de. Bir konuda uzmanlaşmak aslında bir anlamda esnekliğin kaybolmasıdır. Zihinsel açıdan esnekliğin kaybolmasıdır. Hukukçular, hukuk açısından, çünkü bütün eğitimleri bunun üzerinden gidiyor. Konuyu hukukla mesela alakalı olabilecek alanlarla algılayabiliyorlar; işte psikoloji olur felsefe olur vesaire ama mesela moleküler biyolojiye ne kadar aşına olabilir? Aynı şey bizim için de geçerli. Pozitif bilimler diyeyim, biz

derken biraz şövenist gibi oldum ama. Pozitif bilimciler tabii olaya biz hem canlının hem fiziksel dünyanın temelini hedef alır şekilde bakıyoruz ve o yüzden bizim yaklaşımımız doğrudur gibi bir duruşumuz genel olarak, global olarak vardır. Ama insanı da, biraz önce bahsettiğim gibi kendi doğup büyümüş olduğu toplumdaki ve sosyal tabakadan hatta ayrı düşünemeyeceğimize göre onun zihninde mantalitesinde biraz da bu taraftan, yalnızca genler tarafından değil yani belirlendiğini düşünmemiz gerektiğine göre çok da işte öyle değil o işler diye düşünüyorum.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Bir şey söyleyebilir miyim? Nöromarketing’de organdan hücreye; hücrelerden organal hastalıklara ve moleküler hastalıklara... Bilim sadece oynadığı bir molekülle ya da bir parçasıyla aldığı sonuca bakıyor. O küçük alanda bir sonuç alıyorsa buna bakıyoruz. Bir molekülle oynayarak bir sonuca gidiyor, genetiği değiştiriyor. Onun için hukuk... Hep ben şey söylerim derslerde, büyük düşünmeyin küçük düşünün derim. Hukuk da büyük düşünmeyip artık küçük düşünmek zorunda diye düşünüyorum.

Dinleyici: Sadece sonuçlardan çıkararak olayı genelleştirmiyoruz. Yani çünkü şey dedi, duyguların yönlendirilmesinden bahsedildi...

Prof. Dr. Tangül Müdok: Yani küçük şeyle oynayıp bir sonuca gidiyorsanız, çok etmeni olabilir ama bir sonucu var onun. Etmen çok! Ama bir tane molekülle oynuyor ve sonucunu görüyor ondan sonra hukuk düşünecek onu. Yani onun çok etmenin olması bizi çok ilgilendirmiyor.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: Ve çok küçük parçalara bölerek, hocanın söylediği gibi, aslında sizin de az önce söylediğiniz gibi bir anlamda düşünmek, analitik yaklaşım yani, bizim biraz da doğamızda var. Başka türlü bu işi yapamayız. Yani biz derken; hukukçular da yapamaz yani. Analitik düşünme, ne bileyim, yaradılışımızdan geliyor olabilir. Yani çok da iddialı konuşmak istemem açıkçası ama. Böyle bir handicap var yani.

Dinleyici: Benim biraz daha takıldığım şey, yanlış anlamış da olabilirim tabii ki; insan duyuları, bunu kontrol eden genetik olarak insanın etrafını saran bu çeperlerden bir türlü çıkamıyor. Yani özgür iradede zaten bahsetmiyorum. Metafizik olaylardan da hiç bahsetmiyoruz bilim dışı oluyorlar diye.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Niye? Bu duyularda falan öyle bir iddia yok. tartışma konusu var ama duyularımızın hepsi genetik yapıyla izah edilmiyor ki. Elbet genetik bir şey var beynin işleyişinin ve bu çok önemli. Ama onun her tarafı, bütün sırrı çözülmüş değil. Ama devreye beyin giriyor işte ve beyin girdiği anda, belli bölgeleri etkiliyor, öyle oluyor, böyle oluyor ama o etkilere vereceği cevaplar toplumsallığa bağlı olan bir şeydir. Yani hepsini sen şöyle yapacaksın deyip böyle de getirmiyor yani.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: İşte o ara yüz, gri bir zone var.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Yani bir şeylerde anlaştığınız zaman elbette o beyin de bazı işleyişleri şey yapıyor. Ama sadece bunu kafaya takarsanız ve sadece bu kısmı görürsek e herhalde yarın Nazilik işine düşeriz biz de. O zaman bazı insanların tespit edersiniz, kanı beynin şu bölgesine gidiyor. Onu da şu ırka bağlarsam... Bunları ya öldüreceksin ya da senin beynin gidecek. Yani bunun toplumsal bir yanı var. Ama o toplumsal yönü de incelemek lazım, onu da doğru değerlendirmek lazım. Şimdi bir de insan deyince biz hep kendimizden bahsediyoruz. E başka insan türleri de var yani, vardı. Mesela biz onları hiç insan cinsi olarak görmeyiz. Yani dört tane cins var ortada, görmeyiz. İşte post-insandan bahsediliyor mesela. Olur mu, mümkün mü ayrı ama bunların temelinde biyoloji var yani. Temelinde var ama hangi toplum yapısını getirecek; nasıl bir anlayış getirecek; o duyuları nasıl etkileyecek? Yani ölçemediğiniz tek bir şey var, yani MR'a sokarsınız insanı gösterirsiniz ama hayat öyle olmuyor. Hayat MR'daki gibi olmuyor. Olabilir. Mesela agresifliğiniz olur gün içerisinde. Ama o agresifliğin nasıl kontrol edileceğini genel olarak insanın toplumsal şeyi belirler, seçeneklerden hangisini seçeceğini. Ama somut bir olayla karşılaştığı anda o tercihi değil de bu tercihi yaptığını bildiğim kadarıyla hiçbir teknikle ölçemiyorsunuz. Yani o tamamen kendi kendinizle kaldığınız bir an. Yani onun belirleyicisi de... Yani ona bir kere bel bağlamayacağız biz.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: Bağlarsak çok naif olur zaten o iş.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Yani toplumsallığa da çok kolay bağlanabilir bir şey değil. Ama tercihleri belirler. Yani bir şey karşısında bir öfke duyuyorsun, o geliyor ama öfkenin nasıl tezahür edeceği, nasıl ifade edileceği... Onu ifade ederken bir sürü seçenekler var. Öfkelenip adamı öldürürsün de ya da bu öfkeyle boş ver deyip geçersin de. Bir sürü seçenek var öfkenin nasıl tezahür edeceğinin. O seçeneklerin fazlalığı aslında toplumsal olan diye düşünüyorum ben. Çünkü orada beyin bir anda, somut bir olayda; ölçebiliyor muyuz? O anda? Öbür türlü MR'a soktuğun zaman şeyi gösteriyorsun ama o anda karşısına çıkmıyor yani.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Yani bireysel, tek bir kişiye ait o anda ortaya çıkacak davranışlar kestirilemez.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Hah işte onlar toplumsal, esas mesele de buradan geliyor. Yani biz biraz toplum bilimine gittiğimizde, senin terimini kullanarak söylüyorum, tanrının rolünü çalıyorlar diye. Şimdi öyle bakınca biz de şeytanın rolünü çalmış oluyoruz. Ama o kadar da değiliz. (Kahkahalar) Yani onları belirleyebilmek çok zor. Onu kendi kendinize istersiniz, kimse belirleyemez yani haz duygusunun ortaya çıkışını.

Dinleyici: Genetiğin etkisi de var bu söylediklerinizde. Mesela DNA'ya bakarak aslında tahmin yürütülebilir. Şu an belki erken çıkarım yapmak için ama, DNA'daki imgelemin aşırı miktarda tekrar etmesi sonucunda bu insanın, aynı insan üzerinde hem nörolojik fonksiyonlarında azalma görüyoruz hem fizyolojik görüntüsünde farklılaşma görüyoruz. Aslında belki bunların genetik bir temeli de vardır.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Ne kadarı bunların belirli, yani ben tıpcı olmadığım için bilmiyorum ama mesela o orak hücreli hastalıklarda... Şimdi bu Afrika'nın belirli bir yerinde çıkan bir hastalık. Yani çıkarken genetik şeysi var mı, evet. Orada kuşaklar yetiştiği zaman, orada kalıp üredikleri zaman ona karşı başka bir gen çıkıyor. Ama o gen aynı zamanda başka bir hastalığı getiriyor. O hastalığın da tedavisi yok. İyi ama o coğrafyayı değiştirdiğin zaman, olmuyor. Onu da, o ölümcül hastalığı da getiren yine... İkisi birden olursa ki yüzde kırkı böyleymiş, o zaman o hastalık geliyor. Sen şimdi kaç nesildir Amerika'da yaşayan zencilere bu zenci hastalığı dediğin zaman, o çok gerçeği yansıtmıyor. Aynı bölgelerde, başka bölgelerde bu hastalık beyazlarda da oluyor. Amerika'da böyle bir olay var. Hastalığın, o ölümcül hastalığın bütün belirtilerini gösteriyor fakat doktorların bu zenci hastalığı diye aklına bile gelmiyor. Yani ırkçılık falan da... O kadar kolay bir durumda değiliz yani. Bir yerinden genetiğe bağladığımız zaman öjenizm içine doğru girmeye başlıyoruz. Oradan kopardığımız zaman da havalarda yüzmeye başlıyoruz çünkü bazı attığımız şeyler olmayacak şeyler yani bir hukukçu ya da sosyal bilimci olarak. Onun için multidisipliner çalışmalar doğru geliyor bana. Ne tek başına hukukçu ne sosyolog... Yani bir Gezi olayları oluyor çok komik! İnceliyorum, bakıyorum sosyologların söylediğine yani kendi kavramları var ya da psikologların kendi kavramları var o kavramın içine bütün oradaki şeyi sokmaya çalışıyor. Ama izah etmiyor. Çoğu onları izah etmiyor. Orada başka şeyler var. Yani biz kendi kavramlarımızı bilip onun içine sokmaya çalışırsak eğer hapı yuttuk yani. E siz de başka bir sürü şeye hukuken bunu serbest bırak vesaire dediniz mi hapı yuttuk yani. Kaç kişi olur etik kurulunda? Topla hepsini en fazla 40 kişidir. Olacak şey değildir yani. Her şeyi her boyutuyla tartışalım ki kavrayalım. Biz hukukçular haydi biraz sosyoloji okuruz felsefe okuruz bilmem ne ama moleküler biyoloji ya da bir fizikten hiçbirimizin haberi yoktur yani. Haberinin olmadığı konuda düzenlemeyi nasıl yapacaksınız? O zaman şeytanın rolünü çalacaksınız. Çünkü birileri diyecek ki yasak, böyle şey olamaz. Biraz da bizim bu toplantıları yapmamız en azından, üniversite itibarıyla, tıp, temel bilimler, bizler bir araya gelmeye başladık. Şimdi biraz daha açılırsa bu ciddi bir şeyler yaparız Türkiye'de. Yoksa ne oluyor? Herkes kendi uzmanlık alanında takılıp kalıyor. Bu zaman da anlattığın şeyler insan olarak, kendi içinde yaşadığı toplumda edindiği kültüre göre anlatıyorsun. Onun kavramlarını kullanarak, onun şeylerini kullanarak anlatıyorsun. Ama o her anlatımında, senin siyasi fikirlerin var, ideolojik fikirlerin

var, dini görüşlerin var. Yani onun için çok daha çoğulcu bir yapı içinde olması gerekir diye düşünüyorum yoksa çözemeyiz yani bunları. Tartışırız aramızda. Çok da güzel oluyor tartışıyoruz ama çözümü kolay değil. Beynin işleyişi nasıl oluyor o tepkiler nereden geliyor toplumsal mı? Keşke klonlansam da yeni baştan başlasam ben de beyin üzerine çalışırım.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: Hocam işte uzmanlaşma dediğiniz şey, ne kadar uzmanlaşırsak ortak terminolojiyle ya da meslek gruplarıyla ya da uzman gruplarıyla ortak terminoloji kullanmayı o kadar engelliyor. Dolayısıyla eğer multidisipliner ya da interdisipliner bir şey yapmak istiyorsanız bu seferki ilk yapılması gereken şey, bu benim kanaatim tabii ama herhalde doğru, ortak dil geliştirmek. Ortak dil geliştirmedeğiniz zaman bu uzmanlaşma ve formasyonlarla, hepimiz için konuşuyorum yani, birbirimizi anlamamız o kadar çok mümkün değil yani. Dolayısıyla interdisipliner çalışmaların ya da multidisipliner çalışmaların böyle bir yönü var. Böyle bir pozitif yönü var diyeyim ben yani. Ortak bir dil geliştirmek, belli bir konu çerçevesinde toplanılıyor ve belli çalışmalar yapılmak isteniyorsa ortak dili oluşturmak. Birbirimizi anlayamadığımız müddetçe zaten hiçbir şey yapamıyoruz demektir. Bir de şunu söyleyeyim, ondan sonra susayım. (gülür) Bu zenciler konusunda örnek verdiniz ya, zaten Amerika'da zenci yok, yani genetik olarak baktığınız vakit zaten Amerika'da zenci yok. Afro-Amerikan deniyor biliyorsunuz. E ama Afrikalı değil ki onlar. Genetik olarak baktığımız zaman onlar Afrikalı değil. Evet, deri pigmentasyonu açısından baktığınız vakit bir miktar Afrikalıya benziyorlar. Ama asla değiller. Ta kölelik process'inden itibaren çoktan beyaz ırkla karışmış durumdadır. Hem de çoktan! Dolayısıyla Amerika özelinde mesela bu zenci spesifik bir ılaçtır demek mesela büyük bir mantık hatasından başka bir şey değildir.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Ama orada Amerika, Anglo-Sakson'u farklı bir düşünme tarzı vardır. Ona daha çok toplumsal bir anlam verdiğini söylüyorlar. Yani biz bunu toplumsal anlamında kullanıyoruz ama ne yapalım ki var.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: Rengi öyle ama genetik olarak değil.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Peki buna ırk demeyelim de ne diyelim? Siyah diyor sun veya bir insan grubu diyorsun. Peki insan grubu diyelim. Ama Amerikalı onu söylediği zaman aslında bildiğimiz anlamda ırkı kast etmiyormuş gibi görünüyor. Bu hiyerarşik bir üstünlük sisteminin toplumsal bir ifadesidir, tamam ama ne yapalım ki diyor onlarda böyle bir şey var. Yani Amerika'daki kavgalardan bir tanesi de bu. Yani haplar beyazlara tavsiye edilmez diyor zencilere göre diyor. Haydi bakalım şimdi bu ırkçılık mı değil mi? Biz Avrupalı olarak, Avrupa kültüründen gelenler olarak ırkçılığı farklı tartışıyoruz. Aynı anlamda kullanmıyoruz orada ırkçılığı. Bizde çünkü bir de Nazizm var. Çıkmış yani orada. Soy ağacı var bilmem ne

var. O kültür farklı bir anlamda kullanıyor gözüküyor ama aslında bir ucundan bağlıyor. Yani esas tartışmaya dönersek, sizin söylediğiniz gibi çok kompleks bir konu. Yani kolay değil.

Dinleyici: Hocam Prof. Dr. Yücel Sayman değinmişti sanırım. Ben özellikle merak ediyorum sizin alanınızda eşcinselliğin genetik bir karşılığı var mı? Patolojik, fizyolojik veya psikolojik bir tepkinin dışında XY kromozomuyla da alakalı olabiliyor mu? Bunun üzerine yapılmış deney var mı?

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: Daha çok... Öyle bir şey yok. zaman zaman bu tür bazı şeyler görünüyor literatürde. Ne onlar dersenez, işte erkeklik hormonunun... Şimdi hormon bir molekül. Burada bir endokrin uzmanı var, o benden daha iyi bu işi anlatır. İlgili reseptörüne hücre içerisinde gidip bağlanacak ki, yani anahtar-kilit hikayesi gibi, etkisini icra etsin. Hormonu yeteri kadar salgılıyor bile olsanız ya da üretiyor bile olsanız onun gidip bağlandığı reseptör yeteri kadar yoksa veya bir miktar bozursa morfolojisi, yapısı, biçimi bir miktar bozursa yeteri kadar bağlanamıyor olabilir. Her dokuda mı? Hayır. Çeşitli dokularda da olabilir belki de her dokuda da olabilir. Bu o hormona ya da moleküle bir du-yarsızlaşma yaratıyor olabilir. Bununla eşcinselliği mesela buna bağlayan, erkek eşcinselliğinden bahsediyorum yalnız, bazı çalışmalar ve görüşler var. Yalnız hani bunlar konklusif yani ne derece sonuca gitti? Ulaştı mı ulaşmadı mı ayrıntısı nedir literatürü o kadar bilmiyorum. Belki Mustafa Hocam bu konuda daha açıklayıcı olabilir.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Bildiğim kadarıyla bu konuda artık pek fazla çalışma yapılmıyor, bırakıldı artık.

Doç. Dr. Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Direk bir ilişki yok ama zayıf ilişkiler var.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Şimdi tam tersine araştırma homofobikler üzerine yapılıyor.

Prof. Dr. Pervin Somer: Ben başka bir şey sormak istiyorum, tabii biz hukukçu olduğumuz için. İşlevi hiç bilinmeyen gen var mı?

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: Çok!

Prof. Dr. Pervin Somer: Peki en azından bilinenden hareketle bir perspektif oluşturuluyor mu?

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: Ne manada bir perspektif?

Prof. Dr. Pervin Somer: Yani diyelim ki işte şu gene yakın duruyor ya da şu ki genin arasında duruyor biz bunun işlevini bilmiyoruz ama... Yani tamamen tabii afaki bir örnek veriyorum.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: Çıkarım yapıyoruz. Var tabii. Yapısal olarak böyle şeyler var. Yani biliyorsunuz dört harfli bir alfabe söz konusu. Dolayısıyla genler de bunların özel bazı dizilimleriyle oluşuyorlar. İşte o dizilimlerin, bilinen genlerin dizilimlerini, bilinmeyen bir, harf seti ve sekansıyla karşılaştırmak suretiyle arada benzerlikler kurarak, işte mesela demek ki bu da şu gene veya gen grubuna benziyor; bunun kodladığı RNA veya proteinin üç boyutlu yapısı da şöyle olabilir demek ki bunun işlevi de bu olabilir tarzında çalışmalar var. Zaten bu moleküler biyolojinin ana çalışma alanlarından bir tanesi zaten... Yani bilinmemesi şu anda neyi dolaştığının aynı zamanda bilinmemesi, olumlu ya da olumsuz...

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: Öyle tabii, siz şey olarak, biraz önce sizin sorunuza cevaben söylediğim şey, bilgisayar yazılımları kompütasyonel olarak yapılan şeyler. Bunlar kullanılarak, software'lar kullanılarak yapılan şeyler daha çok. Bu size, örneğin, yeni bulduğunuz ama fonksiyonunu bilmediğiniz genin üreticiye kodladığı proteinin üç boyutlu yapısını tahmin etmenize neden olabilir ve bu tahmin sizi proteinler için, özellikle makro moleküller için genel olarak konuşursak eğer, yapı aşlında işlevle doğrudan bağlantılıdır. Dolayısıyla o üç boyutlu yapıyı biliyorsanız onun hücre içerisinde oynadığı rol ya da rolleri yine tahmin ediyor olabilirsiniz. Yani sonsuz olasılıklardan diyelim, en azından, belli bir olasılık setine durumu indirgeyebilirsiniz. Ama tam olarak ne işe yaradığını gerçekten bilmek için de bir sürü laboratuarda deney yapılması gerek tabii ki.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Bunun bir hizmeti de olacak...

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: Big data çerçevesi içindeki mi?

Prof. Dr. Tangül Müdok: Evet, big data psikolojisi. Artık kartınızla bilgisayara girip...

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: İstatistik insanı olup çıkıyoruz giderek.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Evet.

Prof. Dr. Pervin Somer: Acaba şey olabilir mi? Bu deminden beri veya sabahdan beri konuştuğumuz ve adını da tam koyamadığımız, post insan... Hani korkulan, o olursa nasıl olacak? Gerek merak ettiğimiz, olacak mı olmayacak mı bilmediğimiz. Acaba o post-varlık itibariyle aktive edilecek genler olabilir mi?

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: Aktivasyonu değiştirebilecek genler olabilir. İşte slaytlardan birinde bahsettiğim, genin olup olmamasından ziyade veya belirli bir gen varyantının varlığı veya yokluğunun yanı sıra onun ne zaman aktif olduğu, gelişimsel süreci... Bu bir embriyonik gelişme olabileceği gibi post-natal dönem de olabilir. Zamanlaması, hangi dokular olduğu, hangi hücre grubunda, ne zaman bu arkadaş aktive oluyor? Ne zaman susuyor? Ne zaman açılıyor ne za-

man kapanıyor gibi şeyler. Bunlar değiştirilebilir. En azından teorik olarak bunu söyleyerek işte o post-human durumuna bir gönderme yapabiliriz belki. Ama tam bu noktada zaten, post-human falan derken...

Prof. Dr. Yücel Sayman: Biz devreye giriyoruz, bol bol yasaklıyoruz değil mi? (Kahkahalar)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: Bu aslında, şu açıdan belki giderek yüksek sesle konuşulup tartışılmaya başlandı. Artık elde ettiğimiz teknolojiye, bilimsel imkana bizi kendi üstümüzde bu işi denemeye kadar girmiş durumda. Kendimizi değiştirmek için girmiş durumda. Yoksa öbür türlü baktığımız zaman biz bunu 12 yıldır diğer canlılara zaten yapıyoruz. Bitkilere yapıyoruz tarım toplumuna geçişten itibaren, hayvanlara yapıyoruz... Şimdi bu kediler köpekler falan Neolitik Devrim diye tabir edilen 12 bin yıl önceki o geçiş hareketinden sonra zaten biz bunu her şeye, etrafa yaptık. Bir kendimize yapmadık, en azından bu ölçekte, şimdi onu yapacak imkana yavaş yavaş hakim durumdayız. O yüzden zaten bu tartışmalar bu kadar alevlendi ve yüksek sesle dile getiriliyor.

GENETİK ANALİZLER VE HUKUKİ SORUNLAR

DOÇ.DR. FULYA İLÇİN GÖNENÇ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Bilimde belirsizlik iki şekilde karşımıza çıkmaktadır: birinci belirsizlik epistemolojiktir; çoğu zaman bir araştırmanın sonuçlarını önceden öngörmek olanaksızdır. İkinci belirsizlik ise ahlaki ve siyasi; araştırmanın sonuçları önceden öngörülebilse dahi bu sonuçların toplumsal değeri hakkında fikir ayrılıkları söz konusu olabilecektir. Gen teknik faaliyetleri bu iki belirsizliği de içeren bir alandır. İnsanların hangi hastalıklara yatkın olduğunun belirlenebilmesini, olası fiziksel ve mental bozuklukların doğum öncesinde saptanabilmesini sağlayan, genetik hastalıkların tanı ve tedavisini mümkün kılması beklenen genetik analizler, tüm insanlığın yararına yeni umut ve olanaklar sağlarken, diğer yandan geleneksel toplumsal değerler, etik ve hukuk açısından çözülmesi gereken pek çok sorunu beraberinde getirmektedir. Konu tıp alanında kalmamakta; toplumsal, ekonomik, dini ve etik boyutlarıyla gündemde yer almakta ve tartışmalara yol açmaktadır. Hukuk, bu gibi olayları hukuki açıdan değerlendirerek, somut ve gerçekçi sonuçlara bağlamak durumundadır.

İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi¹ bu bakış açısıyla biyoloji ve tıptaki ilerlemelerin, şimdiki ve gelecek nesillerin yararı için kullanılması gerektiğini belirterek, biyoloji ve tıbbın yararlarından tüm insanlığın faydalanabilmesi için uluslararası işbirliğine ihtiyaç duyulduğunu açıkça ifade etmiştir. Sözleşmede ayrıca, biyoloji ve tıbbın uygulanmasında ortaya çıkan sorunlar ve bunlara verilecek cevaplar üzerinde kamuoyu tartışması açılmasının önemi vurgulanmıştır.

Genetik alanında bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yarattığı hukuki ve etik sorunlar yeni olmakla birlikte, konunun ilişkin olduğu kavramlara yönelik tartışmaların bir kısmı çok eskilere dayanmaktadır. Bilgiyi üretme yöntemleri ve elde edilen bilginin kullanım amaçları her zaman sorgulanmıştır. **Tıp ve biyoloji alanındaki gelişmelerin, özellikle gen teknik faaliyetlerinin insan ya-**

¹ Sözleşme, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, "Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun" adıyla ve 5013 Kanun numarası ve 03.12.2003 tarihinde kabul edilmiştir ve 20 Nisan 2004 tarih ve 25439 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir

şamı ve sağlığı bakımından taşıdığı önem tartışılmaz. Bununla birlikte genetik araştırma sonuçlarından beklenen ticari yarar ve maddi menfaatler, genetik araştırmalar konusunda duyulan kaygıları daha da arttırmaktadır. Bu durum, gelişimin hızını ve kapsamını belirleyecek otorite ve yöntemler konusunda küresel bir dil ve strateji oluşturulmasını, bireyin temel hak ve özgürlüklerinin korunması için uygun hukuki önlemlerin alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Kalıtım hakkında birçok varsayım Mendel'den daha önce ortaya atılmakla birlikte, genetik biliminin kökenini Mendel'in 19. yüzyıl ortalarındaki çalışmalarından aldığı kabul edilmektedir. 1900 lü yıllarda Mendel'in çalışmalarında bulunduğu faktör veya kalıtım ünitelerinin gen olduğunun anlaşılmasıyla başlayan bilgi üretme süreci hızla devam etmiştir. Gen teknik faaliyetleri bir yandan yeni canlılar meydana getirilmesi ve gıdaların üretilmesini sağlarken diğer yandan hastalıkların teşhis ve tedavisinde bu tekniklerinin kullanılması günlük yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Gen tekniklerinin kullanıldığı bir başka alan da ilaç üretimidir. Ancak genetik biliminin yeni ilaç hedefi ve keşfinde, tüm insanlığın yararına olan büyük gelişmeler kaydetmesi söz konusu olduğu gibi, insan doğasını değiştirmenin etkili bir aracı olarak kullanılabilmesi de mümkündür. Burada yapılması gereken insanlığın yararı, esenliği için gerekli olan gelişmeleri desteklemek, ancak kapsamının denetimini sağlayacak mekanizmaları oluşturmaktır.

Genetik analizler sonucunda elde edilen bilgilerin taşıdığı büyük değer yanında, bu bilgilerin kötüye kullanılması olasılığını da göz önünde tutmak gerekir. Biyoloji ve tıp alanında hızla artan gelişmeler insana, hem birey, hem de insan türünün bir üyesi olarak saygı gösterilmesi ihtiyacını ve insan haysiyetini güvence altına almanın önemini bir kez daha göstermiştir. Bu nedenle **tüm insanlığı ilgilendiren konularda uluslararası bir uzlaşmanın sağlanması ve temel kriterlerin oluşturulması önemlidir. Gen analizlerinin hukuki yönü ile ilgili olarak yapılan düzenlemelerde kişilik haklarının korunması ve insanlık onuru en önemli iki husus olarak dikkat çekmektedir². Hiç şüphesiz, genetik araştırmalara ilişkin hukuki düzenlemeler, genetik araştırmaların ve elde edilen verilerin kötüye kullanımının engellenmesi, genetik araştırmaların yapılmasına ilişkin izinler ve denetim, genetik araştırmada rıza ve rıza ehliyeti, bilmeme hakkı, genetik verilerin korunması ve genetik ayırimcılık konularını öncelikle ele almalıdır³.**

2 Mukayeseli hukuktaki düzenlemeler için bkz. Büyükkay, Y. (2005); "Gen Analizleri ve Mukayeseli Hukuktaki Düzenlemeler", AÜEHFD, C.IX, S. 3-4, s. 365 vd.

3 Bkz. Drell, D. (2000); "The Human Genome Project: What a Legal Assistant Needs to Know", The Journal of Legal Assistants, C.XXXVII, S.2

Artık genetik, hastalıklara tanı koymakla ve potansiyel ebeveynlere doğacak çocuklarının özellikleri hakkında tavsiyelerde bulunmakla kalmayıp, hatalı genlerin düzeltilmesi ve türün doğasının daha da geliştirilmesini mümkün hale getirme becerisine sahiptir¹. Prenatal tanılar bakımından kullanılan teknoloji ile sadece genetik hastalıklar tespit edilmemekte, yardımcı üreme teknikleri ebeveynlere tıbbi olmayan amaçların (cinsiyet seçimi, seçici kürtaj) hatta genetik iyileştirme ve yükseltme olanaklarının da kapılarını açmaktadır. Diğer yandan, genlerimizin davranışlarımızı etkilediği yönündeki araştırmaların, daha önce çevresel yönü ağır bastığı düşünülen bazı zihinsel işlevlerin ve davranış dizgilerinin genetik temelde kazanıldığı konusunda veriler sunması ve bunlara müdahalenin mümkün olabilmesi yeni hukuki ve etik tartışmaları beraberinde getirmiştir².

Genetik analizlerin sağladığı verilerin tıp alanında teşhis ve tedavide kullanımı dışında bir çok alanda kullanılabilmesi söz konusudur. Amerika, İngiltere, Fransa, Almanya başta olmak üzere birçok ülke tarafından destek verilen ve resmi olarak 1990 yılında başlayan İnsan Genom Projesi (Human Genome Project, HGP) ile hız kazanan çalışmalar gen tedavisi ve analizleri dışında, genetik etkenlerin insan davranışı ve gelişimi üzerindeki etkileri üzerindeki çalışmaların da yönünü değiştirmiştir. Genlerin insan davranışlarında etkili olabildiği kabul edilmekle birlikte, onlar tarafından belirlendiğimizi söyleyemeyiz. İnsan davranışları, oldukça karmaşık, çok yönlü ve değişik süreçler tarafından belirlenmektedir bununla birlikte davranış genetiği ile ilgili yapılan çalışmaların bir kısmı kamuoyuna yansıma şekliyle kaygı yaratmakta ve hatta bilimsel ırkçılık korkusuna neden olmaktadır. Genetik teknolojilerin yarattığı öjenik tehdit görünümünü değiştirmiştir. Siyasal ideolojinin içine işleyen eski öjenik tehditin yerini, tüketici talebi ve piyasa güçleriyle güdülen yeni öjeni tehditleri almış³ ve üreme otonomisi farklı yönleriyle sorgulanır hale gelmiştir.

Genetik analizlerin muhtemel tehlikeleri tek sorun değildir, mevcut ve hatta yasal düzenlemeler kapsamında gerçekleştirilebilen genetik analizlerden kaynaklanan sorunlar da çözüm beklemekte ve analizler sonucu elde edilen bilgilerin gizliliği konusu ayrı bir tartışmayı gündeme taşımaktadır. Elde edilen bilgilere ilişkin kayıt tutma, bu verilerin korunması ve paylaşılması sorunu önem taşır zira kişilik hakları ile yakın ilişkili olan genetik veriler korunabildiği ölçüde kişilik de korunmuş olacaktır. Tıp hukukunun temel ilkelerinden olan özerklik, kişinin kendi geleceğine ilişkin her türlü karara katılabilme daha açık bir ifadeyle geleceğini belirleyebilme hakkını içerir. Kişinin kendisine ilişkin her türlü bilgiye erişme

1 Veatch, R. M. (2010); Bioetiğin Temelleri (çev. Tolga Güven), s. 148.

2 Genetics and Human Behavior: the ethical context, <http://www.nuffieldbioethics.org/sites/default/files/Genetics%20and%20human%20behaviour.pdf> (Erişim t. 01.09.2013)

3 Metin, S. (2010); Biyo-tıp Etiği ve Hukuk, s. 239.

hakkı olduğu gibi “bilmeme,, hakkı olduğu da açıktır⁴. Genetik analizlerin ortaya koyacağı sonuçları, örneğin kişinin bir hastalık riskini bilmek istememesi bir haktır. Ancak diğer analizlerden farklı olarak, burada elde edilen bilgiler kişinin yakınları, aile bireyleri bakımından da bir veri oluşturmaktadır⁵. İlgili kişi bakımından gizliliğin korunması gerekliliği karşısında, diğer aile bireylerinden sağlıkları açısından hayati önem taşıyan bu verilerin (örn. kalıtsal bir hastalık) gizlenmesi ya da bilmeme hakları olmasına rağmen bilginin öğrenilebilmesi hukuki ikilemlere yol açabilecektir. Diğer yandan gen analizleri sonucunda elde edilen veriler kişinin sadece mevcut durumunu ve bugününü değil, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak geleceğini de etkilemektedir.

Hukukun gen teknik faaliyetleri ile olan ilişkisinin bir yüzünü, hukukun genetik müdahaleleri düzenlemesi oluştururken, diğer yüzünde hukukun genetik incelemelerden yararlanması yer almaktadır. Türk Hukukunda genetik analizlerin yapılmasına ilişkin özel bir düzenleme olmamakla birlikte, izin verildiği durumlar vardır. Ceza Muhakemesi Kanunu şüpheli veya sanığın beden muayenesi ve vücudundan örnek alınmasını mümkün kılarken, adli tıpta olay ya da suç mahallinde bırakılan her türlü izin sahibinin tespit edilmesi amacıyla genetik analizler yapılabilmektedir. Türk Medeni Kanunu taraflar ve üçüncü kişilerin soy bağının belirlenmesinde zorunlu olan ve sağlıkları yönünden tehlike yaratmayan araştırma ve incelemelere rıza gösterme yükümlülüğünü hüküm altına almıştır⁶. Diğer yandan gen teknolojisi alanındaki gelişmeler sonucunda bu uygulamaların kolaylaşması, yaygınlaşması ve maliyetlerinin düşmesi sonucunda soy bağının tespiti amacıyla isteğe dayalı olarak yapılan gen incelemelerine olan talepler de artmıştır. Gen incelemeleri kişilerin hukuki durumlarını etkilemeye elverişli olup, bu tür incelemelerin hangi hukuk kuralları çerçevesinde yapılacağı yanı sıra inceleme ile

4 Hasta Hakları Yönetmeliği'nin (RG.01.08.1998/23420) 20 nci maddesinde “Bilgi Verilmesini Yasaklama” başlığını taşıyan düzenleme altında “bilmeme hakkı” hukuki bir temele bağlanmıştır. Hasta Hakları Yönetmeliği md.20: “İlgili mevzuat hükümlerine ve hastalığın mahiyetine göre yetkili mercilerce alınacak tedbirlerin gerektirdiği haller dışında; hasta, sağlık durumu hakkında kendisine veya ailesine veya yakınlarına bilgi verilmesini isteyebilir” hükmü yer almaktadır.

5 Yıldırım, M. F., “Gen Analizleri ve Kişilik Haklarının Korunması”, EÜHFDC. IX, 3-4 (2007), s. 396.

6 TMK. m.284/II'de: “Taraflar ve üçüncü kişiler, soy bağının belirlenmesinde zorunlu olan ve sağlıkları yönünden tehlike yaratmayan araştırma ve incelemelere rıza göstermekle yükümlüdürler. Davalı, hakimin öngördüğü araştırma ve inceleme rıza göstermezse, hakim, durum ve koşullara göre beklenen sonucu, onun aleyhine doğmuş sayabilir” hükmü yer almıştır. Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 76. maddesinde “bir suçla ilişkin delil elde etmek amacıyla, mağdurun vücudu üzerinde dış veya iç beden muayenesi yapılabilmesine veya vücudundan kan veya benzeri biyolojik örneklerle saç, tükürük, tırnak gibi örnekler alınabilmesine; sağlığını tehlikeye düşürmemek ve cerrahî bir müdahalede bulunmamak koşuluyla; Cumhuriyet savcısının istemiyle ya da re'sen hâkim veya mahkeme, gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde Cumhuriyet savcısı tarafından karar verilebilir. Cumhuriyet savcısının kararı, yirmidört saat içinde hâkim veya mahkemenin onayına sunulur. Hâkim veya mahkeme, yirmidört saat içinde kararını verir. Onaylanmayan kararlar hükümsüz kalır ve elde edilen deliller kullanılamaz” hükmü yer alırken, 78. maddede “75 ve 76ncı maddelerde öngörülen işlemlerle elde edilen örnekler üzerinde, soybağının veya elde edilen bulgunun şüpheli veya sanığa ya da mağdura ait olup olmadığının tespiti için zorunlu olması halinde moleküler genetik incelemeler yapılabilir. Alınan örnekler üzerinde bu amaçlar dışında tespitler yapılmasına yönelik incelemeler yasaktır” hükmü yer almaktadır.

doğrudan veya dolaylı şekilde ilgili kişilerin hukuki durumlarının belirlenmesi ayrıca önem taşımaktadır⁷.

İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi'nde genetik hastalıkları teşhise veya kişinin bir hastalığa neden olan bir geni taşıdığını belirlemeye, genetik bir yatkınlığı veya bir hastalığa eğilimi ortaya çıkarmaya yönelik testlerin, sadece sağlık amaçlarıyla veya sağlık amaçlı bilimsel araştırma için ve uygun genetik danışmada bulunmak şartıyla yapılabileceği düzenlenmiştir (m.12). Aynı bakış açısını Genetik Hastalıklar Tanı Merkezleri Yönetmeliği'nde de görmek mümkündür⁸. Bununla birlikte, sigorta şirketlerinin sigortalının veya işverenlerin çalışanlarının genetik bilgilerine erişmesinde menfaati olduğu açıktır. Şirketlerin işe alım, terfi, işten çıkarmada veya sigorta primini düzenlemede bu bilgilerden yararlanmaya istekli oldukları bilinen bir gerçektir. Genellikle kabul edilen sigortacılık sektöründe ve personel alımlarında bu tür analizlerin istenmesinin kişilik haklarına bir aykırılık olduğudur. Sigorta kuruluşlarının, sigorta ilişkisinin kurulması için genetik analizler talep edemeyeceği, sigortanın kurulmasından önce elde edilmiş araştırma sonuçlarının sigortalının riziko grubunun belirlenmesi gibi sınırlı amaçlarla kullanılabilmesi kabul edilirken, iş ilişkisinin kurulması ve devamı sırasında da genetik araştırma talep edilemeyeceği, daha önce elde edilen verilerin değerlendirilemeyeceği görüşü hakimdir. Ancak, meslek hastalığı tehlikesi, ağır bir çevre zararı ya da üçüncü kişiler bakımından ağır bir kaza veya sağlık tehlikesi bulunması halinde, ilgilinin onayı ile ve belirli şartlar dahilinde sadece durumun gerektirdiği bazı analizlerin yapılabileceği kabul edilmektedir.

⁹Konu son derece hassastır, kişiye genetik kalıtımı nedeniyle herhangi bir ayırimcılık uygulanması yasaktır ve bu yasağa aykırılık oluşturabilecek her türlü uygulamanın önlenmesi önemlidir.

Görüldüğü gibi, genetik analizler söz konusu olduğunda, başta hasta bireye odaklanan Hipokratçı anlayış olmak üzere, tıp etiğinin temel ilkeleri yeniden sorgulanır hale gelmiştir. Bununla birlikte, bugün tartışmasız kabul edilen, temel tıbbi etik ilkelerin (yararlılık, adalet ve eşitlik, sır saklama, aydınlatma ve özerkliğe saygı ilkesi) hiçbirinden genetik analizler konusunda da vazgeçilemez olduğudur.

7 Sonat, A. (2013): "Soybağının Tesbiti Amacıyla İsteğe Dayalı Olarak Yapılan Gen İncelemeleri,, MÜHF-HAD, C.19, S.3, s. 325.

8 Genetik Hastalıklar Tanı Merkezleri Yönetmeliği madde 1- Bu Yönetmeliğin amacı; birey dünyaya gelmeden önce genetik hastalıkların tanısına ve dolayısı ile tedavisine imkan sağlamak üzere, genetik hastalıkların prenatal ve/veya postnatal tanısı için açılacak genetik tanı merkezlerinin anne ve çocuk sağlığı açısından sağlıklı bir şekilde faaliyet göstermesi, denetlenmesi ile bunları işleten kamu kurum ve kuruluşlarının, özel hukuk tüzel kişilerin ve gerçek kişilerin uymakla zorunlu olduğu usul ve esasları düzenlemektir. (RG. 10.06.1998/23368)

9 "An Analysis of The Adequacy of Current Law in Protecting Against Genetic Discrimination in Health Insurance and Employment", A Report Commissioned by the Secretary's Advisory Committee on Genetics, Health and Society (2005), s.17.

(http://oba.od.nih.gov/oba/sacghs/reports/legal_analysis_May2005.pdf) (Erişim t. 01.09.2013)

Sonuç olarak; Genetik araştırmalarda temel amaç hastanın esenliğine hizmet edilmesi yanında, genele uyarlanabilecek yapıda bir bilimsel bilginin elde edilmesidir ve her hâlikârda bu bilginin gerekliliği kaçınılmazdır. Bununla birlikte bu bilgiyi elde etmeye yönelik araştırmanın her aşamasının hukuki ve etik standartlarının oluşturulması zorunludur. Günümüzde tıp alanındaki gelişmeler ve uygulamalar, dokunulamaz, değiştirilemez olarak düşünülen insan varlığının oluşumuna müdahaleye izin verebilmekte ve henüz hukuki çözümü olmayan sorunlar giderek artmaktadır. Biyoetiğin diğer alanlarında olduğu gibi genetik analizler konusunda da temel sorun, yerleşmiş değerlerin, alıştığımız bakış açımızın yeni durumlara nasıl adapte edilmesi gerektiğinden çok, tıp bilimindeki gelişmelerin bu değerleri nasıl sarstığını görmek ve tüm sorunları yeni baştan ve yeni bir bakış açısıyla ele almaktır.

TARTIŞMA

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: Benim hemen bir sorum olacak. Daha doğrusu bir senaryo. Siz Huntington hastalığına örnek verdiğiniz zaman aklıma geldi. Benzer bir hastalık... Yani bizim geç başlangıçlı hastalıklar dediğimiz kategoride yer alıyor. Siz genetik olarak, bozuk geni taşıyor bile olsanız, ileriki yaşlara kadar hastalık hiç ortaya çıkmıyor. Şimdi elimizde bir aile var diyelim, atıyorum birkaç jenerasyondur bu hastalık gözüküyor, dolayısıyla başlangıç yaşına yaklaşmış olanlar presemptomatik tanı yaptırmak istiyorlar. Yetişkinler bu arada bunlar. Bunlar için problem yok. genetik danışmanlık yapıldıktan ya da psikolojik değerlendirme yapıldıktan sonra herhalde. Fakat diyelim bir evlilik durumunda, bir aile bireyi var yine ve çocuk sahibi olmak istiyor. Şimdi kendi genotipi ortaya çıkarsa yüzde elli ihtimalle yapacağı çocuk da hasta olacak. Bu durumda kişi ya kendisi test yaptırmak istemeyecek, presemptomatik testi yaptırmak istemeyecek ya da hamile kaldığı vakit çocuğunun genotipi belirlenmemesi için kendi genotipinin de belirlenmesini isteyebilir. Ama bunu da reddetti diyelim ve doğum yaptı bir çocuk sahibi oldu ve sonra da kendisi hasta oldu. Dolayısıyla yüzde elli ihtimalle doğmuş olduğu çocuk da hasta olma riskiyle karşı karşıya ileriki yaşlarda. Bu durumda doğan çocuğun “beni niye doğurdunuz kardeşim, bakın yüzde elli ihtimalle de hasta olacağım” tarzı bir hukuki müdahalesi ailesine olabilir mi? Ya da bu konuda sağlık hukuku ne diyebilir?

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Ben bu konudaki tartışmaları başka yerlerde biz hep yaptık... Yani şuraya bağlayacağım, şans kaybı doktrini Türkiye’de çok az bilinir savunan hukukçularından biriyim. Hani gebelik sırasında bu test yapılmamış ve sağlıklı olmayan bir çocuk doğmuş, sağlıklı olmayan çocuk için ne kadar

tazminat ödenecek falan. Ben burada çocuğun hasta olmasından değil sağlıklı bir çocuğa sahip olamama şans kaybından söz ediyorum. Burada, sizin verdiğiniz örnekte çocukta bu hastalık çıkacak veya çıkma ihtimali var, “beni niye yaptınız?”. Niye müdahale etmediniz? Şimdi doğmuş olmak hiç doğmamış olmaya göre bir kayıp değildir. ben öyle düşünüyorum. Şimdi biz de bilmiyoruz, sağlıklı yaşadığımı düşünen bireyler olarak, biz de yaşamımızın ne zaman sonlanacağını bilmiyoruz. Bir de nitelik değil nicelik de önemli. Çok kısa bir yaşam ama çok iyi bir yaşam da olabilir, çok verimli bir yaşam da olabilir. Bu durumda aslında bence doğmuş olmak bir şanstır. Bu nedenle “ben doğmasaydım” tazmin edilebilir bir değermiş gibi gelmiyor bana.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: Böyle bir yasal düzenleme var mı peki? Yani hukuki bir görüş...

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Bu ahlaki bir görüş mü hukuki bir görüş mü?

Doç. Dr. Fulya İlçin Güneç: Kişisel bir görüş. Şimdi böyle davaları ben çok inceledim, gerekçelerine de baktım. Mesela çok ilginç birkaç örneği de, bir sunumda yapmıştım, üç mahkeme kararını ayrıntılı olarak incelemiştim. Mesela sterilizasyon işlemi yapılmış kadına, kürtaj yapılmış ama başarılı bir kürtaj olmadığı için bir şekilde çocuk doğmuş ama çocukta çok ciddi ağır malformasyon var; birinci vaka bu. İkinci vakada... Şu anda çok iyi hatırlayamadım. Yani şöyle, çocukta ağır malformasyonlar var. Tamam, burada hekim sorumludur diyor. Bir başka örnek de bu durumu standart bir olay olarak görüyor. Bu tür birkaç olay inceledim. Tamam bu kötüdür. Hasta çocuk doğmuştur, şöyle olmuştur, böyle olmuştur. Bir başka olayda bir sterilizasyon işlemi yapılmış sağlıklı bir çocuk doğmuş ve çocuk nimettir de şöyle iyidir de böyle iyidir de falan, burada hekimin hiçbir sorumluluğu yoktur... Az önce benim söylediğim gibi. Ama ben bunu sağlıklı veya sakat olarak ayırmadım. Hayata gelmiş olmanın bir şans olmasından ve sağlıklı bir çocuğun nasıl bir nimet olduğundan söz ediyor. Ama diğer tarafta yine bir hatalı tıbbi müdahale nedeniyle sakat doğan çocuk için çok ciddi bir tazminat yükleniyor. Şimdi bunun kararını biz mi vereceğiz? Bu bir ahlaki seçim değil midir? Yani bir insan ne zaman bir nimettir ne zaman bir külfete dönüşür ve bunun sınırını kim çizecek? Sağlıklı bir çocuk doğmuş istenmediği halde, sterilizasyon yapılmış ama yine de çocuk olmuş. Olsun diyor çocuk sağlıklı, çok iyi, senin için bir nimet. E ben buna kürtaj yaptırdım çocuğum oldu ve çocuk sakat, o zaman çok fena! Şimdi buna lordlar kamarası veya bir hukukçu mu karar verecek? Bizim için insan ne zaman bir nimet ne zaman bir külfet oluyor? Sakatlığın veya eksikliğin hangi noktasından sonra biz onu külfet olarak görmeye başlayacağız? Bu tabii ki hukuki değil aslında ahlaki bir karar. Benim söylediğim bu, çocuklar hiç doğmasaydı... Veya çocuğun ben keşke hiç doğmasaydım deme şeyi yok. Doğmuş olmak bence şu veya bu biçimde bir şanstır.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Ama bu bizim kanımız ya da senin kanın. Bunu bir kural olarak vermiyorsun da yani hukuk anlamında benimkinden çok farklı.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Hukuk ama zaten... O zaman benim doğmamam gerekirdi doğmuş olmasından tazmin edilmesi gerekiyor. Hem maddi hukuk açısından hem de tazminat açısından bakıyorum. Doğmuş olmasından kaynaklanan zararı nasıl belirleyeceğiz? Hukuki sıkıntı burada. Bakın burada tartıştığımız doğmanın veya doğmamanın zararı; bizim burada zarar hanesine yazdığımız insan oluyor.

Dinleyici: İkinci örnekte şey olabilir mi, anne babaya tazminat öder çocuk da doktora tazminat öder gibi? (Kahkahalar)

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Yok, ama şunu söyleyeyim, bize şu da soruluyor, gebelik pozitif olunca eşe veya partnere söylemek gerekiyor mu? Kesinlikle söylemek gerekiyor. Yani burada hasta mahremiyetinin korunması eğer o bilgi ikinci veya üçüncü kişinin bilmesi kendi menfaatine olan bir bilgiyse o kişiye söylenmesi gerekiyor. Yani böyle bir hastalığı varsa bunun eşe söylenmesi gerekiyor veya çocuğa da bu bilginin verilmesi veya çocuğa ilişkin bu önlemlerin alınması gerekiyor, bu ebeveynlere sorumluluk yüklüyor. O konuda benim hiçbir tereddüdüm yok. Burada sorumluluk ebeveyndedir. Ama çocuk ben doğmasaydım diye dava açabilir mi o tartışılabilir. Tazminatı hesaplayamayız o ayrı.

Dinleyici: Hocam sizin söylediğiniz noktada, bu konuda bir şey söylenemez belki de. Ahlaki olarak sizin söylediğiniz doğrudur ama felsefi olarak hiç doğmamış olsaydı zaten hiç doğmamış olmayı isteyemezdi ki o çocuk orada. Yani doğmasaydım diyemez.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Der demezden çok diyelim ki çocuk doğmamış olsaydım diyor, bir zarara uğradı. O zararı hesaplarken de zaten sıkıntı.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Yani çok sistemselsel bir şey. Yani şimdi bak biz hukukçu olarak yasalara bağlı olmak koşuluyla, hakları vardır diyorsun. Şimdi hakları vardır dediğin anda çocuk doğmasın. Ama hakları varsa hakları sınırlayamazsın. Hangi hakları vardır diye sorulmaz. Hak ehliyetinde eşittir herkes.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Yaşam hakkı var. Yaşam hakkı hocam kesinlikle var. Peki yaşamama hakkı var mı?

Prof. Dr. Yücel Sayman: Vardır tabii. Aynı şeyi ben de savunuyorum. Ben de mesela ötenaziyi savunuyorum. Yani yaşamımdan memnun değilim, ıstırap çekiyorum, ölmek istiyorum ve insanım. Ama beceremiyorum bu işi.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Ben bireysel olarak ötenaziyi desteklerim. Türkiye’de ötenazi...

Prof. Dr. Yücel Sayman: Arasında fazla bir fark yok yani, senin ahlaki olarak koyduğun şey bakımından. Yani ben bir ıstırap çekiyorum. Büyük bir ıstırap çekiyorum ve ölmek istiyorum. Bunu yaşamak istemiyorum. Ama kendimi de öldüremiyorum, doktora veya etrafta birisine söylüyorum. Şimdi öbürünse eğer hakları varsa tabii, kendi fikrim olarak söylemiyorum hukukçu olarak söylüyorum, hak ehliyeti vardır dediğin anda bütün haklardan istifade eder. Hakları sınırlayamazsın. O zaman temel ilkeyi hukukçu olarak ihlal deriz, onu da izah edemeyiz.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Hocam burada sınırladığım hak hangisi? Dava açamaz demiyorum, dava açabilir, davada taraf da olabilir. Orada savunmasını da yapabilir.

Prof. Dr. Yücel Sayman: E sağlam doğma hakkı var, doğmama hakkı var... Doğmama hakkı var ya da sağlıklı doğma hakkı var. insanın hakkı var dediğin zaman, onun hakkı olup olmadığına zaten onun kendisi dışında iz karar veriyorsak aynı şekilde onun doğmama hakkı olduğuna da karar verebiliriz. Çocuğun kendisi karar vermiyor, verdirtmiyoruz ona zaten. Senin böyle bir hakkın yok diyoruz. E hakkın yok diyorsun ama e benim hakkıma siz karar verdiniz. Biz de onun adına başka türlü karar verebiliriz işte doğmama, sağlıklı doğma hakların var önünde... Yani bunu fikir olarak böyle savunduğum için değil ama medeni kanunda bu böyle. Yani şimdi bu çelişkileri anlatmamız lazım. bu bir kişidir dediğin anda sorumluluk başlıyor. Kişidir dediğin anda hak ehliyeti de vardır.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Bundan yararlanacaktır, orada hiçbir sıkıntı yok.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Bütün haklardan yararlanacaktır. Kişi dediğin anda, o sıfatı verdiği anda bütün haklara, herkesin sahip olduğu bütün haklara sahip. Ha onu kullanır ya da kullanamaz kendisi o başka o fiil ehliyeti. Hak ehliyeti istinasız olarak işler. E o zaman o hakkı doğmamış olan bir çocuğa sen kişi deyip hakkın vardır dediğin zaman eğer çocuk doğduktan sonra bile doğmadan önce ne gibi hakları olacağını kendisi saptayamıyorsa, o izni vermiyorsak biz saptayacağız. O zaman benim gibi insanlar da çıkacak, bunun doğmama hakkı var; sağlıklı doğma hakkı var bilmem ne diyebiliriz ve işin içinden çıkamayız. O bizim hukuki bakış tarzımızdaki şeyi gösteriyor. Öyle olsun anlamında söylemiyorum bunu ama hukuki olarak bu sorular çıkar. Buna başka türlü cevap verilemez.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Ben bu konuyu çok hak ehliyetiyle bağlantılı görmedim hocam da şöyle yani doğmama hakkı tartışılabilir, sağlıklı doğma hakkı... Şöyle değiştiresek Huntington eğer genetik bir hastalık değil de ekonomik olarak çok zayıf bir anne ve babanın çocuğu çok yetersiz koşullardaysa “siz madem bana bakmayacaktınız ben doğmasaydım”. O zaman bunların hepsine...

Prof. Dr. Yücel Sayman: Zaten oraya geliyoruz. Bugünkü toplumun yapılmasıyla düşünmeye ve cevap vermeye başladığımız zaman bir sürü şeyin altından

kalkamayız. Yani farklı cevaplar vermek zorundayız. Şimdi yaşadığımız sistem, bu tüm enerji alanında, iletişim alanında, ulaşım alanında, finans alanında, sağlık alanında, eğitim alanında, basın ve yayın alanında tek tekelleşme olursa, aynı grup olursa orada... Şimdi bak Türkiye’de bütün şeyler, bankalarda, iletişim alanında, eğitim alanında da-lisesinden üniversitesine eğitim yapıyorlar-, basın-yayın onların elinde, bombardıman altındasın. Şimdi bunu sever miyiz? Arkamızı dönüyoruz yokmuş gibi bir şey ama bize dayatılan kavramlarla tartışıyoruz. Hata burada, bu çerçevede. Neyi değiştirebiliyoruz? Bunların işine geleni değiştiriyoruz, gelmeyenı değiştiremiyoruz. Üstelik de buna ticaret diyoruz. Bu ticaretin bir sistemi kurulmuş, uluslar arası hukuk sistemi kurulmuş, kurmuşuz IMF’yi, Dünya Ticaret Örgütü’nü, Dünya Bankası’nı milletler arası ticaretin gelişmesini sağlamaya çalışıyoruz, onun dışına çıkacak kurallar getiremiyoruz. Şimdi bu onların getirdiği kurallar eğer onlar aile denen kavramı, akrabalık denen kavramı kendi çıkarlarına aykırı olduğunu görürse bu sistemi değiştirirler. E kadınları neye hazırlıyorlar? Niye kadınlar birden bire iş dünyasına girdi, çok parlak oldular? Çünkü üretimde, çocuğun üretiminde kadına ihtiyaç var; erkeğe ihtiyaç yok. Adam kapitalist sistemin ilerisini görüyor, sonrasını görüyor. Erkeğe ihtiyacı yok ki! Yumurtayı aldığı zaman erkek hücreden çocuğu üretebiliyor. Sistemin başına getirmeye çalışıyor. O kadar da enayi değiller yani bunların hepsi. Biliyorlar, görüyorlar. Sonra üreme biçimi olarak da biz bir tek seksüel üreme biçimini görüyoruz ve o zaman onu da kalıba sokmaya çalışıyoruz. E ama başka üreme biçimleri var. Ona da insanlığa aykırı diyoruz mesela. Ne bileyim ben klonlamayı tartışıyoruz, suni rahim üzerinden falan bir sürü üreme biçimi var. Şimdi aynı biçimde bu kavramlar değişiyor. Çünkü bu tekelde, bu sistemin kendisi bunu değiştirmeyi zaten planlıyor yoksa kendi varlığını daha ileriye götüremez. Şimdi o çerçevede biz sıkışıp kaldığımız zaman da kavramlarımızı yenileyeceğiz. Onları yani yenileyeceğiz, bütün dünyadaki gelişme bu. İş kendi varlığımızı sürdürdürebilmek için yani ben, ben olabilmek için benim ben olabileceğim bir toplumsal yapıyı istemem lazım. Onun gelmesini istemem lazım. Baktın şimdi buradaki, Türkiye’deki bütün tekellerin hepsi bu alanda yatırım yapmış vaziyette. Hepsinin ayrı alanlarda yatırımı var. İşte enerji, iletişim, ulaşım, sağlık alanı, eğitim alanı, finans alanı... E o bitti zaten ondan sonra, tekel. Şimdi biz çocuk ne olacak diye tartışıyoruz, onun ne olacağı belli, o belirliyor zaten. Şimdi yoksulluk moksulluk oradan geliyor. Orada işte çocuğun fazla sorunu yok. Yani fırsat eşitliği bunlar için de eşitlik değil. Yani adalet ve fırsat eşitliği çok anlamsız geliyor yani. Yani sen temelini mülkiyete bağlayıp insanın doğasında vardır mülkiyet onu da kara çevirecek bu yapılabilir dediğin zaman ortadan kalkamazsın yani. O toplumsal yapı bitmiştir. Onu değiştirmenin, biz değiştiremeyiz de, en azından projelerini gerçekleştirmek lazım. ama bir de bir sorun mesela borçlar hukuku ve sağlık açısından bu aydınlanmış onamla özgür irade arasındaki fark ne borçlar hukuku açısından? Bir tanesine aydınlanmış rıza diyorsun. Orada gene bir irade var. Ama bu borçlar hukukunda bizim bildiğimiz, normal o özgür irade, irade serbestisinden çok farklı bir şey.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Aslında bu otonominin, her anlamdaki otonominin tıp hukukundaki şekli.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Ama bu borçlar hukukunda aydınlatılmış rıza diye bir şey yok. Sadece daha farklı sınırlamalar var.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Hocam iradeyi hukuka uygun hale getiren koşullardan birisi olarak...

Prof. Dr. Yücel Sayman: Anladım ama rıza bakımından, yani insan beyni bakımından, irade bakımından hukuk alanında nasıl böyle bir ayırım yapabiliyoruz?

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Tam da zaten kişinin iradesinin kendine ilişkin kararlarına yansımaları sağlamak için bu. Yani biraz da tıptaki paternalist yaklaşımı ortadan kaldırabilmek için. Yani en iyisini hasta adına karar veren hekimin yerine hastanın kendi geleceğine ilişkin, kendi tedavisine ilişkin kararlarda yer alabilmesi ve seçme hakkını kullanabilmesi.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Seni eleştirmek için sormuyorum. Hukukçu olarak hepimize, kendime de soruyorum. Şimdi ben bir borç ilişkisine girdiğim zaman ya da alım satım ilişkisine girdiğim zaman bile kendimle ilgili bir şey yapıyorum. İrade aynı irade. Yani seçeneklerimiz aynı, biz kendimiz seçim yapıyoruz ve ona göre karar verip adım atıyoruz. Niye? Ben kendimle ilgili karar verirken bir sürü araştırıyorum. Kendimle ilgili karar verip ilişkiye girdiğimde aynı hukuk, aynı şeyler aramıyorum.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Herhangi bir sözleşmenin kurulması için konsensüs ya da sadece rıza yeterliyse...

Prof. Dr. Yücel Sayman: Bak tam tersine ona özgür irade diyoruz. Buna onanmış.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Hekimle hasta arasındaki ilişkinin kurulması için sadece rıza değil bu rızanın aydınlatılmasına da neden gerek var diyorsunuz. Bu aslında hastaya ek bir koruma sağlamak için. Hekimle hasta arasındaki ilişki de ikisinin alıcıyla satıcı kadar eşit düzlemde olduğunu düşünmüyoruz.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Hastalıkla hastalık olmayan araştırmalar için de bir fark var mı?

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Klinik araştırmalar bakımından aydınlatılmış onam yine gerekiyor. Klinik araştırmalar bakımından aydınlatılmış onamın koşullarında değişiklik olabiliyor. Mesela klinik araştırmalarda aydınlatılmış onam daha da önemli, gönüllünün rızası kavramı daha da önemli. Fark yok yani orada da yine rızanın aydınlatmaya dayanması gerekiyor. Her zaman alınabilir bir rıza olması gerekiyor.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Yani ben eleştiri anlamında değil de kendimi de sorguluyorum bir hukukçu olarak. Borçlar hukukundaki iradeye biz özgür irade diyoruz. Şimdi, bu kadar iradeye önem veren bir yerde doktor-hasta ilişkisine geçtiğin anda çok farklı koşullar getiriyorsun. Aynı şeyi yapmıyorsun yani.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Borçlar hukuku alanında irade serbestisi der ya aslında bir sözleşme yapıp yapmaktan başlatıyoruz diye, sözleşme yapmaya mecbur değiliz. Yani bu ayrık durumlar tabii ki var. Yani evimize su bağlatacaksak sular idaresiyle sözleşmeyi yapmak durumundayız, bunlar istisnalar. Ama bir sözleşme yapmak mecburiyetinde değiliz, sözleşmenin karşı tarafın yapacağı sözleşmenin hükümlerini seçebiliriz, karşı tarafın ilave beyanıyla iki kişi yapabiliriz, sözleşmeyi sonlandırabiliriz. Daha çok buna ilave serbestisi diyoruz. Ama hasta bu seçimleri yapabilmekte... Yani şu moda dersin ve satıcıdan alırsın veya almazsın. Ama hekimle olan ilişkisinde iradesinin belki de bu kadar serbest olmadığını veya bu konuda yeterli bilgisi olmadığı için kendisine yapılacak tıbbi müdahaleye “evet, rızam var” dediğinde neye rıza verdiğini bildiğini düşünmediğimiz için.

Prof. Dr. Yücel Sayman: İşte tam da bu noktayı diyorum, iradeyi kendimiz bölmüş oluyoruz. En özgür dediğimiz irade alanını da boş bırakıyorsun, öbür tarafta doktorla olan ilişkisinde...

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Diğerinde iradenin, belki biraz tıp hukukuna bakış açımızdan... Diğerlerinde iradenin zaten sahibi olduğunu düşünüyoruz da “tıp hukukunda aslında aydınlatılmadığı sürece özgür irade denemez çünkü paternalist bir baskı altındadır” bakış açısının bir sonucu bu. Ek bir himaye getirmek durumunda hissediyor kendisini tıp hukukçuları.

Prof. Dr. Pervin Somer: Yani özgür irade zaten hem borçlar hukukunda hem de zaten özel hukuk açısından borçlar hukuku hükümlerinin uygulandığı hasta-hekim ilişkisi bakımından zaten var. Burada aydınlatılmış olan özgür iradenin daha spesifik hale getirilip daha...

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Bu arada şunu da söyleyeyim hocam, yani hekime gittiniz, zaten gittiğiniz noktada hekimle sözleşme kurulmuş oluyor. Sözleşmenin kurulmasındaki irade bakımından bir farkı yok yani. Hekimle aranızdaki sözleşme; tıbbi müdahale, tıbbi risklerin önlenmesi diyeyim ama belli bir bizim kanunumuzda düzenlenmiş bir sözleşme tipi yok. Onun için biz vekalet ilişkilerini uyguluyoruz. Çünkü vekalet sözleşmesi kanunda düzenlenmeyen diğer sözleşmelerde de uygulanır hükmünden yola çıkarak bu ilişkiye vekalet verir. Yani siz zaten hekime gittiğinizde, hekimle karşı karşıya bulunduğunuz noktada sözleşme kurulmuş. Burada aydınlatılmamanız sözleşmenin kurulmadığı anlamına gelmez zaten. Burada hekimin hastayı aydınlatma yükümlülüğü, yani aydınlatmaması sözleşme-

nin kurulmaması değil hastaya yönelik yükümlülüklerin eksik yerine getirilmesidir. Bu nedenle sözleşme herhangi bir aydınlatılmamış rızayla da kurulur.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Şimdi mesela ben aydınlatılmadan imza attım.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Tamam, bu aydınlatılma hakkınızdan vazgeçmektir bunu yapabilirsiniz.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Hastaneye gittiğin zaman kimse aydınlatmıyor ki sen imzayı atıyorsun. (Kahkahalar) Yani hukukun bu kendi kendine aldatmacalarından şey etmek istedim.

Dinleyici: Ben bir şey sormak istiyorum. Şimdi hastaya diyelim ki içinde yeterli bilginin olduğu yazılı bir şey getirilecek. Bunu hastaya okuyup imzalamasını söyledüğümüzde bunun yeterli olmadığını biliyorum, doğru mudur?

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Yeterli değildir. Bizim hukukumuzda çünkü aydınlatmanın bir şekli de yoktur. Aslında aydınlatmada yazılıdır sadece ispat bakımından. Bu konuda bir düzenleme yok. Sadece Tababet ve Şuabatı Sanatlarının İcrasına Dair Kanun'un 70. maddesine göre büyük cerrahi müdahaleler bakımından yazılılık şartı aranır, onun dışında yazılılık gerekmez. Ve biz şöyle düşünüyoruz tıp hukukçuları olarak, aydınlatma (yani benim düşüncem bu) özgülenmiş olmalıdır, hastaya, hastalığa özgülenmiş olmalıdır. Çünkü hastanın özelçiyile ilgili bir kavram olduğu için bir imza süreci değildir hastaya özgülenmiş olarak aydınlatmanın yapılması gerekir. Aslına bakarsanız yazılı belge imzalatmadan yaptığımız aydınlatma gerçek bir, hastanın soru sormasına fırsat verdiğinizde, bu aydınlatma geçerlidir ama ispatı çok zordur. Şöyle bir sıkıntı var Yargıtay'ın son kararlarında yazılı bir belge dosyada olmadığı için aydınlatıldığı ispatlanamamıştır falan diyor. Yani biraz bu hukukçuların son bakış açısı aydınlatmayı izahı yazılı bir sürece dönüştürmeye yönelik; oysa ki olması gereken bu değildi. Yani beklenen ve istenen bu değildi. Biz bir davada şunu gördün hastanın hasta odada diye aydınlatıldı ki bir daha aydınlatılmadı dediniz 43 tane aydınlatılmış onam var diyordu. Hasta terminal döneminde, zaten çok yoğun bir şey altında ve o dönemde, terminal dönemde 43 tane belge imzalamış diyor ki nasıl aydınlatılmadı diyorsunuz, 43 belge imzalamış. Hasta o 43 belgeyi okuyabilecek durumda bile değil. Onun için bu yazılı belge... Yani imza olmalı tabii bir şekilde imzalatın, bunlar çok önemli çünkü Yargıtay bu belgeleri de alıyor ama bu sizi hukuki sorumluluktan kurtarmaya yeter mi? Yetmez ama çok önemlidir bu yoksa hiç kurtulamazsınız ama gerçek anlamda aydınlatma bu değildir.

Dinleyici: Medikal durum da önemli ama. Hani hasta şunu da söyleyebilir o sırada benim medikal durumum anlamak için yeterli değildi, yeterli kapasiteye sahip değildim. Ki bu olabilir.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Ama bu geçici ve psikolojik durumu şu anda böyle miydi yoksa...

Dinleyici: Yani metabolik bozukluk var ve kognitif fonksiyonlarında azalmaya yol açabilir.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: O zaman hekim hastanın bu bilgiyi anlamaya uygun olmadığını belirtiyorsa bunun da notunu tutarak hastanın yakınına aydınlatacaktır. Hastanın içinde bulunduğu durum veya hastanın anlayışındaki şu nedenden kaynaklanan eksiklik nedeniyle bilginin hastaya değil yakınına verilmesi uygun görülmüştür şeklinde yine form imzalatmak gerekiyor o zaman yakını tarafından imzalanması gerekiyor.

Dinleyici: Bu biraz şeye benziyor galiba, askerliğin ilk gününde imzalatılan o elli tane belge arasından imzalatmışlardı. Yani bir belgede sadece o gözüme çarpmıştı. O madde de şöyleydi, “askerlik süresince kendini kendimi öldürmeyeceğime dair söz veriyorum”.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Böyle bir belge imzalatıldığını bilmiyordum.

Dinleyici: Hatta şuradan hatırlıyorum, o maddeyi...

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Peki diyelim ki öldürdünüz, ne olacak? (Kahkahalar) Bir de böyle şeyler var diyelim ticari işletme çalınan mallarımızdan müessesemiz sorumlu değildir. Bunların bir anlamı yok. Bunlar sorumluluğu da ortadan kaldırmıyor. Ama tabii intihar eden birini sorumlu tutabilir miyiz o ayrı da. O belgenin ben hukuken bir anlamı olduğunu düşünmüyorum. Gerçi ilk defa duyduğum için de... Bunlar intihar edebiliyor, söz versinler etmeyeceğiz diye falan demiştir birileri.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Yani burada söyleyeceğim şeyin rızayla bir alakası yok da, böyle komik şeyler yapılabilir. Ben bir gün arkadaşımın bir işletmesinde oturuyorum böyle, belediyeden geldiler teftiş için. Çıkarttı bir defter işte orada şeyi dolduruyor; o var mı var, bu var mı var. Soruların birisi ney biliyor musunuz? Teftiş defteri var mı yok mu diye soruyor. (Kahkahalar) Birinci soru hem de bu. Bundan daha komik bir şey olamaz, var diye yazıyor.

Dinleyici: Ben şeyi sormak istiyorum Hocam, benim aklıma ister istemez hukuk-din-siyaset ilişkisi geliyor aklıma. Yani küçük bir örnek üzerinden... Mutlaka bu karşılaştırmayı siz de yapmışsınızdır. Bu Sağlık Bakanlığı'nın 2005-2006'da yayınladığı embriyo daha doğrusu kök hücrelerle ilgili genelgelerine bir yana koyuyorum, diğer taraftan da Ankara'daki Din İşleri Yüksek Kurulu'nda yayınlayıp yayınlamadıkları tüm kök hücre çalışmalarıyla ilgili mütalaalarını istedim. Kararlarını aldım. Yaklaşık bir 10-15 sayfa kadardı. İkisini inceleyince çok ciddi pa-

ralellikler olduğu ortaya çıkıyor zaten. İki kurum arasında çok ciddi paslaşmalar olduğu çok aşikar zaten. Hatta açıkça da ifade edilen bir şey bu zaten. Bu paslaşma bir süre sonra Sağlık Bakanlığı'yla Adalet Bakanlığı arasında olacak. Yani Adalet Bakanlığı'nın yayınladığı genelge ile Sağlık Bakanlığı arasında paslaşmalar olacak. Çıkarılan hukuki maddeler ya da genelgeler ve kanunlar da biraz daha bu görüşmelerden elde edilen sonuçlar neticesinde olacak. Atıyorum yarın öbür gün çıkacak bir kanunda, bir maddede ve eğer çok önemli bir şeyse bunda Din İşleri Yüksek Kurulu'nun ciddi bir etkisi olmuş olacak. Sonuçta hükümet muhafazakar bir hükümet, Adalet Bakanlığı yine muhafazakar bir Adalet Bakanlığı ya da Sağlık Bakanlığı yine aynı şekilde. Belki de sonuçta bir muhafazakar karar çıkacak neticede. Bundan rahatsız olan çevreler olur olmaz ondan hiç bahsetmiyorum ama atıyorum bunun tam tersi bir durum söz konusu oldu. Atıyorum çok seküler ya da çok daha liberal bir Sağlık Bakanımızın olduğunu düşündüğünüzde onun Adalet Bakanıyla paslaşmaları ya da hükümetle ilişki içinde çıkacak kararlarla ilgili şimdinin tam tersine kararlar çıkacağını düşünüyorum. Bu durumda hem embriyoyu hem de bireyi hukukun bu şerrinden kim koruyacak? Yani sonuçta her şey bir hukuksal çerçeve içinde yürütülüyor. Ama arka planda iktidar da göze çarpıyor. Yani paslaşmaları; siyaset-hukuk-din ilişkisi... Bireyi kim koruyacak peki? Hukuk karşısında bireyin konumunu kim koruyacak?

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Hukuk karşısında bireyin konumunu kim koruyacak? Hukuktan başka bir mekanizma yok. Yine hukuk koruyacak. Şimdi sizin sözünü ettiğiniz sorun zaten tam da biohukukun gelişmesiyle ilgili. Bu başka yerde de var. Bu mesela kürtaj konusunu tartışsak yine aynı şey. Buna ilişkin yasal düzenlemeler de embriyo konusunda. Çünkü bunlar sadece tıbbın konusu değil, bunlar bir yandan hukukun konusu bir yandan tıbbın konusu. Ama felsefi yönü var, dini yönü var, toplumsal yönü var, ekonomik yönü var... Burada, bu konuda görüşü olan o kadar çok çevre var ki. Şimdi mesela klinik araştırmalarla ilgili danışma kurulunda ilahiyatçı vardı. Şimdi bu tür kararlar verilirken toplumun genel duyarlılıkları, dini duyarlılıkları... Mesela orada olması, etik kurulunda, ben yıllardır etik kurulu üyesiyim her bir etik kurulunda din konusunda bilgili bir kişinin olmasına bana kalırsa gerek yoktu. Gerek varsa olsun derdik. Ama ben kendi yaptığım çalışmada, bir tane danışma kurulunda vardı hocam o da olmamalı falan dediler bana. Niye? Çünkü en azından yapılan uygulamalarda nasıl bir bakış açısı var, toplumdaki ne şekilde bilgiler alınacak veya nasıl görüşler bunları bilmek gerekiyor, orada olması bana göre sakıncalı değil dedim. Ama her bir etik kurulda olması, bir ara yönetmelikte çünkü o da vardı, onu gerekli görmedim. Toplumun duyarlılıkları, toplumun siyasi, sosyal, ekonomik yapısı, dini hassasiyetleri... Bunlar hukukçular tarafından göz önüne alınmalıdır. Ama bunlardan biri veya herhangi birine, ikisi doğrultusunda hukukçu çalışmamalıdır. Evrensel hukuk normları var, bu işlere, ben de bilmem embriyoyu, bu konuyu bilenler tarafından

bunun bilimsel yönünün ortaya konması gerekiyor. Hukukçu belli bir görüş belli bir bakış belli bir inanç sistemi doğrultusunda hukuki düzenleme yapamaz. Yapmamalıdır da!

Dinleyici: Ama ben mesela kendimi kök hücre üzerine çalışma yapan bilim adamının yerine koymak istiyorum, şu an için yasak olduğu için söylüyorum. Bu durum benim bu konuyla ilgili ciddi çalışmalar yapmama bir engel. Benim Adalet Bakanlığı'nın yayınladığı bu kararlardan ya da adalet komisyonlarının bu tarzlarından beni kim koruyacak?

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Bu hukukçuların tekelinde değil, din adamlarının tekelinde de değil. Hukuk da hukukçuların tekelinde değil o zaman bu "kim koruyacak" diyorsunuz ya bunun için herkesin... Yani şimdi bizim neden haklarımız var? Sivil vatandaşın siyasi devlet karşısında kendi sahip olduğu hakları korumaya çalışması, hak ve hukuk bunun için ayrıldı zaten. Yani hak dediğimiz şey insana özgüdür. Ve siz hukuki uygulamaların yanlış olduğunu düşünüyorsanız, yanlış olduğunu düşünüyorsanız bunu bir tek hukukçuya bırakamazsınız. Bu konuda o zaman toplumsal duyarlılık oluşturmak lazım. Hep birlikte hareket etmek lazım. yani hukukçuya o kadar güvenmeyin. Hukukçular size o kadar destek olmayacak.

Prof. Dr. Tangül Müdok: Başbakan çıksa Obama gibi ben serbest bırakıyorum herkes klonlama yapabilir, embriyo çalışmaları serbesttir dese bu sefer de bir başka grup itiraz edecek.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Hukukçu size çok yardımcı olamaz.

NURTURE VE NATURE (GENETİK VE ÇEVRE)

PROF. DR. GÜRKAN ÖZTÜRK

MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Konuşmama başlamadan önce bizi tekrar buraya davet edip geçen senin devamını niteliğindeki bu yılki biyohukuk sohbetlerini düzenlediği için Yücel Hocamıza (Prof. Dr. Yücel Sayman) çok teşekkür etmek istiyorum. Bugün “Nature ve Nurture” diye bir konudan bahsedeceğim. Hepimizin kulak dolgunluğu olduğu için bu yabancı terminolojiyi değiştirmeden kullanıyorum. Ben bir nature ve nurture uzmanı değilim, öncelikle bunu itiraf etmem lazım. Ben bir temel bilimciyim, temel bilimlerde fizyoloji pek çok anabilim dalını doğuran önemli bir anabilim dalıdır. Dolayısıyla biz her şeyden bahsetme yetkisini kendimizde görürüz. Genetikten de, moleküler biyolojiden de... Nature ve nurture'dan da. Bu zamana kadarki akademik birikimimizden gelen birtakım nature-nurture ile ilgili söyleyeceklerimiz var. Onun dışında da tekrar bir literatür taraması yaparak bir şeyler hazırlamaya çalıştım.

Öncelikle tarifine baktığımız zaman neyi anlıyoruz nature ve nurture'dan? Kelimelerin etimolojisine baktığımızda nature tabiat, doğa demek. Nurture ise beslemek, büyütme, neşv-ü nevâ bulmak gibi anlamlara geliyor. İlk defa bu kelimeleri kullanan İngiliz Francis Galton'dur. İngilizce deyim olarak ilk olarak o kullanmaya başlamış. Nature-nurture tartışması, insanın doğumuyla beraber getirdiği bir takım biyolojik özelliklerin; büyüdüğü ortamlarla, yaşadığı çevreyle etkileşmesi sonucunda kişide gözlemlenen özelliklerin nasıl oluştuğunun tartışmasıdır. Bizde nature-nurture tartışması çok költürelidir. Eskiden beri bunu toplum olarak biliyoruz. Bununla alakalı çok tabir de var. Genetiği önceleyen “Anasına bak kızımı al” tabirinden tutun da işte “Falancının kızı alınmaz, falancaya kız verilmez” tabirine kadar hep nature ve nurture tartışması görülebilir. İki tarafta da böyle uç örnekler var. Bir taraftan “Anasına bak kızını al” denmiş, öbür taraftan da “Batakılıkta biten gül koklanmaz.” “Bir zalimden bir âlim bir âlimden bir zalim doğar.” Bunlar da yine nature'ı daha ikinci plana atıp çevreyi öne getiren yaklaşımlar. Belki bunlar pek tartışılmış konular olmamış ama bizim gündemimizde her zaman var olmuş. Bilim tarihi ve felsefeye baktığımız zaman bilim tarihinde çevreci görüşün oldukça yaygın olduğu görülür. Örneğin filozof John Locke'un meşhur “Tabula rasa”sı.

Tabula rasa iddiasına göre insanlar boş bir kâğıt gibi doğar. Herkes aynı beyazlıkta, saflıkta ve aynı ön şekilsizlikle dünyaya gelir, bunun üzerine tüm tecrübeler birikerek insanı şekillendirir. Daha iddialı olanlar mevcut, örneğin John Watson'ın çok meşhur bir sözü vardır: “Bana bir düzine eli yüzü düzgün çocuk verin. Ben onlardan istediğimi mühendis, istediğimi doktor, istediğimi tüccar, istediğimi de hırsız ve dilenci yapayım.” Bu da çevreyi tamamen öne çıkartan bir yaklaşım. Biraz daha çağdaş bilim insanlarına doğru geldikçe psikolog Donald Hebb'in bir tabirini görüyoruz. Ona “Nature mi, önemli nurture mi?” diye sorduklarında çok güzel bir benzetme yapıyor: “Bir dikdörtgenin alanına uzun kenarı mı kısa kenarı mı daha çok katkıda bulunur? Buna cevap verin ben de sizin sorunuza cevap vereyim.”

Bu dönemin arkasından genomik dönem başlıyor. Özellikle 2000'lerin başlarında insan genomu projesiyle beklentilerin çok yükseldiği, her şeyin çözüleceği umuduna yeltenilen bir dönemde pek çok şey genetiğe bağlanmaya başlıyor ve çevre ikinci planda bırakılıyor. Arkasından genom projesi hiç de umulduğu gibi sihirli bir takım formülleri ya da çözümleri getirmeyince araştırmalar tekrar makul bir tabana oturuyor. Terminoloji kısıtlamamızdan kaynaklanan bir ayrıntıyı burada hatırlatmak istiyorum: Biz genetik ve çevre derken hâlâ genetiği yalnız bırakıyoruz. Genetik hâlâ genler, DNA, kromozomlar vs. olarak düşünülüyor. Ama diğer taraftaki çevreyi açarsak bireylerin yetiştiği aile ortamı, içinde bulunduğu toplum, iklimden tutun da yaşanan bölgenin karayollarına kadarki fiziksel şartlar da çevrenin içinde yer alıyor. Bunun içinde nurture'ı daha iyi tanımlayacak olan beslenme de var. Çevreyi environment gibi basite indirgeyip de bunu sadece fiziksel şartlarla kısıtlayan bir anlayıştan kaçınmak lazım.

Nurture bilimsel manada nasıl analiz edilebilir? Tıbbi biyoloji bilimlerdeki birçok araştırmada olduğu gibi deney hayvanlarında ya da insanlarda bunu çalışmak mümkündür. Özellikle deney hayvanlarında bunu çalışmak oldukça kolaydır. Hayvanların yaşam döngüleri çok daha hızlıdır. Aylar içerisinde birkaç jenerasyon elinizden geçebilir. Yıllar içerisinde birkaç düzine jenerasyonla çalışabilirsiniz ve bu sayede çok önemli data elde edilebilir. Tabii hayvan çalışmalarından elde edilen bilgileri özellikle kognitif birtakım komponentler içeriyorsa insanlara direkt uygulayabilmek çok mümkün değildir. Genetiğin gerçekten de pek çok bilişsel fonksiyonun altında yatan belirleyici olduğunu gösteren ilk çalışmalar, hayvan çalışmaları olarak Robert Tryon tarafından yapılmıştır. Robert Tryon bir grup sıçanı alıp zekâlarını ölçecek bir takım testlere tabi tutmuş ve sıçanları zeki ve donuk olanlar olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ve bunları hep kendi grupları içerisinde üretmeye başlamıştır. Yaklaşık on jenerasyon sonra gerçekten de çok zeki ve çok ahmak iki ayrı sıçan grubu elde etmiştir. Öyle ki zeki sıçan grubunun en geri elemanı ahmak sıçan grubunun en yüksek elemanından daha yüksek per-

formans göstermiştir. Bu, deney hayvanları açısından, o pencereden bakıldığında natüre-nurture tartışması içerisinde genetiği çok öne çıkartan bir kilometre taşı oluşturuyor.

Daha belirleyici, insanlarla daha ilişkili ve ispata doğrudan götüren çalışmalar ise iki ayrı başlık altında yoğunlaşıyor. Bunlardan birincisi ikizlerle yapılan çalışmalar. Neler yapılabilir, ikizlerle yapılan çalışmalarda? Tek yumurta ikizi olan iki birey kişilik özelliklerinden mental fonksiyonlara kadar pek çok farklı parametreyle karşılaştırılabilir. Bir aile içerisindeki ikizler arasındaki korelasyona bir de ikiz olmayan diğer kardeşler arasındaki benzerlikler karşılaştırılabilir. Her ne kadar diğer kardeşler genetik olarak birbirlerine yakın olsa da ikiz kardeşlerin birbirleriyle yüzde yüz aynı olması, genetiğin getirdiği özellikleri analitik, istatistiksel olarak ortaya koymaya yardımcı oluyor. Bunun bir örneği çalışma, birbirlerinden ayrı düşmüş tek yumurta ikizlerinin yıllar sonra analiz edilmesiyle ortaya konmuştur. Özellikle bebeklik döneminde ayrı ailelere evlatlık verilmiş tek yumurta ikizleri, yıllar sonra bir araya getiriliyor ve karşılaştırılıyor. Böylece çevreyi hemen hemen tamamen değiştirerek genetiği sabit parametre olarak tutarak bir çalışma yapmak mümkün olmuştur. Bir de çift yumurta ikizleriyle yapılan çalışmalar da vardır ki çift yumurta ikizleri ashında normal kardeşlerden pek farklı değildir. Bu alanda çalışma yapanların amacı, kontrol grubunun karşılaştırılacak bir grup olarak çok daha sağlam olmasıdır.

İkinci başlığa baktığımızda ise evlatlıklarla ilgili yapılmış çalışmalarını görüyoruz. Hiçbir genetik benzerlikleri yokken aynı çevreyi paylaşan bireyler söz konusu burada. Bunları karşılaştırdığımızda, korelasyonlarına baktığımızda, bir evlatlık çocukla ailenin diğer çocuğu arasındaki ilişkiyi incelemek çevreyi analiz etmeye imkân tanır.

Özellikleri, kalıtılabilirlik üzerinden sınıflandırmak mümkündür. Düşük kalıtılabilirlik, orta kalıtılabilirlik ve yüksek kalıtılabilirlik. Düşük kalıtılabilirlikte dil ve din gösterilmiştir. Şu an bize çok normal gelse de özellikle dil yıllarca çalışılmış bir konudur. Acaba her çocuk doğduğunda her dili öğrenmede aynı kapasiteye sahip midir? Bunun öyle olduğu gösterilmiştir. Hiçbir çocuk bir dil için özel genetik altyapıyla doğmaz, biz dolayısıyla buna düşük kalıtılabilir bir özellik diyoruz. Din de aynı şekildedir. Doğduğunda çocuk kimden, hangi toplumda doğarsa doğsun her türlü dine karşı açık ve o dini benimsemeye adaydır. Orta kalıtılabilir özelliklerde de kiloyu görürüz, düşük kalıtılabilirlikte din vardı ama burada dindarlığı görürüz. Din serbestken dindarlık bir miktar kalıtımla geçebilen bir özellik olarak tanımlanıyor. Yüksek kalıtılabilir özellikler; kan grubu, göz rengi gibi oldukça fiziksel özelliklerdir.

İkiz çocuklar ve evlatlıklar üzerinde yapılan çalışmalar büyük oranda genetiğin

lehine sonuçlar vermiştir. Bu çalışmalardan en meşhuru Minnesota'da oldukça kalabalık grupla çalışan Minnesota grubu hala ikiz toplamaya devam ediyor. Hatta öyle datalardan bahsediyor ki; bu datalar kişisel mahremiyet nedeniyle 2060 yılında ancak açıklanabilecek. Çok parametreye bakılmış bu çalışmalarda. Özetlenecek olursa fiziksel özelliklere bakıldığında boyun %90 oranında genetik bir bağımlılığı olduğu görülmüş. Kardeşler arasında genetik bağımlılık oldukça düşüyor. Kiloya bakıldığında farklı toplumlarda da yaşayıp büyüseler %70'in üzerinde aynı kiloda olma ihtimalleri olduğu bulunuyor. Çok tartışılan bir konu da zekâ. Bununla alakalı çok çalışma var. Hepsisi de zekânın kesinlikle çok kuvvetli bir genetik geçişi olduğunu gösteriyor. Zekâda %80'in üstünde bir genetiğe bağımlılık var. Açık görüşlülük, içine kapanıklık - dışı açıklık özellikleri yine %50'nin üzerinde genetik. Şizofreni maalesef oldukça genetik bağımlılığa sahip. Depresyon ve insanların kendini mutlu hissetmesi, düşünün ikizlerden birisi yüksek bir sosyoekonomik ortamda büyüse, diğeri de aşağı seviye bir sosyal seviyede olsa dahi bunların mutlulukları %50 ihtimalle birbirine benzeyecek diyor bu çalışma. Birtakım yaşam alışkanlıklarıyla ilgili özelliklere bakılmış. Kitap okuma alışkanlıklarını, spora yatkınlıklarını, idam cezasıyla ilgili görüşlerini, politik görüşlerini de hayat görüşlerini de belirleyen bir genetik bağımlılık bulunuyor. Bulmaca çözmeye, organize bir dine sahip olma, topluluğun önünde konuşabilme ve geleneksel cinsiyet rollerinin benimsenmesi... Cinsiyet rolünün benimsenmesiyle ilgili çevrenin de oldukça büyük etkisi var.

Çok ilginç araştırma sonuçları mevcut. Tek yumurta ikizi olan iki Jim beş haftalıkken birbirlerinden ayrılmışlar. Ohio'da iki ayrı aileye evlatlık verilmişler. 39 yıl sonra bir araya getiriliyorlar ve inceleniyorlar. Bebekleri evlatlık alan iki aile de çocuklara Jim ismini koymuş, ikisi de iki evlilik yapmışlar. İkisinin de ilk eşlerinin adı Linda, ikinci eşlerinin adı Betty. İkisinin de en büyük oğullarının adı James Allan, ikisinin de çocukken köpeği varmış ve adı Toy'muş. İkisi de gramerden nefret ederken matematikten hoşlanırlanmış. İkisi de şerif yardımcılığı, benzincilik yapmış ve aynı fast food restoranında çalışmış. Aynı marka sigara kullanıyorlarmış, ikisi de tırnağını yiyormuş, Florida'da tatillerini geçiriyorlarmış, hobi olarak marangozluk yapıyorlarmış. İkisi de son on yıl içerisinde beş kilo almışlar, aynı dönem içerisinde de kalp krizi geçirmişler vs. Beş altı tane böyle ekstrem örnek var.

Çevrecilerin de güzel çalışmaları var. Çevreciler genetiğin %50 payı varsa, %60 payı varsa gerisinin çevrenin etkisi altında olduğunu söylerler. Ciddi çalışmalardan bir tanesi, bu da ilginç bir çalışma, ikizlerin espri anlayışıyla ilgili yapılmış. İkizlere karikatür gösterilip aynı karikatürlere karşı verdikleri tepkileri gözlenmiş ve büyük bir başarıyla espri anlayışının genetik olmadığı, büyük ölçüde çevresel olduğu ispatlanmıştır. Bir başka çalışmada aile içerisinde çocuğun kendinden büyük ablasının ya da abisinin olmasına bağlı olarak maskulin karakterinin gücüne

bakılmış. Çocuk tek başına olduğunda yüz üzerinden altmış üçlük bir maskulin karakter geliştirirken, eğer abisi varsa altmış beşe çıkıyor, tersine ablaları varsa elli dokuza kadar düşüyor. Bu, karakterin aile ortamından abilerden ablalardan etkilendiğini gösterir. Kızlar için de aynı şey geçerli, eğer kızlar tek başınaysa yüzde otuz yedilik bir maskulin karakter, abisi varsa yüzde kırklık, ama ablası varsa tek başına olduğundan daha az bir maskulin karakter gözleniyor.

Dikdörtgene geri dönecek olursak, dikdörtgenimiz vardı. Birazı çevredendi birazı da genetiklendi, klasik olarak eskiden böyle bir ayırım yapmışlar, yarısı çevreye yarısı genetiğe ayrılmış. Bu aslında çok eşitlikçi bir görüştür. Ama şu anki daha kabul gören, geçerli olan çok da sınırları keskin olmayan daha flu, birbiri içerisine geçmiş bir ilişki. Bu daha makul ve daha açıklamaya elverişli bir ilişki. Çünkü artık sadece genetiğin, genomun tek başına denklemin birinci basamağını açıklamadığı, bu genetiğin ayrıntılanması gerektiği noktasındayız.

Epigenetik dediğimiz bir alan, genetiği kromozomlara sınırlamadan ya da kromozomdaki dizilimlere sınırlamadan öte, daha yüksek üst boyutlara çekti. Artık sahip olduğumuz DNA kodunu değil de bu DNA kodunun ne kadarının açık ne kadarının kapalı olduğunu konuşuyoruz. Bu çeşitli kimyasal reaksiyonlarla gerçekleşiyor. Klasik Mendel genetiğine göre 46 kromozomumuz vardır. Herkeste aynı genden bir çift bulunur, bunlardan birisi baskın birisi resesiftir. Baskın olan kendi özelliklerini ortaya çıkartır ve bu genler sadece babadan anneden çocuğa geçer diye kabul edilirdi. Ve bunların çevreden de hiçbir şekilde etkilenmeyeceği, çevresel faktörlerin genetiği değiştiremeyeceği gibi bir peşin kabulümüz vardı. Şimdi çevresel faktörlerin pekala genetiği etkileyebildiği, epigenetik olarak kromozomdaki DNA dizilimini değil ama dizilmiş DNA'nın nerelerinin açık nerelerinin kapalı olduğunu, dolayısıyla hangi genlerin aktif hangilerinin pasif halde bulunacağını yönettiğini söyleyebiliyoruz. Buna epigenetik denir ve epigenetiğin pek çok hayat tecrübesinden, alışkanlıklardan, çevreden etkilendiğini söylüyoruz. Örneğin sigara, alkol gibi ya da çok masum beslenme alışkanlıkları ve hatta besin maddesine erişim, kıtlık ya da bolluk dönemleri gibi durumsal değişkenler insanların genetiğinde, genomunda epigenetik modifikasyonlar yapar. Bu epigenetik modifikasyonlar diğer nesillerde devam eder. Örneğin bir dönemde bolluktaki bir toplulukta öyle epigenetik modifikasyonlar oluyor ki o dönemden üç jenerasyon sonraki çocuklarda kardiyovasküler hastalık insidansı artıyor. Bu çalışmalarda bundan sonra kötü alışkanlıklarınızı devam ettirirken “Yaptığım zarar kendime, kimse karışmasın” diyemezsiniz, torunlarınızdan çıkabilir. Bir zamanlar bizim gülüp geçtiğimiz bazı şeyler gerçekten artık biyolojinin laboratuvarına, alanına girmiş konular. Yediklerimizle, içtiklerimizle direkt olarak kendi genetik şifremizi modifiye etme şansımız var. Mikro RNA molekülleri tanımlandı. Bu mikro RNA'lar normal genlerimizin regülasyonunu yapabiliyorlar.

Bir araştırmada Çinlilerin kanında bol miktarda pirinç mikro RNA'sı bulundu. Ve bu pirinç mikro RNA'sının aynı zamanda işlevsel olarak gen regülasyonu da yaptığı bulundu. Bu demek ki direkt olarak çevre bizim genetiğimiz üzerinden bizi etkileyebilir. Çevre dediğimiz genetiğe çok giriyor ve genetiğimiz de çevreye olan cevabımızı çok etkiliyor, ikisi birbirine tamamen geçmiş şekilde. Aslında kavga etmeye gerek yok. Çevrenin nasıl olup da bu kadar % elli, altmış, yetmiş, seksen payı olan genetiğe müdahil olabildiğini izah edebilecek mekanizmalarımız var elimizde. En başta gelen epigenetik, ikincisi mikro RNA'lar. Diğer proteinler için de yediğimiz içtiğimiz için her şey için bunu genişletebilirsiniz. Örneğin ete genişletebilirsiniz yani memelilerin RNA'sının bizim düzenleyici RNA'larının kanımızda olabileceğini ve bizim genetik fonksiyonlarımızı modifiye edebileceğini hayal edebiliriz hiç uzak bir ihtimal değil. O yüzden "nature meets nurture" diyerek bitiriyoruz burada. Artık nature nurture'la tanışıyor, barışıyorlar. Epigenetik ve başka birtakım yaklaşımlarla ikisini bir arada çok kolay izah edebilir hale geliyoruz.

TARTIŞMA

Dinleyici: İslamiyet'e göre sütkardeş de öz kardeş gibi görülüyor. Hani pirincin etkisinden bahsedince aynı şey süt için de olabilir.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Şimdi süttten geçen iki şey var bunu açıklayabilecek. Bir, anne sütünde kök hücreler var ve kök hücre bebeğe geçebiliyor. Buna biz mikrokimerizm diyoruz. Aslında normal tanımlandığı yer en iyi plasenta yoluyla. Gebelikte anneden bebeğe bebekten anneye hücre geçiyor ve doğum yapmış bir bayanda doğurduğu bütün çocukların hücreleri var. Hatta daha ötesi, birinci bebekten sonra... Senin abin veya ablan var mı?

Dinleyici: En büyük benim.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Senin hücrelerin kardeşlerine geçiyor. Yani siz sadece karındaş değilsiniz hücredaşsınız aynı zamanda. Hücrelerinizi de paylaşıyorsunuz. Nasıl oluyor? Senin hücrelerin annene geçiyor, annende kemik iliğinde saklanıyor bu kök hücreler. Sonra ikinci hamilelikte kardeşine geçiyor. Hatta ve hatta bu yolla dayılarının veya halaların hücresi çocuklara geçiyor. Şimdi bu ilginç ve çok heyecan verici bir konu, mikrokimerizm denilen bir konu. Bunun altında, bizim Mustafa çok iyi bilir o konuları, beni de açıkçası bu konulara teşvik eden odur. Şimdi mikrokimerizm arkasında patolojiler yatabilir. Başka bilmediğimiz fizyolojik sistemler de yatıyor olabilir. İlginç olan, biz de acaba anne sütünde kök hücreler var mı diye baktık. Bununla ilgili yayınlar var, anne sütünde kök hücre var. Anne sütünde mikro RNA da var. Yani dolayısıyla bir anneden emen çocuk

o annenin genetiğinden bir şeyler alıyor. İslam'ın koyduğu süt kardeşliği de o kadar sert kurullarla koyuyor ki böyle tavsiye falan değil yasak. Süt kardeşler evlenemezler hiçbir şekilde. Bu bizim kültürel olarak da çok dikkat ettiğimiz bir şey değil, ihmal edilen bir şey. Ama arkasından böyle bir biyolojik gerçekliğin çıkması hiç şaşırtıcı değil. Yarın bir gün hakikaten mikrokimerizm yüzünden ya da mikro RNA yüzünden, bunların evlenmesi şu biyolojik felaketleri çıkartır demek olası. Şu an bununla ilgili araştırmalar açık, bekliyor. Ama yapılmış değil.

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç: Dinde bir adap vardır ve genellikle de et yemeyi... esnasında yasaklarlar. Yani etin hayvansal karakterleri, genetik olarak ya da...

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Bu zaten kültürel olarak kabul ettiğimiz bir şey değil midir? Et yiyenler sert tabiatlı olur ot yiyenler daha mülayim olur. Yani bunlar konuşulagelen şeylerdir çalışılmamıştır pek ama bunu açıklayabilecek biyolojik aletler var yani. Hatta ben daha fazlasını söyleyeyim. Şimdi domuz eti yiyen eşini kıskanmaz derler. Bunu açıklayabilir miyiz biyolojik olarak? Yani bununla ilgili bir hipotez kurulabilir, test edilebilir. Çünkü biyolojide şu noktaya geldik: insanda, erkeklerde ve kadınlarda, eşe sadakati dikte eden iki tane gen var. Erkeklerde ADH, eskiden beri bilinen bir hormon ama yeni etkisi, bu bağlamdaki etkisi erkeklerde tek eşliliği ve eşe sadakati dikte ediyor. Kadında da bunun karşılığı oksitosin. Şimdi etle aldığımız mirnaların RNA'larda yaptığı şey bu genleri açıp kapamak zaten. Bu biyolojik olarak olası bir şey. Bir hayvandan geçen bir mirna oksitosin genini ya da ADH genini açıp kapayabilir. Buna hiçbir engel yok. Piriñç RNA'sı bunu yapıyorsa memelinin RNA'sı sığırın RNA'sı veya domuzun RNA'sı bunu neden yapmasın? Yapabilir. Yaparsa da bu o zaman bizim yüz yıllardır devam eden söylediğimiz, aslında oldukça da bilimsel bir background'a sahip olur.

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç: Hocam aslan eti yiyen yandı o zaman. (Kahkahalar)

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Hele çiğ yersen şansını arttırırsın yani. Bu bağlamda bazı toplumlarda da horoz eti yasaklanabilir. (Kahkahalar)

Prof. Dr. Pervin Somer: Domuz etinin yanında horoz etinin de öyle baktığında yasaklanması lazım yani.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: En azından markete giderken iki kere düşünürsünüüz tavuk alayım mı almayayım mı diye? (Kahkahalar)

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Hocam anladığım kadarıyla yani bu konuşmalardan, eve genlerden etkilemiyoruz. Ama genler tarafından belirlenmiyoruz. Yani sonuç itibariyle işte bu erkeğin tek ešli olması falan bunlar hiçbir şeyi meşrulaştırmamalı.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Aynen bunlar mazeret değil. Bununla ilgili mahkemeye gittiğin zaman...

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Yiycilerden hiçbirine tam olarak bu budur diyemeyiz. Bunların hepsinin etkisi olduğu için bana çok doğru geliyor işte dikkörtgenin eni mi boyu mu? Onun için bunun davranışla belli bir şeye bağlamak bunları meşrulaştırmak anlamına geliyor ki bu çok tehlikeli. O zaman kişisel gelişim devreye sokulmaz. Yani senin genin bu, yapabileceğin bu...

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Yani genlerimizin elinde biz kuklalar değiliz. Şimdi bende şey var, laktoz intolerans var. işte süt içtiğim zaman rahatsız ediyor beni. Asyalıların yüzde 40'ında olan bir bozukluk bu, işte kırk yaş üzerinde çıkıyor falan. Şimdi ben laktoz intoleransım var diye gidip de laktozsuz süt çalsam... Aa benim param da yoktu ama laktoza intoleransım vardı o yüzden mecburdum, genlerim bana laktozsuz süt çaldırttı dediğimde kulağa ne kadar komik geliyorsa diğer özellikler de... Ben işte genetiğim nedeniyle suça zorlandım, genetiğim nedeniyle hırsız oldum... Bunun hiçbir şeyi yok. Çünkü sonuçta bir, hocamın anlatacağı serbest irade var. Ortada bir irade varken her şeyi genetiğe bağlamak veya onunla bahaneler bulmak elbette tutarlı bir şey değil.

Dinleyici: Gerek kök hücre naklinde olsun, gerek organ naklinde olsun şu argümanı öne sürüyorlar; nakledilen kök hücrenin veya organın da karşılıklı etkileşim sonucu yine süt kardeşliğine benzer bir kardeşlik oluşturabileceğini söylüyorlar. Bu konuda yapılmış herhangi bir bilimsel çalışma var mı?

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Şimdi onunla ilgili yok. Bununla ilgili aklıma ilk gelen şey, açık kalp ameliyatlarında, koroner baypas sonrasında mesela depresyon çok sık gözleniyor. Yani organ nakli organın nakledilmesiyle ortaya çıkan psikosomatik değişikliklerle ilgili ben bir şey bilmiyorum. Bilmiyorum Hocam sen rastladın mı da?

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Bu konuda spekülasyonlar var.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Spekülasyon ama scientific bir şey...

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Bir takım çalışmalar var, nakledilen kişinin özelliklerine dair ama henüz ispatlanmış bir şey değil. Çok zayıf ve spekülasyonlar.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Evet, yani şunu şey yapmamak lazım, insanların inançlarından dolayı sınırları varsa o sınırlar içerisinde kalmayı tercih edebilir. Ama o sınırları aklına gelen her şeye genişletirse o zaman hiçbir tıbbi yeni müdahale kullanım alanı bulamaz. Her şeye bir bahane bulunabilir. Kan nakli de olmasın o zaman binlerce kişi ölsün her sene! Kan naklinde herkese kök hücre veriyorsunuz. İki tane şey var burada: fayda ve zarar. Hangisi daha faydalı? Adam ya ölecek ya

da farazi bir genetik problemi olacak. Ama bu yasak da değil. Hiçbir doktrin, hiçbir bilim bunu yasaklamamış niye yasaklıyorsunuz? Adam böbrek yetmezliğinden ölecek. Zaten saydığımız kişilerin hiçbir bilimsel özelliği yok onları kriter olarak almamak lazım. hiç zorlamaya gerek yok. Şimdi Peygamber Efendimizin bir sözü var: “dinle mücadele etmeyin o sizi yener” diye. Yani siz kurcaladıkça yasakların sınırlarını genişletebilirsiniz. Niye genişletiyorsunuz ki sınırları? Eğer riayet etmek istiyorsanız belli sınırlar var zaten. Ama siz bunu organ nakline de kan nakline de şuna da buna da genişlettikçe hayatı zorlaştırıyorsunuz. Bitmez sonu... Ve bu sözü dinlenir bir kişi tarafından yapıldığı zaman da topluma zarar verir.

Prof. Dr. Pervin Somer: Ama bakan söyledi hocam biliyorsunuz. Yani ilaç jelatinlerinde domuz jelatini var kapsüllerde ve dolayısıyla... Yani sağlık açısından, çok inançlı ama bilgisiz olan, herkes sizin benim gibi okumuyor sonuçta, bunun etkisinde kalabilecek de bir kesim var. Hayati ilaçlar kullanması gerekiyor ama içinde domuz jelatini var...

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Aşılar için de söylediler. Az önce söylediğim işte sosyal tehlike boyutu burada. Birtakım ön kabulleri olan insanlar politikacılarla idarecilere ulaştıkları zaman bu sefer toplumu ilgilendiren tehditler ortaya çıkıyor. Allah aşkına Sağlık Bakanı demedi bunu hiçbir zaman. Ama başkaları dediler. O kuş gribindeydi değil mi aşıyla ilgili şey?

Prof. Dr. Pervin Somer: Domuz gribindeydi.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Ha domuz gribinde miydi? Başbakanla Sağlık Bakanını ters düştüler. Yani hiçbir az çok mürekkep yalamış, tıp okumuş bir insan bu tür şeylere düşmez. Ama çevreden insanlar şeyi çok tercih ediyorlar... Bu sıra dışı ya da spekülatif şeyleri, kulaktan dolma bilgileri tercih ediyorlar. Yani şimdi jelatine gelecek olursak... Sağlık Bakanlığı bu konuda şöyle yapabilir, hassasiyeti olan insanlar için diyebilir ki bu memlekette sığır jelatini diyebilir. Bakıyorsunuz, ben bir ara araştırmıştım, sığır jelatini domuz jelatinine göre tek farkı daha pahalı olması domuz jelatininden. Jelatin vazgeçilmez proteini olan şeyler...

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Esasında bir yüksek lisan öğrencisi sanıyorum mısırdan bir jelatin üretmiş.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Mısırla olan bitkisel kökenli olabilir. Yani bunun teknolojik olarak bir alternatifi varsa bunu promote edersiniz.

Prof. Dr. Pervin Somer: Yalnız Türkiye’de üretilen ilaç sayısı o kadar az ki biliyorsunuz. İlaç fabrikaları satın alındı zaten, el değiştirdi. Dolayısıyla ilacın ana kaynağı Amerika, belki biraz da işgücünün ucuz olduğu ülkelerde üretiliyor. Ama hani sonuçta hayati bir ilacım var benim ve bu yurt dışından geliyor. Ben bu ilacı

almadığım zaman da zarar göreceğim. Bu çok olumsuz etkileyecek bir cümle yani. Kaldı ki çok hayat memat meselesi olduğu dönemde, yasak olmakla birlikte din terminolojisinde, işte istisnai olarak izinler de var. En azından böyle bir cümlemin ardından, hani çok hayati ise alın denilebilir.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Tabii bu tür cümleler çok tehlikeli cümleler. Ya yasaklayan cümleler ya da insanları hayati riske sokacak cümleler. Ama tabii bu konuda insanların hassasiyetine göre navigasyon yapmak da yine başka bir sorumluluk. Yani jelatini mesela Pakistan'dan alırsınız, orada da satılıyormuş ama %30 daha pahalıymış batıdan gelen jelatine göre, o sığırdan yapılyormuş falan.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Yani mesela kendiniz mısırdan uygun fiyata üretirseniz kendi ticari çevrenizi de oluşturabilirsiniz. (gülür) Ben şeyi merak ettim epigenetiği belirleyen, elimizdeki faktörler, durumlar...

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Her şey! Bütün çevresel şartlar epigenetiği etkiliyor. Hatta bir takım emosyonel durumlar bile epigenetiği etkiliyor. Bir de geçen sene belki bahsetmişimdir tekrar ediyor olabilirim ama strese maruz bırakılmış erkek sıçanların üç jenerasyon sonraki yavrularında düşük testosteron kaydediliyor. Bakın şimdi şeye alıştık, prenatal anne stresinin bebekler üzerindeki etkisine alıştık. Çok açıklanabilir de bir şey çünkü hormon plasentadan yavruya geçer. Ama ondan bahsetmiyoruz. Erkek sıçanı strese maruz bırakmışlar ve üç jenerasyon sonrasına kadar yavrularda düşük testosteron devam etmiş. Tamamen epigenetik modifikasyonla oluyor. Erkek sıçanın maruz kaldığı stres onun hormonunu modifiye ediyor o modifikasyon yavruya geçiyor, ondan ona geçiyor. O yüzden şeylerde, bahsetmişim geçen sene, Afrika'daki ırk ayrımcılığı yüzünden zenciler mahkemeye gitmişler. Bizim dedelerimize ırk ayrımcılığı yapıldığı için bizde şimdi birtakım problemler var diye mahkemeye gitmişler. İlk epigenetik mahkemeler bunlar. Epigenetik şeye uğradı dedelerimiz biz de bunların sıkıntılarını çekiyoruz. Çok akıllıca ama bundan daha iyi bir case olamaz epigenetikte.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Kadınlar da gider toplumsal cinsiyet dolayısıyla, biz yıllardır toplumsal cinsiyet kalıpları içindeyiz.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Yapılan eylemin sonuçları artık jenerasyonlar boyunca ilerleyebiliyor. Mesela bir katliam varsa bir bölgede katliamın, sadece katliam mağdurları değil, katliamdan kurtulmuş olanların çocukları da bu katliamın bedelini ödüyor. Sadece orada meydana gelen lokal ekonomik ve sosyal değişiklikler değil, gen yapılarıyla da ödüyorlar bunu. Ama bazıları da çok tahmin edilir olmayabilir yine bu kıtlık/bolluk ile ilgili verdiğim örnekteki gibi. Mesela şey gösterilmiş, bolluk zamanlarından üç jenerasyondan sonra kardiyovasküler rahatsızlıklar artıyor. Tersine kıtlıktakilerin torunlarında daha düşük görünüyor bunlar. Yani dedelerimiz kıtlığa maruz kaldıysa, insanın dedeleri aç kaldılar-

sa şu anki jenerasyonun lehine bu. O yüzden işte neden bende bu hastalık çıktı bir buna diyoruz ki biraz genetik biraz çevre. Ama taa alın geriye; üç jenerasyon, dört jenerasyon öncesine alın. Hani meşhur bir şey vardır ya yeni hekim gidiyor Anadolu'da bir yere bir bakıyor ki köyde doğan çocukları buz gibi kara sokup çıkartıyorlar. Diyor ki “ne yapıyorsunuz?” “çelikliyoruz diyorlar”. Ne demek çeliklemek? Bu çeliklendiği zaman bir daha ömür billah hasta olmaz. Hakikaten öyle mi? Öyle! Gözlemliyor, hakikaten öyle. Sonra kendi çocuğu oluyor bu da çelikliyor çocuğunu, çocuk ölüyor. Gidiyor, ne yaptınız diyor beni mahvettiniz, çocuk öldü. Ne yaptın diyor köylüler, çelikledim öldü diyor. E babası çelikli miydi diyorlar. (Kahkahalar) Şimdi babası çelikli olacak ki çocuğu da çelikleyebilelim.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Peki bu insanın ne olduğunu, bireysel mi tamamen yoksa toplumla bağlantılı mı; bir sonraki kuşaklarla bağlantılı hukuksal sorumluluğu olup olmadığı meselesine farklı bir yaklaşım mı olacak Hocam bunlar daha da gelişirse?

Prof. Dr. Yücel Sayman: O gözle bakarsanız, yani giderek daha determinist bir şeyle giderseniz böyle böyle toplumu da ona göre düzenlemeye kalkan hukukun yasaklarını ona göre getirirseniz etkiler tabii. Zaten esas tartışılması gereken sorun da bu. Yani önemli olan o. Bu iki, doğal olanla doğal olmayan arasında bir kültürel olan arasındaki ilişkiye hangi gözle bakıyoruz? Yani ikisinin de değişmezliği açısından bakarsak burada sorunlar çıkar ve bu sorunların da çözümü olmaz. Yani ne değişiyor, etik olarak birbirlerini etkiliyorsa, aralarında diyalektik bir ilişki varsa... Yani toplumsal koşulları değiştirdiğimiz zaman, kültürel yapıyı değiştirdiğimiz zaman acaba etkisi ne yani onun genetik olarak? Yani o hastalık çıkar bu hastalık çıkar ama toplumda yaşarken belki genetik olarak bir iki hastalık gelir e ama o hastalık gelmesin diye yaşamayacağın bir hayatı yaşarsın, daha özgür olarak yaşarsın falan. Yani tartışma dondurulmuşluk üzerine kuruluyor, ana problem bu diye düşünüyorum ben. Yani kültürel çevre, ben biyolojisinden anlamam da, siz anlatıyorsunuz öğreniyoruz ki bunun ciddi önemi var. Sizin gibi öyle fazla da etkili değil demiyoruz ama genetiğimize bağlı olarak bir toplumsal yapı geliştirmiyoruz ki toplumlar deneyimlerden gelerek bir takım kurallar getiriyor. Şimdi evlilik diyorsunuz, bir aile yapısı, aile anlayışı bunun üzerine kurulduğu zaman süt kardeşlerden tutun başka hepsinin evlenmesini yasaklayacaksınız. Şimdi o belirli bir anlayış getiriyor. Onda genetik olarak başka insanlar var tabii. Kendi içine kapattığınız zaman, o genetik çeşitliliği sağlamadığınız zaman daha başka etkileri oluyor. Yani sorun o yasakları getirip getirmemekte. Yani toplum yapısı değişecek mi değişmeyecek mi? Yani bu sonuçta kapitalist sistemin değişmezliğini gösteren bir şey. Değiştirmeyeceksiniz onun kurallarını, aksi takdirde batarız, çıkarız. Yani sorun orada. Kapitalist sistemin değişmezliğini gösteriyor yani.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Yani insanın birey olma durumu daha azalıyor mu?

Prof. Dr. Yücel Sayman: E azalı tabii.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Haklı olarak mı azalıyor demek istiyorum.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Yok haklı olarak demedim de. Yani etkisi olabilir biyolojik olarak.

GENETİK MATERYALLERİN PATENTLENMESİ

YRD. DOÇ. DR. LEVENT KORKUT

MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Benim konum genetik materyallerin patentlenmesi. Fakat burada çok teknik patent meselelerinden çok, biraz onun yaratacağı hukuki problemler ve temel hukuk felsefesi sorunları üzerinde durmayı düşünüyorum. Ve aynı zamanda da bu genetik materyallerin patentlenmesinin pratik dünyada, özellikle iktisadi ve sosyal alanda yaratacağı etkiler üzerinde durmak gerekir ama bunlardan önce tabi patent deyince neyi anlıyoruz biraz onlara bakalım. Şimdi patent aslında, patent dediğimiz zaman, patent hakkı dediğimiz zaman bir tür mülkiyet hakkından bahsediyoruz. Dolayısıyla mülkiyet alanına girmiş oluyoruz. Mülkiyeti kabaca herhangi bir şeyi kontrol etme hakkının toplumu olarak tanımlayabiliriz. İnsanın dış dünya üzerindeki egemenliğinin hukuki boyutunu oluşturur aslında mülkiyet. Ve ciddi anlamda bir kontrol yetkisi verir. Bu kontrol yetkisi taa eski Roma hukukundan bu yana üç ana unsur etrafında toplanır. Bunlardan ilki kullanma yetkisidir, yani mülkiyetine sahip olduğunuz bir şeyi kullanabilirsiniz, ondan yararlanabilirsiniz. İkincisi yararlanma hakkı, onun ürünlerinden, semerelerinden istifade etmek hakkı yine size aittir. Üçüncüsü de onun üzerinde tasarrufta bulunma, devretme ve hatta yok etme hakları yine bu mülkiyet hakkının kapsamındadır. Dolayısıyla oldukça geniş diyebileceğimiz, oldukça geniş sayılabilecek bir haklar kümesini bahşeder mülkiyet hakkı sahibine. Patent daha genel olarak fikri mülkiyet kavramı içerisinde yer alır. Fikir ve sanat eserlerinin, patentlerin ve faydalı modeller ile endüstriyel tasarımların üzerindeki haklardaki mülkiyete fikri mülkiyet diyoruz. Bunların tabi kendi alanlarına özgü bir takım özellikleri var. Fikir ve sanat eserleri her türlü resim, kitap, yazı, doküman, sanat, film gibi, müzik eseri gibi eserler üzerindeki mülkiyeti ifade eder. Patentler özü itibarıyla buluşlar ve özellikle sanayiye uygulanabilir buluşlar üzerindeki mülkiyeti ifade eder. Faydalı modeller yine bu şekildedir. Endüstriyel tasarım ise bir ürünün dış özelliklerinin üzerindeki hakları ifade eder. Bütün bunların ana başlığı fikri mülkiyettir. Fikri mülkiyet mülkiyetin bir alt başlığıdır diyebiliriz. Çünkü fikri mülkiyetle diğer mülkiyet arasında fark var. Yani bir eşyaya sahip olduğumuz zaman onun üzerindeki mülkiyet haklarımızla fikri mülkiyet konusu olan eserler üzerindeki haklarımız farklılaşıyor. Bu farklılaşma noktalarına baktığımızda eşya üzerindeki

mülkiyetten farklı olarak fikri mülkiyetin bir kere soyut olduğunu söyleyebiliriz. Eşya üzerindeki mülkiyet ister menkul ister gayrimenkul olsun somut bir şey üzerindeki mülkiyettir. Yani bir apartmana sahipsinizdir, bir arabaya sahipsinizdir, bir kameraya sahipsinizdir, somut bir nesnesi vardır; fikri mülkiyet ise somut bir nesnesi olmayan mülkiyeti ifade eder. Bu nedenle de diğer mülkiyetten ayrılır. Nedir mesela eser sahibinin, bir roman yazdınız diyelim roman üzerindeki mülkiyeti fikri bir mülkiyettir. Bu üzerine yazıldığı kağıdı ifade etmez. Onun eser olarak sahibi sizsinizdir, dolayısıyla dış dünyada nesnesi, bir maddi varlığı olmayan bir şeyden bahsediyoruz. Bu hem fikri mülkiyetin bütün unsurları için geçerlidir, yani hem bir sanat eseri için geçerlidir, hem bir endüstriyel tasarım ürünü için geçerlidir, hem de patent konusu olan buluşlar için geçerlidir. Bunların somut varlıkları yoktur, soyut olarak o fikir, o eser, o buluş üzerinde bir mülkiyetiniz söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla bunlar zilyetliğe konu olmazlar. Yani bütün somut mülkiyet konuları, örneğin gayrimenkuller ve menkuller, arabanız, apartmanınız yine, zilyetlik konusu olurlar. Yani onları fiilen elinizde tutmanız mümkündür, fiilen o anda elinizde tutabilirsiniz. Fakat fikri mülkiyet eserleri bu şekilde bir somut varlığa sahip olmadıkları için sadece kullanılırlar. Bir eşya üzerinde tecessüm etse dahi dolayısıyla, fikir ürünü somutlaştığı eşyayla aynılaşmaz. Biraz önce örneğini vermişim, bir kitap yazdığınız zaman bunun üzerindeki hakkınız aslında kitabın somut nesnesi üzerindeki hakkınız değildir, onun içindeki eser üzerindeki hakkınızdır. Bu yönleriyle fikri mülkiyet menkul ve gayrimenkuller üzerindeki mülkiyetten farklılaşır. Ama bahsettiği yetkiler açısından baktığımızda benzer yetkileri aşağı yukarı içerir.

Şimdi böylece kısa bir bilgi verdikten sonra fikri mülkiyet üzerine, genler üzerinde mülkiyet nasıl oluyor yada genetik alanda, genetik materyallerle ilgili mülkiyet meseleleri nasıl oluyor ona kısaca bakalım. Buna bakmadan önce, ilk önce bu genetikteki gelişmelerin 1950'den sonra hızlandığını biliyoruz, ona biraz değinmekte fayda var. DNA zincirinin bulunması, ortaya konulması ve bundan sonraki, özellikle 50'li yıllardan sonraki gelişmeler genetik alanında çok önemli aşamaların geçilmesine neden olmuştur ve hatta bir devrim olarak bakılmıştır bu süreçlere. Bu süreçlerin sonunda gelinen noktada insanoğlu artık bu genetik alandaki bilgi birikimini oldukça derinleştirmiştir diyebiliriz. Genetik sistem içerisinde ciddi anlamda teknoloji kullanarak faaliyetler yapabilmektedir. Bu faaliyetlerden en önemlilerinden birisi DNA'nın izolasyonu ve saflaştırılmasıdır. Bu belli aşamalardan geçilerek gerçekleştirilen bir sistem. Sadece bu aşamalara burada kısaca değineceğim, konunun boyutunu, mikro düzeyini gösterebilmek açısından. DNA'nın izolasyonu ve saflaştırması aşamalarına baktığımızda önce burada bir hücre örneği alındığını, daha sonra kimyasal ve mekanik süreçlerle hücrenin kimyasal unsurlarına parçalandığını, daha sonra santrifüj ile DNA'nın diğer kimyasallardan ayrıştırıldığını, enzimler aracılığıyla bu ayrıştırılan DNA'nın gen ve gen fragman-

larına ayrıldığını, yine elektroforesis yöntemiyle belirlenmiş DNA'nın diğer DNA parçalarından ayrıldığını, enzimlerle belirlenen DNA'nın plazmitlere bölündüğünü ve plazmitlerin kullanılabilirliğini, başka hücrelere yerleştirilebildiğini görüyoruz. Dolayısıyla teknoloji bugünkü gelmiş olduğu nokta itibarıyla hücreyi parçalayıp onun içinden DNA'yı alan, DNA'yı yine alt unsurlarına ayırabilen, bu alt unsurlarda da daha alt bölümlenmeler yaratabilen bir noktaya ulaşmış durumda. Oldukça mikro düzeyde bir takım yaşayan mikroorganizmaların materyallerini ayrıştırabilen, bunu izole edebilen, saflaştıran, bulunduğu dizinlerden kopartabilen ve onu tek başına kullanabilen ve hatta o parçaları, o unsurları başka yaşayan organizmalara naklederek orada yaşamasını sağlayan, çoğalmasını sağlayan ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlayan bir teknolojik düzeye ulaşılmış durumda. Burada plazmit dedik, onu açıklayalım. Çünkü bu özellikle kullanılan bir parça olduğu için, yani bu bir DNA parçacığı diyebiliriz. Bu arada yapacağım yanlışlar tıpçılar tarafından düzeltilbilir, ben ne de olsa bu konuya dışarıdan bakan birisiyim, hukuki boyutu itibarıyla daha çok beni ilgilendiriyor. Ama tabii bu boyutlarını da bilmek zorundayız. Plazmit dediğimiz zaman kromozomal DNA'dan fiziksel olarak ayrı, kendini kopyalama yeteneğine sahip küçük bir DNA molekülünü kastediyoruz. Burada önemli bir nokta günümüzde hukuk dünyasında, tıp dünyasında size belki sormak gerekir ama hukuk dünyasında plazmitler bir yaşam formu olarak kabul edilmiyorlar. Tabii bu konuda tıpçılar ne diyor bilmiyorum...

TARTIŞMA

Dinleyici: Kromozomal DNA da edilemez.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Efendim?

Dinleyici: Kromozomal DNA da tek başına bir yaşam formu olarak kabul edilemez. Çünkü kromozomal DNA'yı biraz önce listelediğiniz süreçlerle hücreden ayrıştırıp bir test tüpünün içine aldığınız vakit ondan hiçbir canlı faaliyeti beklemezsiniz.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Yani dolayısıyla bunlar bir yaşam formu olarak kabul edilmiyorlar. En küçüğü plazmitler galiba.

Dinleyici: Plazmitler yalnızca insanda ya da memelilerde de ökaryot dediğimiz sentriol bulunmayan DNA'lardır, bakterilere özgü.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Bakterilere özgü. Yani tüm bu aşamalardaki parçacıklar dolayısıyla yaşam formu olarak kabul görmüyor hukuk dünyasında.

Ben sorarken yani tıp dünyasında bu konuda bir tartışma var mı diye sordum. Bu çok önemli çünkü yaşayan bir form olarak görülmediği için üzerlerinde fikri mülkiyet tesis etmek konusu başka bir tartışmaya bizi götürüyor. Daha doğrusu üzerlerinde fikri mülkiyet kurulmasını kolaylaştırıyor. Niye kolaylaştırıyor? Çünkü 1980'li yıllara kadar hayvan ve bitkiler açısından baktığımızda hayvan ve bitkiler mikroorganizmalar hariç olmak üzere patentlenemeyecek alanı ifade ediyordu 1980 yılında gelinceye kadar. Bunlar üzerinde katı bir şekilde patent yasağı kuralı geçerliydi ve bu alan bir bütün olarak yani bütün hayvan ve bitki dünyası patentsizleştirilmiş alan olarak tanımlanıyordu. Mikroorganizmalar için bunu söyleyemeyiz fakat mikroorganizmaların yaşam formlarına dahil edilmesi ve mikroorganizmalardan elde edilen genetik ürünlerin diğer yaşam formlarına dahil edilmesi süreçleri bu dönemde zaten bilinmiyordu. Yani yok idi. Dolayısıyla bu kural bitkiler ve hayvanların patentsizleştirilmiş olarak kabul edilmesi 1980'lere kadar varlığını sürdürebildi. Tabi bu arada şundan da bahsedelim, patent tarihine baktığımızda patent 14. yüzyıla kadar geri giden bir fikri mülkiyet kurumudur. Adı, patent adı, aslında Latince bir ad, literea patenta'dan geliyor. Yani anlamı bir açık kağıt üzerine vurulmuş mühür anlamına geliyor, çünkü patent ilk başta bir kağıda yazılan bir yazı ve altının mühürlenmesi ve bunun rulo haline getirilerek sahibine verilmesi şeklinde verildiği için bu isim verilmiş. İlk patenti 4. Henry veriyor 14. Yüzyılda. Daha sonra patentin asıl sıçrama yaptığı dönem Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulmasından sonra. 1790'da Thomas Jefferson ilk patent yasasını çıkartıyor. Çünkü Thomas Jefferson'a göre insanoğlunun gelişmesinin temel faktörü mülkiyettir. Bu mülkiyeti sadece gayrimenkul ve menkullerle sınırlayamayız, çünkü bu ne sanayiye geliştirir ne ticareti geliştirir. Asıl mülkiyetin geleceği, Thomas Jefferson'ın görüşleri çerçevesinde bu maddi olmayan mülkiyet alanıdır. Yani fikir ürünleri, sınai buluşlar, düşünceler. Bunların korunması gerekir, bunlar korunursa ancak sanayi gelişebilir, ticaret gelişebilir. Bunun için 1790 tarihli Amerika Birleşik Devletleri patent yasası ve bu yasa özü itibarıyla bugüne kadar değişmeden kullanılmıştır, gelmiştir. Ana ilkeler orada yer alır. Dolayısıyla 1400'den bu yana, kaç yüzyıl oluyor, 700 yıllık bir patent tarihinden bahsediyoruz. 200 yıllık bir kurallara bağlanmış bir patent yasası tarihinden belki, 200-300 yıllık, bahsetmek mümkün. Ve 1980'den bu yana da genetik paten-tinden bahsetmek mümkün. Bunlara baktığımızda aslında genetik materyallerin patentlenmesinin çok yakın tarihlerde gerçekleştiğini söylemek mümkün. Nasıl gerçekleşmiş, bir ona bakalım. İlk patent ABD'de Amerika Birleşik Devletleri Patent Ofisi tarafından veriliyor ve bu bir süreç patenti. Patentler, şurada bir kısaca ona bakalım, patentler üç tür içinde günümüzde değerlendirilmektedir. Ürün patenti bunlardan bir tanesi, yani bir teknolojiyle bir şey yaparsınız, ne diyelim bir motor yaparsınız bu motora patent alırsınız, bir nihai ürün vardır onu patentlersiniz. Bir başka tür patent süreç patentidir, burada ürünü değil ama process'i patentlersiniz. Mesela aklıma da şey geldi, pastörizasyon yöntemiyle sütün sak-

lanması patenti. Pasteur bu patenti almış, Pasteur'ün de iki tane aldığı patent var, birisi birayla ilgili birisi sütle ilgili. Burada süreci patentlemiş, yani diyor ki şöyle şöyle yapılarak işte, şu aşamalardan geçilerek, şişelenmiş biranın buzdolabına konmadan saklanması mümkündür. Dolayısıyla bu süreci, yani nasıl yöntemini patentliyorsunuz, o sürecin kendisini patentliyorsunuz, nihai ürünü patentlemiyorsunuz. Ya da her ikisini birlikte patentliyorsunuz. Bir başkası da geliştirme patenti. Geliştirme patenti zaten var olan bir süreç patentini daha etkili hale getirmek ve kolaylaştırmak, basitleştirmek diye düşünülebilir. Mesele üç süreçten oluşan bir kimyasal ürünü iki süreçten oluşan bir kimyasal ürüne dönüştürebiliyorsanız, eski patent olsa dahi siz bunu iki aşamaya indirdiğiniz için bir geliştirme patenti alabilirsiniz.

Dinleyici: Pasteur'ün patent hakkı devam ediyor mu?

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Pasteur'ün patent hakkı devam etmiyor çünkü patentlerde şöyle bir özellik var, diğer mülkiyetten bir farkı da budur patentin; patent süreli bir mülkiyet hakkıdır. Yani miras olarak geçmesi, yani mümkün ama kısa süreli, ancak o kişi kısa sürede ölecek ve şeyleri (varisleri) yararlanabilecek falan.

Dinleyici: Standart bir süre var mı yoksa?

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: 20-25 yıl civarında bir süre var bu tür mülkiyet haklarının korunması için. Ancak bu çok şey olmasın yani yanıltıcı olmasın. Patenti aldıktan sonra 25 yıl kullandıktan sonra onu geliştirerek yeni patentler elde etmek suretiyle, eğer teknoloji gücü sizdeyse ve ilerletme gücü sizdeyse, onu daha ileri modellere ilerleterek bunu yapabiliyorsunuz. Bazı alanlarda 25 yıl zaten yeterli oluyor, 25 yılda teknoloji eskiyor, yeni şeyler ortaya çıkıyor. Önemli olan patentte o süre içerisinde onun tekeline elde etme hakkına sahip oluyorsunuz. Yani bulduğunuz yöntemin, ürünün ya da geliştirdiğiniz şeyin, sürecin tekeline sahip olduğunuz için çok büyük bir kar elde etme olanağına sahip oluyorsunuz. Zaten o süre geçtikten sonra teknolojisi eskiyor ve siz eğer güçlü bir yapıysanız...

Dinleyici: Geliştirme patenti peki eş zamanlı olur mu?

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Nasıl yani?

Dinleyici: Diyelim ki işte Pasteur bunu keşfetti, hemen bir yıl sonra ondan daha iyi bir yöntem ama aynı yöntemle dayanarak başka bir şey keşfetti.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Daha iyi bir yöntem bulduysa olur, aynısı olmaz. Aynı anda olmaz. Fakat orda şöyle bir sorun var, tabi milletlerarası hukuku ilgilendiriyor, özel hukuku. Farklı ulus devletler içerisinde farklı patentlemeler aynı süreçler için yapılmışsa bu uluslararası özel hukukun bir konusu olabilir, çatışmalı durumlar ortaya çıkabilir. Ama aynı ulus devlet içerisinde eğer bir patent

sistemi kurulmuş ise ki bütün ulus devletlerin patent sistemleri de kendi içinde bu kuralı getirirler; önce olan patent esastır. Daha sonra onun aynısı patentlenmez. Fakat geliştirirseniz patentlenebilir tabi ki, yeni bir yöntemle geliştirirseniz.

Dinleyici: Anlaşmalar falan var galiba, koruyor yani.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Evet, uluslararası. Burada şeyden bahsetmek lazım, 1996 yılında imzalanan Philips anlaşması burada çok önemli. Bu uluslararası alandaki anahtar uluslararası sözleşme. Bu uluslararası sözleşme de küresel çapta patent düzeni yaratmaya yönelik bir sözleşme. Biliyorsunuz Türkiye’de ciddi anlamda, aramızda eczacılar yok, aslında eczacıları da çağırılmamız gerekiyormuş, ilaç çok önemli burada. Biliyorsunuz Türkiye’de birçok ilaç firması bu alanı kapattı ve hatta Eczacıbaşı bildiğim kadarıyla ilaçtan tamamen çekildi. Bunun temel nedeni jenerik olarak üretilen ürünlerin artık patentlenememesi ya da kullanılmaması ya da kullanımının yasaklanması durumudur. Uluslararası anlaşmalar nedeniyle ve Avrupa Birliği süreçleri nedeniyle Türkiye’de ilaç firmaları artık bu jenerik ilaçları üretmekte giderek kısıtlanıyor. Yani o patent haklarına saygı göstermek adına. Eskiden ulus devletler daha bağımsızdı bu konularda. Başka birisinin ürettiği bir ilacı mesela ufak tefek bazı şeylerle jenerik üretimi dediğimiz üretimle üretebiliyordunuz, yani bir anlamda taklit edebiliyordunuz. Fakat günümüzde uluslararası sözleşmelerle bu alan korunmaya başlanmıştır. Özellikle bunun 1995 sonrası dönemde öne çıktığını görüyoruz. Yani küreselleşmenin aslında bir anlamda hukuki boyutudur diyebiliriz bunun için. Çok ciddi düzenlemeler var bu konularda.

Dinleyici: Bu konuda, siz tabi çok daha iyi biliyorsunuzdur da, 5-6 sene öncenin bir medyadan takip ettiğim kadarıyla haberi, işte bu özellikle AIDS ilaçlarının patentleri. Hindistan, Brezilya ve Güney Afrika’da muadil üretiyorlar ve uluslararası şirketler karşı çıkıyorlar patent hakları yüzünden.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Evet. Hatta biz bu konuda insan hakları aktivistleri olarak belli faaliyetlerde bulunmuştuk bu jenerik kullanma hakkının korunması için. Güney Afrika’da çok pahalı ilaçlar, halbuki jenerik üretilen ilaçlar ucuz ve hatta bedava veriliyor. O konuda bazı düzenlemeler yapıldı daha sonra, şimdi pooling denilen bir şey var, bu tür kritik, hayati değere sahip ilaçları üreten firmalar patent haklarını ortak bir havuzda toplayıp bu tür zor durumda olan devletlere ücretsiz kullanma hakkı tanıyabiliyor. Ama bu tamamen iradi bir şeydir, yani zorunlu değildir. Zorunluluk da var, fakat zorunluluk kısmı çok zayıf henüz.

Evet, şimdi geriye dönelim, burada çünkü evet şurada kalmıştık galiba. Evet, ilk kez Amerika Birleşik Devletleri Patent Ofisi bir süreç patenti veriyor, DNA süreci patenti veriyor. 1980 yılında, belki sizler biliyorsunuzdur daha iyi, Stanley Cohen ve Herbert Boyer. Bu patentin konusu rekombinant DNA’ların klonlanması için

bulunan bir laboratuvar yöntemi, bu patentlenmiş. İlk biyoteknolojik patent budur yani dünyada. Bu aslında o bütün süreci başlatan patent olmuş oluyor. Burada hemen bu rekombinant DNA teknolojisi nedir ona bir bakalım. Doğada kendiliğinden oluşması beklenmeyen, mümkün olmayan, çoğunlukla farklı biyolojik türlerden elde edilen DNA moleküllerinin genetik mühendisliği teknolojisiyle kesilmesine ve elde edilen farklı DNA parçalarının birleştirilmesi işlemlerini kapsayan bir teknoloji rekombinant DNA teknolojisi. Rekombinant DNA ise bu işlem sonucu üretilmiş olan yeni DNA molekülü. Aslında bu doğada kendiliğinden var olmayan, insan çabasıyla üretilmiş olan bir DNA ve bu RDNA olarak ifade ediliyor bilim dünyasında. Bu alanda yapılan işlemler kısaca genlerin herhangi bir organizmadan alınarak üretilmesi ve üretilen genlerin gerek temel gerekse uygulamalı aşamalar içinde kullanılması olarak özetlenebiliyor. Bu teknoloji yani rekombinant DNA teknolojisi 1980’de patenti alınmış olan bu teknoloji günümüzde çok yaygın bir kullanma alanına sahip olmuş. Tıpta, endüstride, hayvancılıkta, ziraatta, çevre mühendisliğinde yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır 1980’den sonra. Şimdi burada önemli olan bir nokta da şimdi yaşam ağacı, bu yaşam ağacı aslında mikro düzeyde yaşamın nasıl oluştuğunu da ifade ediyor. Bu yaşam ağacına baktığımızda burada farklı üç ana grubu görüyoruz. Ökaryotet ya da Ökaryot, Bakteri ve Arkea adı verilmiş bunlara. Normalde genetik değişim doğada da mümkün. Fakat üst düzey canlılara çıkıldıkça bunun hızı ve değişimin boyutları yavaşlıyor. Alt düzey canlılarda daha güçlü. Öte yandan bu üç grubun birbirleriyle evrilmesi, yani birbirinden etkilenmesi olasılıkları çok zayıf, yani çok yüksek değil. Şimdi yeni gelişen teknolojilerle bu mümkün olabiliyor yalnız. Çünkü kullanılan bu biyoteknolojiler bu üç türün birbirinden transfer yapılmasını olanaklı kılabilir. Zaten en ciddi, en böyle hani şaşırtıcı belki, en hafızamızın almayacağı ya da hayal edemeyeceğimi noktalara giden şey burada ortaya çıkıyor. Çünkü bu genetik teknolojisiyle artık genetik süreçleri hızlandırmak, hızlandırmayı bir yana bırakın tamamen farklı ürünler üretmek, bu gruplar arasında birbirlerinden transfer yapabilmek mümkün hale geliyor. Aslında insan eliyle yapılan genetik değişim biyoteknolojiyle başlamıyor. Yani çok enteresan bir şekilde insan aslında daha önceki dönemlerde de genetik değişime ya aracı olmuş ya da gerçekleştirmiş. Mesela bunun en güzel örneği mısır. Mısır aslında çok kötü bir bitkiymiş. Meyiz deniyor esas mısırın atasına. Üzerinde iki üç tane dişi olan ve bu dişler de çok sert, yenilmesi çok zor olan bir haldeyken insan tarımda iyileri hep eleyerek ve iyileri tohum halinde kullanarak, kötülere tohum yapmayarak yıllar içerisinde mısırın evrimini hızlandırmış. Yani zaten genetik olarak dönüşüm içerisinde olan mısır, insan eliyle çok kısa bir sürede günümüzdeki halini almış. Yani binlerle ifade edebileceğimiz yıllar bunlar. Ve bugünkü mısıra yani yumuşak, yenilebilir, sütlü, dişleri bütün, güzel görünüşlü, koçanı olan mısıra ulaşılmış. Bu aslında insan eliyle genetiğe müdahalenin belki önemli bir örneği ve çok zikredilen bir örneği. Yakın tarihlerde de yani biyoteknoloji gelişmeden önce de bu tür yöntemler kullanılmış. Mesela bitkiler X ışınları bulunduktan sonra röntgene tabii tutulmuş.

Dinleyici: O zaman her şeye X ışını verilmiş zaten.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Evet. X ışını verilmiş. X ışını verilince DNA yapıları bozulmuş, DNA yapıları bozulunca yeni türler ortaya çıkmış. Mesela kanlı greyfurt diye yediniz mi hiç?

Dinleyici: Kırmızı olan mı?

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Kırmızı. Bu kanlı greyfurt bu yöntemle üretilmiş. Bu röntgen ışınlarına maruz bırakılmış greyfurt ve genetik yapısı değişerek kanlı greyfurt üretilmiş. Ama tabii 1980’de özellikle bu alınan patent konusu olaydan sonra, bu süreç patentinden sonra çok çok daha büyük bir vizyonun aslında bilim dünyasına açıldığını görüyoruz. Hakikaten devrim niteliğinde bir olay. Zaten birkaç dergi, mesela Time dergisi o dönemde, Economist bu olayı fotoğraflamış ve kapakta vermiş. Ama asıl önemli gelişme şu olay; Chakrabarty olayı. Chakrabarty bir bilim insanı, alan da Chakrabarty. 70’li yıllarda rekombinant DNA teknolojisi kullanarak bir bakteriye gen transferi yoluyla bakterinin ham petrolü sindirebilir hale gelmesine olanak veren buluşu için patent başvurusunda bulunuyor. Dikkat ederseniz bu bir süreç patenti değil. Önemli özelliği o, yani bir öncekinden farklılığı o. Aslında bu yeni oluşturulmuş olan bakteri üzerinde patent, ürün patenti. Yani diyor ki bu bakteriyi ben yaptım, bu bakteri benim. Kısacası yani Türkçe’yle ifade edersek, ya da ticaret diliyle ifade edersek bu bakteriyi ben ürettim bu benim. Yani aynı bir otomobil, bir ev üzerindeki mülkiyet gibi ya da bir başka patent konusu olabilecek bir motor üzerinde diyelim daha yakın olur bir patent gibi bir şey. Tabii bu büyük bir olay yaratıyor bu başvuru. Çünkü artık bir süreçten değil bir üründen, yani bir canlıdan bahsediyoruz. Canlı haline gelmiş bir yapıdan bahsediyoruz. Amerika Birleşik Devletleri Patent Ofisi doğada var olan canlılara patent verilemeyeceği gerekçesiyle bu buluşa patent vermeyi reddediyor. Fakat itiraz ediliyor, kendisi alan da Chakrabarty’nin itiraz ediyor. İtiraz mekanizmasıyla giden üst kurul da bu kararı onaylıyor. Yani bunu, patent verilemez kararını onaylıyor. Ancak Chakrabarty bunu bu sefer mahkemeye taşıyor. Patent mahkemesine gidiyor. Patent mahkemesi buluşun patentlenebilir olduğuna karar veriyor. Ve daha sonra patent komisyonu bunu temyiz ediyor. Patent komisyonunun temyizi üzerine konu artık Amerika Birleşik Devletleri’nin en yüksek mahkemesi olan yüksek mahkemeye gidiyor. Ve burada da 5’e 4 bir oy çokluğu ile ilk derece mahkemesinin kararı onaylanıyor. Ve böylece ilk kez bir canlı artık bir süreç değil, bir başka mikro yapı değil, yani plazmit değil şu değil bu değil, ama bir bakteri patentlenmiş oluyor. Bu karar çok önemli, çok köşe taşı bir mahkeme kararı. Çok uzun bir karar. Birçok karşı çıkanlar, destekleyenler bu kararda rol oynamışlar. Bundan sonra ancak ciddi anlamda bir patentleme sürecinin başladığını görüyoruz. Çok önemli açıdan bu alanın önünü açan bir karar diyebiliriz. Ve bunun sonrasındaki döneme bakıyoruz. Şu anda Amerika Birleşik Devletleri’nde 100199

adet DNA ile ilgili patent var, 145654 adet genlere ilişkin patent var, 195898 adet proteinlere ilişkin patent var, 381245 adet hücrelere ilişkin patent var ve 7425 adet farelerle ilgili patent var.

Dinleyici: Fareye kadar çıkmış durumda yani.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Evet, fareye kadar çıkmış durumda. Yani insana doğru...

Patent verilebilme şartlarına baktığımızda, bunlar sadece biyoteknolojik ürün patentleriyle ilgili değil, bütün patentlerle ilgili. Biyoteknolojik ürünlere de bunlar uygulanıyor. Yenilik olması gerekiyor bir patentin verilebilmesi için, buluş olması gerekiyor, sanayiye uygulanabilir olması gerekiyor, faydalı olması gerekiyor ve daha önce kullanılan tekniklerden farklı bir teknikle üretilmiş olması gerekiyor. Yeni olacak, yani biraz önceki şey, aynı şeyi patentleyemezsiniz. Birbirinizden habersiz yaptıysanız dahi, yani masum olsanız dahi, önce patent yapan onun hakkını alır, sizinki sonradan geldiği için yenilik vasfı taşımaz. Buluş olması gerekiyor, yani daha önce olmayan bir şeyi ortaya koymuş olmanız gerekiyor ve buna ulaşırken daha önce kullanılan tekniklerden farkı bir teknik kullanmanız gerekiyor. Bunlar da yetmiyor, bunun sanayiye uygulanabilir olması, uygulanması şart değil, yani patenti aldığınızda uyguluyor olmanız şart değil ama uygulanabilir olma özelliğine sahip olması gerekir, daha sonra uygulayabilirsiniz, 20 yıl sonra uygulayabilirsiniz, o önemli değil. Ve faydalı olması gerekiyor, patentte böyle bir şey var. Ulusal düzenlemelerin çoğu da bu ilkeleri korumuştur dünyada. Bu arada şunu söyleyeyim

Dinleyici: Silahlarla ilgili patentler var mı?

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Tabi, tabi tabi. Hatta bu konuda yazılmış bir 1000 sayfalık kitap gördüm, onu da indirdim ama daha bakabilmiş değilim. Silahlarla ilgili patentler çok büyük bir konu. Yani 1. Dünya savaşında, 2. Dünya savaşında silahlarla ilgili patentler nasıl rol oynamış, neler dönmüş, bunları takip etmek ayrı bir iş yani.

Dinleyici: Biyolojik silahlarla alakalı, faydalı olma unsuru nasıl değerlendiriliyor?

Dinleyici: Savunma olarak değerlendirilebilirler.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Tabi, milli savunma der. O faydalı olma özelliği, biraz yani...

Avrupa Birliği'ne baktığımız zaman Avrupa Birliği'nin Amerika'ya göre çok daha geride olduğunu söyleyebiliriz. Dünyada patent konusunda bir numaralı ülke Amerika Birleşik Devletleri, en güvenilir patent ofisi o. Bütün dünyada, yani

Guatemala'da bir şey üreten insan gidip Amerika'da patentliyor ya da Kenya'da üreten birisi Amerika'da patentliyor. Bunun üç nedeni var; birincisi ucuz, ikincisi etkili, üçüncüsü güvenilir. Yani bu nedenlerle insanlar Amerika Birleşik Devletleri'nde patentlemeye çalışıyorlar. Zaten üç ülkenin patent sistemi çok önemli; Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve Avrupa Birliği sistemi diyelim. Fakat Avrupa Birliği sistemi geriden gelen ve çok etkili olmayan bir sistem, çok pahalı bir sistem, çok sınırlama getiriyor ve dolayısıyla yeterince güvenli bulunmuyor bu sistem, sınırlamalarından dolayı. 1998 tarihinde ancak Avrupa Birliği bir düzenleme yapıyor. Şimdi bakın farkı görüyorsunuz, 1980'de Amerika yargıç hukukuyla bu alanı başlatmış, Avrupa Birliği 1998'de ancak bir patent düzenlemesi yapıyor. Bir direktif, 98/44 Teknolojik Buluşların Hukuki Korunmasına İlişkin Direktif. Avrupa Birliği kendisine üye ulus devletlerin patent düzenlemelerine alternatif bir patent düzenlemesi getirmiyor burada. Sadece biyoteknoloji kullanılarak üretilen bu buluşların nasıl patentleneceğine ilişkin kuralları öngörüyor. Tabii bu kuralların bu bir direktif olduğu için her ulus devlet tarafından kendi mevzuatına entegre edilmesi süreci gerekiyor. Aradan oldukça önemli bir zaman geçmesine rağmen bu tamamlanmış bir süreç değil henüz Avrupa Birliği üye devletleri açısından. Yönergenin konusu biyoteknoloji alanında patentlenebilecek ve patentlenemeyecekleri ayırt etmek, insan bedeniyle ilgili buluşlara ilişkin kesin sınırlar ve ölçütler koymaktır. Yönergede biyoteknoloji biyolojik materyalin yani yaşayan hücrelerin ve mikroorganizmaların bilimsel yöntemlerle endüstriyel ve ticari işlemlere tabi tutulması olarak tanımlanmış. Biyolojik materyal de genetik bilgiler içeren ve kendisini çoğaltmaya muktedir veya biyolojik bir sistem içinde çoğalabilen materyal olarak ifade edilmiş. Burada şu çok önemli Avrupa Birliği düzenlemesi açısından; insanın kopyalanmasına yasak getiriyor. İnsan yumurta ve sperm hücresindeki genetik kimliği değiştiren yöntemlere yasak getiriyor. İnsan embriyosunun ticaret ve sanayi amacıyla kullanılmasına yasak getiriyor. İnsanlara ve hayvanlara esaslı bir yarar sağlamadan hayvanlara acı verilmesi sonucunu doğuran, hayvanların genetik kimliğinde değişiklik yapan yöntem ve işlemlere yasak getiriyor. Bu yasaklardan sadece insanın kopyalanması yasağı Amerika Birleşik Devletleri sisteminde var. Amerika Birleşik Devletleri diğer konularda bir yasak getirmiyor. Fakat Avrupa Patent Ofisi'nin Oncomouse kararı çok önemli. Bu sizi çok ilgilendiriyor ama biliyor musunuz acaba, Oncomouse duyduunuz mu, tıpçılar?

Oncomouse Avrupa Birliği'nde yetiştirilmiş bir fare türü, Almanya'da zannediyorum. Bu fare kansere açık bir fare türü, yani kolayca kanser olabilir hale getirilmiş fare. Üzerinde deney yapmak için bu özelliği önem taşıyor. Buna patent alınmaya çalışılıyor. Patent ofisi bunu reddediyor, şu maddeye dayanarak; hayvanlara esaslı bir yarar sağlamadan hayvanlara acı verilmesi sonucunu doğuran, hayvanların genetik kimliğinde değişiklik yapan yöntem ve işlemler nedeniyle bu patenti

reddediyor. Fakat patent başvurusunu yapan kişi bunu temyiz ediyor. Ve temyiz sonucunda verilen kararda bu patent veriliyor. Gerekçesi sağlık nedeni, insanın yaşamını geliştirmek, insana faydalı olduğu için zarar ve yarar dengesi açısından bakıldığından insana daha yararlı olduğu için hayvanlar zarar görebilir gibi bir sonuca varılarak bu patent elde edilmiş durumda. Ve bugün bu deney fareleri kullanılıyor.

Şimdi bu genel şeylerden bakarak patent meselesine ilişkin hukuki sorunlar nelerdir? Buradaki en önemli problem şu; DNA ürünü elde etmek insan icadı mıdır değil midir? Yani buna çünkü vereceğimiz cevap bütün patentleme ve hukuki boyutunu etkileyen bir bize boyut açıyor. Eğer insan icadıdır dersek, bütün insan icatlarında olduğu gibi bunun patentlenmesinin mümkün olduğu sonucuna varılıyor. İnsan icadı değildir, bu bir doğanın ürettiği bir yaşam formudur, yani doğada bulunan bir yaşam formudur daha doğrusu, ürettiği demeyelim de, doğada bulunan var olan bir yaşam formudur dersek farklı bir sonuca ulaşmamız gerekiyor. Çünkü doğada bulunan yaşam formları patentlenemiyor. Günümüzde de patentlenemiyor. Şimdi burada biraz tartışalım isterseniz.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ozansoy: Ben bir şey sormak istiyorum bu noktada. DNA'ya, bu sorun yani DNA'yla mı sınırlı bir sorun? Yani çünkü biyolojik süreçlere baktığımız vakit DNA'daki işte genetik bilgiyi diyelim isterseniz, bu genetik bilgiyi kullanarak bir sürü şey üretiliyor canlı organizma içerisinde. Ama biz biraz önce sizin de bahsettiğiniz o rekombinant DNA teknolojileri metotları kullanılarak doğada olmayan, normalde doğanın üretmediği, işte 4 milyar yıllık bir süreç boyunca üretmediği bazı yeni DNA molekülleri üretebiliyoruz laboratuvar ortamında. Ama yine de doğada olan ve kendimizin sıfırdan üretmediği bazı şeyleri rekombine ederek bunu yapıyoruz. İşte bu noktada sıfırdan üretim yok yani.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Burada sadece DNA değil ama işin temelinde DNA var. Çünkü onu aktararak o üst düzey canlıyı, dimi, elde ediyoruz. Dolayısıyla o üst düzey canlının üzerinde de siz mülkiyet hakkı elde edebiliyorsunuz. Dolayısıyla ben şöyle şöyle inek üretim diyebilirsiniz ve hatta bunun çalışmaları yapılıyor. Günümüzde ulaştığı boyutlar hakkında biraz daha belki açıcı bilgi vermek açısından şunlar söylenebilir. Amerika Birleşik Devletleri'nde uğraşılan bir konu var, domuzları üç katına çıkarmak, yani hacim olarak. Bunu yapmışlar fakat şeyi düşüremiyorlar yani besin de artıyor, dolayısıyla faydalı olma özelliği kalmıyor yani. Kural olarak bunu yapmışlar, bu domuzu üretmişler fakat aynı oranda maliyetler arttığı için faydalı olma özelliğini henüz yapamamışlar. Dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri gıda bürosu bunun patentlenmesine karşı çıkmış. İnekler için benzer bir çalışma var. Daha çok süt veren ve et veren inek üretimi. Burada da henüz istenilen düzeylere ulaşmamış. Bir denizanası türü var Hint Okyanusu'nda yaşayan. Bu florasın yayıyor, florasın ışık yayıyor. Bu flora-

san ışık yeni izole edilmiş, pürüfe edilmiş ve başka canlılara verilmeye çalışılmış. Maymun deneyleri var. İlk verilen maymun, bak sizinle de ilgili hocam, ilk verilen maymunda bir şey olmamış. Fakat ikinci, onun doğurduğu maymunların tırnakları ve saçları florasan özellik gösteriyor. Fakat bu maymunlar ölmüş, yaşamamış. Yani ilk nesilde bir şey olmamış ama ikinci nesilde sonuç doğurmuş. Bunun mesela bu florasan teknolojisini Monsanto, ki en büyük dünyada genetik açıdan bir dev, özellikle tarım alanında, çimenlere uygulamaya çalışıyor. Dolayısıyla işte eviniz olacak villanız, bahçesinde florasanlı çimen olacak gece işte oturacaksınız onlar parlayacak, şuraya da ekeriz. Yani bu tür çabalar var, bu tür girişimler var, bunlar insan icadı olarak değerlendiriliyor... Şimdi burada işte temel tartışmada iki akım ortaya çıkıyor. Faydacılar birisi, yani utilitarian'ler, oldukça önemli bir Batı dünyasında yer işgal eden bir yaklaşım tarzı. Onlar şuna bakıyorlar yani faydası varsa yapalım, yani faydalıysa memlekete millete, olsun, buna izin verilsin diye bakıyorlar. Ve esas olarak da bu süreçleri bir insan icadı süreç olarak değerlendiriyorlar, o kısma pek bakmıyorlar. Asıl baktıkları faydalı olup olmadığı. Yani zararlıysa tamam engellensin. Ama faydalıysa bunlara izin verilsin ve bunlar da bir insan icadıdır aslında. Doğada çünkü, şu deniyor, faydacılar şunu diyor, ya çömlük üretirken de doğayı kullanıyoruz, yani toprağı alıyoruz, toprak kimin yani insanın oluşturduğu bir şey değil, ondan işte bir şey üretiyoruz, başka bir şeye dönüştürüyoruz. Burada da canlı malzemeler var, onları alıyoruz dönüştürüyoruz. Zaten insanın yaptığı bütün üretim faaliyeti bir anlamda dönüştürme faaliyeti. Ee burada da biz geni dönüştürüyoruz. Dolayısıyla bu bir insan icadıdır, bu bir doğada artık yaşayan varlık değildir. Neden? Çünkü izole edilmiştir, pürüfe edilmiştir ve başka bir şekilde kullanılarak aslında sadece insanın yapabileceği canlılar burada üretilmektedir, dolayısıyla bu bir insan icadıdır. Buna karşı çıkan akım esas olarak ahlaki akım. Ahlaki akım ikiye ayrılıyor. Birisi din temelli ahlaki akım, oldukça güçlü, bu karşı çıkıyor bu süreçlerle canlı üretilmesine. İkincisi deontolojik yaklaşım; din dışı etiksel bakış açıları, bunun altında çok katmanlı gruplar var, mesela çevreciler. Bugün bir çevreciye giderseniz, Monsanto aslında temel şeytandır yani, bir çevreci bugün bu firmayı temel şeytan olarak niteler. Bütün mücadele ona yönelir. Ama bir de realist ekolden bahsetmek mümkün. Realist ekol de diyor ki ya kardeşim bunun insan sağlığı için çok önemli boyutları var. Mesela kan yapan, işte kan hücrelerini hızlandıran genetik teknolojiler bulunmuş. Kanser teşhisinde kullanılıyor, işte tedavi yöntemi olarak kullanılıyor, teşhis yöntemi olarak kullanılıyor. Birçok açıdan faydalı yönleri var. Mesela bir pirinç var, golden rice, duydunuz mu hiç bilmiyorum. Ben Türkiye'de görmedim... Sarı renkli bir pirinç. Temel özelliği içindeki besin maddelerinin yüksek olması. Bu teknolojilerle üretilmiş. Yani diyorlar ki realist bakanlar, realistler diyelim ya da, bu bir şey bir iktisadi değer üretiyor, bir sosyal değer üretiyor, sağlığı koruyor, o nedenle tamamen yasaklanması doğru olmaz. Evet, biraz daha sözü size bırakayım, ne diyorsunuz? İnsan icadı mıdır?

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Ya işte mesela epileptik fareler var. Bunların da galiba patentleri vardır, dimi? Onlar olunca, epilepsinin insanda araştırılması ve tedavisi için çalışma yapıyoruz. Diğer taraftan bunlara yani bu şekilde, şunu düşünmek bana şey geliyor; bir biçimiyle bilimsel araştırmayı yapıp sürdürmek gerekiyor olacak ama bunu eğer, Jefferson'ın fikrine geri dönmek lazım. Eğer biz bunu koruyucu bir önlem almazsak, eskiden bilimde olduğu gibi, o fikir para eden bir şeye dönüşmezse, insanlar bununla ilgilenmezler mi? Buradaki yaklaşım, faydacıların yaklaşımı böyle bir şey. Belki o zaman da ahlaki bir takım şeylere daha fazla dikkat edebiliriz.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Burada bir konu, Avrupa Birliği düzenlemesi bir kural getirmiş, ahlaka aykırı patent alınmaz diyor, genel ahlaka. Ama Amerika Birleşik Devletleri böyle bir sınırlama getirmemiş. Yani genel ahlaka aykırı olma sınırlaması yok Amerika Birleşik Devletleri düzenlemesinde. Avrupa Birliği'nde böyle bir sınırlama var, genel ahlaka aykırı olamaz gibi bir sınırlama var.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Bazı teknolojilerini kullanmak mecburiyetindeyiz. Yani bazı hastalıklar için ya da tamamen laboratuarda birer araç olarak. Kendimiz de yapmak isteriz. Yani çünkü başka çaremiz yok. Elimizde bir protein varsa o proteinin ne işe yaradığını anlamanın yolu o proteini silmek ya da farede denemek. Bunu yaptığımız zaman hayvandaki değişikliklere bakarak, ha bunun üzerine doğuruyor mu hayvan, doğurmayabilir. Demek ki bu eksiklik total bir eksiklik. Üzerine daha farklı yöntemlerle daha fazla yoğunlaştırılabilir. Ondan sonra yaşamın bütün organlarına bütün dallarına bakılır, dediğiniz gibi trnakları farklı olabilir, iç organları farklı olabilir, beyin farklı her şey farklıdır. Bir taraftan ticari bir tarafı var bunun. Bir tarafta da fantezisi var. Ben Pekin'e gitmiştim. Hobimdir benim balık. Bir baktım bizim alıştığımız balık türlerinin hepsinin farklı rengini yapmışlar. Mesela yeşil-sarı bir zebra balığı, pembesini yapmışlar, işte takımların renginde balıklar yapmışlar. Bunlar ne kadar insanı incitmeli? Benim vicdanımı sızlattı valla. Yani bu hayvanları görünce, yani bu hayvanlar biyolojik o kadar ucuz olmamalı diye düşündüm. Yani tamam zorunluluk için, araştırma için kullanılması, ama göz zevki için insanlar pigmentlerle oynuyorlar ya da başka bir organın büyüklüğüyle oynuyorlar. Yani bunları üç ayrı şekilde değerlendirmek lazım. Ticari olarak değerlendirmek lazım. İşte bu genetiği değiştirilmiş ürünler. Dediğiniz gibi bunları, işte bir akım var tümünden karşı olup da hepsini dışlayalım, ama diğer taraftan da insanın da hakikaten bir beslenme problemi var orada. İşte pestisitlere karşı dayanıklı, yiyeceklere karşı dayanıklı ürünlerimiz olsa, pirincimiz buğdayımız olsa. Bunun gösterilmiş çok somut bir zararı da yoksa ne olacak? Bu da önemli bir geliştirmedir sonuçta. Ama tabii bundan kim faydalanacak? İşte kılıflar bulmak kolay, insanlık faydalanacak, açlığa iyi geldi. Öbür taraftan da bakıyorsunuz bunlar dönüp dolaşıp kapitalist tröstlerin elinde yani.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Soru şey değil ki, bunu yapmak değil. Etki konular şunlar bunlar var. Bir satılabilir patent yapma düşüncesi.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Ben, patente emek veren insanların, tabii şahsi görüşüm, patentin daha farklı olacağını düşünüyorum. Ama tabii çok büyük söylemler değil bunlar.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Şimdi bir ekleme yapmak istiyorum burada. Buradaki patent çok kritik. Yani dünyada şu anda en fazla patent uğraşısı biyoteknoloji alanında veriliyor. Bunun temel nedeni şu, araştırma maliyetleri üretim maliyetlerinden daha düşük. Üretim maliyetleri çok yüksek. Dolayısıyla siz araştırıp bulduktan sonra bir şeyi, araştırma maliyetleri görece daha düşük, çok büyük yatırımlar yapmanız lazım onun üretimine geçmek için. Bu yatırımları yapabilmemiz için rekabet koşullarının iyi olması lazım. O nedenle patent zorunlu. Yani patent olmadan kimse onu üretmez. Öyle gözüküyor yan iktisadi bakımdan.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Orada verilen emek az bir emek değil. İşin teorik kısmından ziyade pratik uygulaması hem masraflı hem de oldukça yoğun bir bilgi birikimi istiyor. Yani niçin bunun karşılığı olmasın? Ama tabii dediğim gibi kategori farklarının gözetilmesi gerekiyor. Bunu sırf fantezi olsun diye farklı renklerde hayvan üreten insan ve hatta bunun etik izninin verilmesi tartışma konusu.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Peki Japonya'nın durumu nasıl? Merak ettim onun sistemi hakkında.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Japonya'nın durumu Amerikan sistemine çok benziyor. Çok fazla açıkçası bilgili değilim Japon sistemi hakkında. Asıl Amerikan sistemi.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Fikri şey çok sürükleyici, yani sonuçta sanayide bir şekilde ilerlemek için.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Ama Japonya iki numara yani. Bir Amerika, iki Japonya, üç Avrupa Birliği bu patentlerde. Türkiye'de henüz böyle bir patent yok mesela.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Bu tarz bir olanağı sağlamak, yani bundan para kazanılır bir şey haline getirmek, kesin olarak buradaki araştırmayı her şeyi gerçekten çok farklı bir hale, motivasyonu çok farklı bir hale getiriyor, çok açık bir şey.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Bu arada tartışma düzeyine baktığımız zaman hakikaten çok ilginç şeyler var. Mesela gen patenti alıyorlar, genlerine göre insan genlerinin yüzde 20'si Amerika'da patentlenmiş. Yani insan genomlarına göre, genin yüzde 20'sinin patenti var ellerinde. Bu gen patenti çok büyük olaylar çıkar-

tıyor. Çünkü mesela şöyle iddialar var, geni patentliyorsunuz ama genin içindeki proteinlerin de patenti size mi ait oluyor? Yani bu bir tür, aslında çok teknik, çok şey düzeyde tartışmalar ama kavgalar kopuyor, çok ciddi anlamda mücadeleler oluyor. Bir de şöyle bir durum var, ben Lütfü'nün kaygılarını anlıyorum biraz. Mesela Türkiye gibi ülkeler ne yapacak?

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Tüm patentler alınmış olacak.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Evet, bütün patentler alınmış olacak. Dünyadaki birçok ülke şu anda bu teknolojiye ya sahip değil ya da bu teknolojiye sahip olsa dahi bu patent sistemine girmiş değil. Ya da bir nedenle bunun dışında kalmış durumda. Bu acaba ileriki dönemlerde çok büyük farklılıklar mı yaratacak?

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Demin söylenen şey, AIDS için kullanılan tedavi, bu biçimiyle aslında en çok ihtiyacı olanlar tarafından kullanılamaz durumda. Söylediği şey çok hani yürek hafifletici bir şey değil. Bir şekilde öyle anlaşılıyor ki diğer ülkelerin bunu üretmesi engellenmiş durumda, ötekiler de rica minnet hani hayrına ilacı verecekler, ama bir zorunlulukları yok. Bunların başka bir örneği de karşımıza çıkabilir.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Uluslararası düzenlemeler de çok zayıf. Ve işte yani insan şu anda bir tabu halinde, fakat özellikle büyük bir savaş anında, başka nedenlerle, mesela savaşa dayanıklı insan, yemek yemeyen insan, beyni çalışmayan insan ya da beyni çalışan insan. Böyle çalışmalar yapılabilir yani. Çok rahat yani, bunun alt yapısı var.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: İnsan kopyalanamaz maddesi bir şey ifade etmez ki. Onun altında, bir anda onu ortaya çıkartabilecek, bütün her şey yapılabilir durumda.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Çok doğru söylüyorsunuz. Bu kopyalamadan çok daha ileri bir şey, yani kopyalama yapamazsınız ama alt düzeyde çok daha alt düzeyde çalışarak insan üzerinde etki elde edebilirsiniz.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Embriyo üzerinde çalışıyorsunuz.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Tabi burada felsefi bir boyutu da var işin. Yani John Locke'tan bahsetti Gürkan Bey. John Locke insanı esas olarak deneyimlere önem veren bir felsefeye sahiptir. İnsan deneyimleriyle gelişir. İnsanı insan yapan deneyimlerdir, yaşamasıdır yani. Bir boş levha olarak doğar ve onu doldurur. Bunun tam tersi Descartes felsefesidir. İnsan demek akıl demektir aslında. Yani deneyimler değildir, insan aklıyla hareket eder. Dolayısıyla Descartes bir anlamda şeye daha bağlı oluyor, yani insanın doğası, genetik yapısının getirdiği ürüne asıl vurguyu yapıyor. Bu Kant'da bir çözüme ulaşıyor, yani Kant aslında Kant'ın en büyük başarısı bu iki ucu birleştirerek bir sentez ortaya koymuş olmasıdır. Kant

felsefesinde insan iki boyuta sahiptir. Birincisi akıl boyutu. Aklın işte mekanizmaları vardır, maximleri vardır o maximlere göre hareket eder, çalışır. Ama bu insanı insan yapan tek özellik değildir. İnsanın çok önemli bir başka özelliği de anlama özelliğidir. Yani akıl aracılığıyla bilir, anlama aracılığıyla da estetiği üretir, ahlakı üretir, birçok insani dediğimiz diğer özellikleri anlama yetisiyle ortaya çıkarır. Bu iki yetiyi birleştirmiştir Kant. Dolayısıyla bir anlamıyla Locke’u bir anlamda Descartes’i yansıtır. İnsan dediğimiz şey aslında bir akıl ve bir anlama yetisi toplamıdır, bilme ve anlama yetilerinin toplamıdır. Daha sonra Kant’ın ölümünden sonra Kantçı ekol ikiye ayrılır; yani biri Marburg ekolü, diğeri Freiburg – Güney ekolü. Birisi bilim felsefesine yönelir ve yine akla doğru bir kayış sergiler. Diğeri anlamaya yönelir ve Freiburg-Güney okulu, 20. yüzyılda Heidegger’de temsil edilir en üst noktasında. Heidegger’e geldiğimizde çok ilginç bir şey var. Heidegger insanı anlarken akıl ve anlama yetisi üzerinde zaman ve uzayı devreye sokar. Heidegger’e göre insanın doğası sabit değildir. İnsanın ne sabit bir akli vardır, ne sabit bir anlama yetisi vardır. İnsan belli bir çevrede insandır, insan belli bir zamanda insandır. Dolayısıyla 21. yüzyılın insanıyla 19. yüzyılın insanı farklıdır. Türkiye’de yaşayan insanla Amerika’daki insan farklıdır. Müslüman olanla Hristiyan olan farklıdır. İnsanın varlığı tek değildir. Varlığı gelişir, zamanla değişir, uzay ve zaman etkiler. Dolayısıyla bu uzay-zaman boyutu gelince, Heidegger felsefesinin biyoteknolojik gelişmelerle ne kadar ilişkili olduğunu anlayabiliriz. Kant’tan hareket edersek insanın iki şeyi var, hard core’u ve soft core’u. Yani hardware – software diyebiliriz bilgisayarla karşılaştırsak. Akıl hardware’dir, yani o veridir ve bir mekanizmayla çalışır. Siz ona bilgisayar programları yüklersiniz, işte o anlamıyla elde ettiğiniz şeylerdir. Ama Heidegger’e göre bu hardware değişmez değildir, bunun değiştirir insan, kültürle, zamanla, mekanla değiştirir. Biyoteknolojiyi buna adapte edersek, şöyle diyebiliriz, insanı değiştirebiliriz biz biyoteknolojiyle, yani insanın varlığını değiştirebiliriz. Sadece anlama yetisini değiştirmeyiz. Bir insanı Çin’den Türkiye’ye getirerek doğduğunda, aslında çok farklı bir kültürel ortama sokabiliriz. Ama şu günkü teknolojiyle, yani daha doğrusu 80 öncesi teknolojiyle o hardware’i değiştiremiyorduk ya da o kendisi çok yavaş değişiyordu. Bundan sonra onu da değiştirebiliriz. Yani kafası daha hızlı çalışan insan yaratma, aptal insan yaratma, yani bunlar mümkün artık, bunun teknolojik temeli var. Biraz fütürist bir yaklaşımla insanın varlığı üzerinde oynama gibi bir noktaya geliyoruz.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Öjeni de bunla bağlantılı bir şeydi. Bu tarzda olmasa da, daha önce bahsettiğiniz tarzda bir şekilde genetik yapıyı kontrol ederek, Gürkan hocanın anlattığı fareler örneğini insanda deneyerek bu değişimin deneyleri son yüzyılda da olmadı mı?

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Yani tehlikeli, aynı zamanda heyecan verici. Düşünün uzay koşullarında daha rahat adapte olan insan yetiştirilebilirse...

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Onun ötesinde kansere dayanıklı insan türleri.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Daha siz tabi sağlıkçı olduğunuz için faydalı şeyleri düşünüyorsunuz.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: 200 yıl yaşayacak, 250 yıl yaşayacak falan.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: 200 yıl yaşayacak insan yetiştirebilirseniz. Ama bütün bunlar...

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Tam en verimli çağımızda gidiyoruz yani. Böyle düşünmeye başladım bu yaştan sonra. (Kahkahalar)

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Evet, Prof. Dr. Yücel Sayman bir şey diyor musun?

Prof. Dr. Yücel Sayman: Yok demiyorum abi. Sağol teşekkür ederiz. Yalnız tabi bu Kant'ta bir anlamda metafizik var, o saf akılı soktuğun zaman, bir anda akıl dediğin zaman hiçbir deneyimden geçmemiş, deneyimi elde etmemiş, uygulama yapmamış olanın üreteceği bir akıl söylüyor ve onu esas alıyor. Ee ama onu söylerken de nasıl bir akıl üreteceğini de kendisi belirliyor. Hiç deneyimden geçmemiş falan ama oradan ahlaka bağlıyor, morale bağlıyor.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Yani zaten Kant'ın en büyük çıkmazı o. O akılla anlama yetisini birbirinden tamamen ayırdığı için onu bir daha tekrar birleştiremiyor.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Yani birleştiremiyor saf akılı. Yani bizim anayasanın başlangıç bölümü gibi.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Yani bunlar saf olarak yoklar. O tabi işin başka bir tartışma noktası. Ama o ekolden gelen ve akıl kısmına değil de anlama kısmına ağırlık veren felsefeciler çok daha üretken oluyorlar 20. yüzyılda. Ve o kısımdan hareket edenler sonuçta şu noktaya geliyorlar. İnsan varlığı diye bir şey yoktur. Yani insan varlığı diye, felsefedeki insan varlığı dediğimiz sabit bir insan varlığı yoktur. İnsan varlığı zaman ve uzay olmadan düşünülemez. Yani Heidegger özellikle dil üzerinden bunu yapıyor. Ve aslında pluralism'e geldi bugün bu iş. Yani çünkü öyle ki eğer insan varlığı sabit değilse her kültürün, her anlayışın, her dilin, her bakış açısının insana bir katkısı var gibi bir sonuca ulaşıyor buradan gidildiğinde.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Yani o şey biraz existentialism'e saldırmaya falan başlayan bir şey.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Tabi, tabi. Ve bu biyoteknolojiyle karşılaştırıldığında sadece kültürlerin değil, insanın bizzat genetik yapısının da çok hızlı bir şekilde değiştirilebileceği gerçeğiyle karşı karşıya kalıyoruz. Bu uzay boyutu, zaman

boyutu çok daha önem taşıyor. Yani 200-300 yıl sonra çok farklı insan türlerinin oluşabilmesi çok ürkütücü, aynı zamanda da çok heyecan verici olabilir. Bir biyolog şunu diyor, yani önümüzdeki yüzyıllarda çocuklara oyun seti olarak verilecek genetik teknoloji ve çocuklar kendi pet'lerini, hayvanlarını üretebilecek bu oyun setleriyle. Yani iş bu noktaya gidiyor. Sağolun biraz uzattım.

ÖZGÜR İRADENİN NÖROBİYOLOJİSİ

DOÇ. DR. LÜTFÜ HANOĞLU

MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Ahlakın ve hukukun üzerinde yükseldiği temel, insanın özgür iradeye sahip olduğu, dolayısıyla eylemlerinin doğuracağı sonuçların sorumluluğuna da sahip olduğu temel postülatı üzerine kuruludur. Bir insan, “farik ve mümeyyiz” değilse yani eyleminin ve sonuçlarının hem “farkında” hem de kararını etki altında kalmadan kendi verebilir değilse cezai ehliyeti ya da hukuksal işlerde tasarruf yetkisi de yoktur. Ancak nörobilimdeki gelişmeler, insanın gerçekten özgür iradeye sahip olup olmadığını sorgulamamıza yol açmış oldu. Hatta insan davranışının bizim vehmettiğimiz bir özgürlüğe hiçbir şekilde sahip olmadığı, biyolojik belirlenimin pek çok farklı düzey ve aşamada; genetik, evrimsel, hormonal, nörokimyasal ve en üst düzeyde de beynin işleyişi bakımından insan davranışını biçimlendirdiği, özgür irade duygusunun sadece bir ilizyon olduğu düşüncesi bilim dünyasında ana akım haline gelmiş oldu. Bu yazının konusu, “özgür irade”nin nörobiyolojisini, nörobilimin bize sunduğu güncel veriler çerçevesinde gözden geçirmek, özgür iradenin bir ilüzyonmu yoksa gerçeklik mi olduğu, eğer gerçeklikse biyolojik özelliklerinin neler olduğu ve sınırlarını araştırmaktır.

Özgür irade hakkında şüphelerin ortaya çıkışı

Özgür irade hakkında nörobilim içerisinde şüphelerin ortaya çıkışının iki ana kaynağından bahsedilebilir. Bunlardan ilki, giderek nörobilimde yerleşmiş hale gelen “bilinç dışı” paradigması ve diğeri, yakın zamanda ortaya çıkan Libet’in deneyi ve onun sonuçlarının yorumu olmuştur.

İnsanın davranışlarını belirleyen nedir? Sağduyumuz buna hemen “bilinçli irademiz” diye cevap veriyor. Ama uzun bir süredir bu konuda bir kuşku oluşmuştur. Acaba davranışlarımızı etkileyen hatta belirleyen şey; bilincinde olmadığımız, bilinçli irademizle karar vermediğimiz etkiler olabilir mi? Bu giriş, aklımıza doğal olarak Freud ve onun ünlü kuramını getiriyor. Pandora’nın kutusunu açan sanki bu ünlü ruhbilimci imiş gibi genel bir intiba olsa da davranışlarımızın bilinç dışı gerekçeleri olabileceği konusundaki düşünceler Platon’a kadar geri götürülebilir. Freud hayatımızın rasyonel idarecileri olmadığımızı, aksine farkında olmadığımız

bilinç dışı güçler tarafından kontrol edildiğimizi iddia eder. Kendisi bu biçimde kolektif insanlık egosuna Copernicus ve Darwin'den sonra üçüncü büyük şoku yaşattığını söylemiştir. Copernicus insanlığın evrenin merkezinde olmadığını, Darwin diğer canlılar arasında seçilmiş ayrı bir yerimiz olmadığını, onlarla ak-raba olduğumuzu, Freud ise mantığın ve aklın hayatımızı yönlendiren en önemli etkenler olmadığını ortaya koymuştur.⁽¹⁾

Bilinç dışı işleme, zombiler, otomatlar

Şimdi bilinçaltı/dışına bu kısa girişten yararlanarak “Freudyen devrim”in insan zihni hakkındaki düşüncelerinin mantıksal sonuçlarını belirlemeye çalışalım. Öncelikle bilincimizin ulaşamadığı alan(lar) var. Burada neler olup bittiğini bilincimizle kavrayıp aydınlatamıyoruz. İkincisi bu bilinç dışı alan davranışlarımızı etkiliyor, hatta aslında davranışlarımızı temelden belirleyen de bu bilinç dışıdır. Üçüncüsü zihnimiz nedensel bir cihaz biçiminde işler ve davranışlarımız her ne kadar kişiye özgü olsa da bu nedensellik zincirinin bir sonucudur. Özgür irade dediğimiz şey bir yanılısamdır. Dolayısıyla aslında “ben” diyerek atıfta bulunduğumuz şey, özne yoktur. Freud’un tarif etmiş olduğu ruhsal “aygıt”ın işlemesi sonucu ortaya çıkan bir “makinedeki hayalet”tir söz konusu olan.⁽²⁾

Zombie teriminin ilk çağrışımı sinema üzerinden olsa da, aslında zihin felsefesinin geliştirdiği bir analogi aynı zamanda. Zihin felsefesinin bir “terim”i olarak, dışardan bakıldığında normal bir insan davranışından ayırt edilemez davranışlar gösteren ancak bir iç hayatı (inner life) olmama durumunu tarif eder.⁽³⁾ “Zombi” fikri, Thomas Huxley’in insanların bilinçli otomatlar olduğu düşüncesine dayanır.⁽⁴⁾ Bu fikre göre tüm niyetler bilinç dışı ve ortaya çıkan etkilere birer tepki biçiminde üretilirler. Ya da davranışlarımız bu biçimde ortaya çıkarlar ve özgür irade bir ilüzyondur. Bilinçlilik sadece niyetlerin farkındalığını oluşturur, hiçbir biçimde onun nedeni değildir.

Bu tartışma içerisindeki asıl izlek, bilinç dışı oluşturulmuş kararlar ya da seçenekler arasında bilinçli seçimin bir yeri olup olmadığı hakkındadır. Bilişsel nörobilimin sahip olduğu bu günkü paradigmanın temel argümanı, bilinçli fikirler bilinçsiz zihinsel işlemlerden gelirler ve asla işlemlerin kendisinin farkında olamayız. Sadece sonucu bilebiliriz. Buna “bilişsel bilinç dışı” ismi veriliyor. Bu temel yaklaşım, bilincin kendisini paranteze alarak altındaki işlemlerin araştırılmasını hem haklı hem de işe yarar bir yol olarak gösteriyor. Güncel paradigma, bunun sonucunda bilincin kendisinin de nasıl mümkün olabileceğinin anlaşılabilirliğini ummaktadır. Bu yaklaşım; iç gözlem, insanın kendi zihni, ruhsal durumu üzerine düşünme biçimindeki yöntemsel yaklaşımların yani felsefe ve hatta psikolojinin yaklaşımlarının akim kalacağını iddia eder. Ledoux’un da söylediği gibi, psikolojinin zihnin nasıl işlediği ile ilgili pek çok sezgisi olabilir ama sadece kognitif nö-

robilim, yani beynin işlemlemeyi nasıl yaptığının araştırılması bunlardan hangisinin doğru/geçerli olduğu konusunda hakemlik yapabilir.⁽⁵⁾ Mesulam'a göre de; bütün duysal olayların bilinçlilik tarafından ille de erişilebilir olmaları gerekmez. Duysal yaşantıların bilinçli farkındalığı, dış dünyadan gelen uyarıların bunun için gereken nöronal uygunluğu edinmeye başlar gibi göründükleri 500 ms'lik kortikal cevabın ötesine kadar gecikebilmektedir. Yani yukarıda anlatılan işlemleme bir zaman almaktadır ve bizim doğrudan sahip olduğumuzu sandığımız zihinsel içerik ya da bilinç, bunun ancak son kısmında dört başı mamur bir biçimde ortaya çıkıyor gibi görünmektedir.⁽⁶⁾

Libet deneyi

Libet 1980'lerde henüz biz bir hareketi yapmaya bilinçli olarak karar verdiğimizizi belirtmeden yaklaşık 500 milisaniye kadar önce beyin kabuğunda "hazırlık potansiyelleri" ismi verilen hareketin hazırlanması ile ilişkili elektriksel bir faaliyetin başlıyor olduğunu gösterdi.⁽⁷⁾ Temel deney seti çok kabaca şu şekilde kurulmuştu: Denek, saat kadranı gibi belirli bir hızda dönen bir kadranı izler, kendi iradesiyle karar verdiğinde parmağını hareket ettirir. Bu esnada beyin kabuğundaki elektriksel aktiviteyi izlemek için saçlı deri üzerinden EEG kayıtları ve parmağının kesin hareket anını belirlemek için parmaktan EMG kayıtları alınır. Ne zaman parmağını hareket ettirmeye karar verdiğini saat kadranı üzerinden söyler. Böylece tam olarak karar anı, parmağın harekete geçme anı ve bunun oluşması için beyinde faaliyetin ortaya çıktığı an ortaya konulmuş olur. Sonuç, yukarıda anlatılan "hazırlık potansiyelleri"nin ortaya konulması olmuştur. Libet bu deneyden yola çıkarak, aslında beyinde hareketin hazırlığının bizim karar verme anımızdan çok önce başladığını, bizim bilincimizin sonradan dönüp bu eylemi kendi kararı olarak tanıdığını/benimsediğini söyler. Libet, bu esnada bilincin ancak başlamakta olan/karar verilmiş olan hareketi veto etme hakkının olabileceğini söyler. Sonuçta özgür irade bir yanılsamadır.⁽⁷⁾ Bu sarsıcı deneyler ve üzerinde ortaya çıkan tartışmalar, özgür irade tartışmalarında "yanılsama" yanlılarına büyük bir destek oluşturmuş gibi göründü, ama tabii ki eleştirilerde ortaya çıkmakta gecikmedi.

Libet deneyine yöneltilen eleştiriler

Öncelikle tüm bilinçli hareketlerin özgür iradeyle ortaya çıkmış olmaları gerekmediğini belirtmek gerektir. Örneğin patella refleksinin özgür irade ile ilişkisi yoktur ama kişi bu durumu bilinçli bir biçimde izler/farkındadır. Sonuç olarak özgür irade çalışmalarında kullanılacak bir görevin bilinçli farkındalıkla bilinçli seçim durumunu ayırt edebilmesi gerekir.⁽⁴⁾ Diğer bir eleştiri yöntemseldir, özgür irade ile verilen kararın zamanlamasının bu tür bir düzenekle aslında kesin bir biçimde ölçülemeyeceği yönünde itirazlar olmuştur. Yine bazı bilim adamlarına göre, bu tarz çok basit bir motor hareket üzerine oluşturulan deney kurulumu

aslında bizim akıl yürütmeler ve seçimler yolu ile yaptığımız gerçek özgür irade durumları ile aynı değildir, onları temsil etmez.⁽⁴⁾ Ayrıca elektrofizyolojik eleştiriye göre Libet bu deney sırasında sadece beynin motor, yani kasların harekete geçmesi ile ilgili, yani sınırlı bir kısmını gözlemiştir, diğer bölgelerde olanları deney çerçevesinin dışında tutmuştur. Oysa onun saptadığı motor korteksdeki “hazırlık potansiyellerin”den de önce ortaya çıkan ve aslında beynin hareketle ilişkili olmayan, daha çok karar vermeyle ilişkili oldukları bilinen frontal ve singülat bölgelerinde artmış bir faaliyet, daha sonraki çalışmalarda gösterilmiştir.⁽⁸⁾ Bu deneylerde, önce adı geçen karar alma ile ilişkili beyin bölgelerinde özgür irade ile kararın verilmesi, buna eşlik eden veya hemen ardından gelen suplementer motor alan (SMA) aktivitesi ve çok sonra motor korteks de hazırlık potansiyeli ve bilinçli bildirim ortaya çıkar görünmektedir.

Psikopati ve suça eğilim ile özgür irade ilişkisi

Son zamanlarda özellikle suça yatkınlık, bunun genetik karşılıkları olabilecek mutasyonlar vb. yolu ile insanın davranış örüntüsünün bozulmuş ya da sapmış genetik yapısı ile ilişkilendirilen durumlar saptanmıştır ve bu nedenle bu kişilerin eylemlerinin gerçek faili sayılıp sayılmayacakları sorusu (hatta bazı mahkemelerde) ortaya çıkmıştır. Bu kişiler, ünlü film anti kahramanı Hannibal Lecter gibi aşırı bir şiddet eğilimi göstermekte ve kurbanları için herhangi bir acıma duygusu yaşamamaktadırlar.

Damasio somatik işaretleyici hipotezinde daha önce yaşanmış uyarınlar, olaylar ile ilgili olarak ortaya çıkmış duygusal bedensel durumların, daha sonra karar verilmesi gereken benzer bir durumda var olan davranış seçeneklerinden en uygun olanının otomatik ve hızlı bir biçimde seçilebilmesi için güçlü bir kolaylaştırma oluşturduğunu iddia etmektedir.⁽⁹⁾ Daha sonraki çalışmalarında bu mekanizmayı çalıştıran temel alanlardan ventromedyal prefrontal korteksin işleyişinde ortaya çıkan bozulma nedeniyle karar vermenin bozulduğunu ve antisosyal davranışın ortaya çıktığını ileri sürmüştür.⁽¹⁰⁾ Bu şekilde ahlaki yargının duygulardan soyutlanmış, sadece düşünce süreçleriyle ilişkili bir durum olduğu yargısının yanlışlığı açıkça ortaya çıkmıştır. Tam tersine nörogörüntüleme çalışmaları, ahlaki bir kavram oluşumu esnasında bilişsel süreçlerin yanı sıra onlarla birlikte duygusal mekanizmalarında işler durumda olduklarını göstermektedirler. Sonuç olarak ahlaki bir yargı, bilişsel, yani mantığı üreten ve emosyonel yani duyguları üreten süreçler arasında kompleks bir birlikte çalışma ile ortaya çıkmaktadır.

Raine ve arkadaşları, normal insanlarda ahlaki karar verme esnasında çalışan, aktif olan, bu işten sorumlu beyin bölgelerinin (polar/medial prefrontal korteks, ventral prefrontal korteks, angular girus, amigdala ve posterior singülat) antisosyal, suça eğilimli ve psikopatik kişilerde, bu kez fonksiyonel ya da anatomik

patolojinin yani bozulmanın olduğu saptanan beyin alanları ile benzer olduklarını göstermişlerdir. Böylece ahlaki karar verme ile antisosyal davranış ile ilişkili bulunun beyin alanları büyük ölçüde çakışmaktadır. Antisosyallerde muhtemelen öncelikle bozulmuş olan ahlaki emosyonel sistemdir.⁽¹¹⁾

Burada şu soru gündeme gelmektedir: Psikopatlar bilişsel olarak doğru ve yanlış yargılarını ayırt edebilme kapasitesine sahip oldukları için ahlaki olarak akıllı kaybetmiş sayılamazlar. Ancak kendi kontrollerinin ötesinde bu durumlarla alakalı duyguları nörobiyolojik olarak yoksa suç davranışı için tümüyle sorumlu sayılabilirler mi? Eğer sayılamazlarsa bizim adalet ve ceza kavramlarımız bu durumda nasıl uygulanacaktır?

Özgür iradeyi bozan “patolojik” durumlar

Bunun dışında da özgür iradeyi bozan/ortadan kaldıran bazı patolojik durumlar bilinmektedir. Anarşik el sendromu olarak bilinen durumda, Kubrick'in ünlü filmi *Dr. Strangelove* da olduğu gibi, etkilenen elin kişi tarafından kontrolünün kaybolduğu duygusu söz konusudur. Buna karşın hasta elin kendi eli olduğu duygusuna sahiptir. Burada beynin harekete geçirici (suplamente motor) bölümlerinde hasar söz konusudur.⁽¹²⁾

Yine Parkinson hastalığında hastaların % 5,9 - 13,6'sında dürtü kontrol bozukluğu ortaya çıkmaktadır. Bu bozukluk, daha önce bu tarz bir bozukluğu olmayan insanlarda, hastalığın ortaya çıktığı ileri yaşta birden başlayan ve kontrol edemedikleri aşırı kumar oynama, aşırı alışveriş etme, yeme, seks davranışları biçiminde ortaya çıkabilmektedir. Başlangıçta bu durum kullanılan dopa arttırıcı ilaçlar ile ilişkilendirilmişse de hastalığın kendi seyri esnasında da ortaya çıkabilmektedir. Bazen derin beyin uyarımı, yani “pıl” uygulamalarından sonra bu davranış düzelebilmektedir.⁽¹³⁾

Özgür irade nedensellik ile bağdaşır mı?

Freud'un başlattığı 3. Devrimin sonucunda ve nörobilimin kanıtları marifetiyle bir anda nedensel cihazlara mı dönüşmekteyiz? Eğer zihnimizde her şey nedensel bir biçimde işliyorsa bizi birer birey yapan, öyle hissetmemizi sağlayan tercihlerimiz ne olacak? Mesulam'a göre bu, proses eski deneyimlerin ve o anki bağlamanın rehberliğinde işler ve Bayesiyen istatistik teoriye göre kantitatif olarak formüle edilebilir. Yani sinir sistemi zihin içeriğini oluşturacak bir algısal durumu kurulumak için nedensel mekanizmaların işlediği hesap edilebilir/öngörülebilir bir tarzda çalışmaktadır. Yani gerçekten Freud'un temel savlarının sonucusu, zihin/beyin işleyişinin nedensel yasalara bağlı, sebep sonuç ilişkisi çerçevesinde gerçekleşen bir doğası olduğu savı doğrulanmakta gibidir. Hatta bunun bir biçimde hesap edilebilir bir doğası olduğu kognitif nörobilimin hiç değilse oldukça etkin bir yorumu tarafından ileri sürülmektedir.

Zeman, nedensellik ve özgür irade ile ilgili şöyle söylüyor: “*Hareketlerimizin nedeni yoksa nedensiz demektir; nedensizse, bu durumda rastgeledir. Rastgele tercih, özgürlük ve sorumluluk konusunda ön görülebilirlik kadar bile vaatkâr bir zemin sunmuyor gibi görünüyor. Asıl, hareketlerimizin bir nedenler zincirine bağlı olduğunu reddederken irade özgürlüğünü savunanlar imkânsız bir şeyi istemeye mahkûmmuş gibi görünüyor. Özgürlüğümüz ya bir yanulsamadan ibarettir ya da bir şekilde nedensellikle başdaşır*”.⁽¹⁴⁾

Ancak Mesulam, insan sinir sisteminin yapısı her ne kadar nedensel bir işleyişe sahip olsa da; davranışların tasarımlarının deneyimle bağlantılı duysal verilerle sınırlı olamamasına (transcendent encoding) ve bir uyarıyı pek çok yanıtla bağlantılandırabilmeye (contingent routing) olanak sağlayacak bir yapıyı/doğası olduğu görüşündedir. Bu tek ya da aynı girdiye karşılık çok sayıda çıktı olasılığı, psikolojik olarak seçme deneyimi, karar verme ve özgür irade olarak deneyimlenir. Bu etkinin beyindeki temel organizasyonu frontal loblar üzerindedir.⁽¹⁵⁾ Öyle görünüyor ki nörobilim bizi Freud’un sözünü ettiği üç devrimin yerleştirmiş olduğu zorunlu gibi görünen noktada belki daha mütevazı ama ayakları daha fazla yere basan bir özgür irade ve bilinç kavramına sahip olabiliriz.⁽²⁾

Birlikte işleyen mekanizmalar

Niyetler, seçimler ve kararlar, hem bilinçli, hem de bilinç dışı mekanizmalarla ortaya çıkabilir, başlatılabilirler. Beyinde içerilen zihin, her iki mekanizmayı ve bunların çeşitli kombinasyonlarını kullanıyor olabilir. Basit, iyi öğrenilmiş, alışkanlık oluşturmuş eylemler bilinç dışı (zombi) mekanizmalarıyla ortaya çıkıyor olabilir. Buna karşın kompleks, yeni ortaya çıkan durumlar hakkındaki eylem “kararı” bilinçli zihinde özgür irade yoluyla yapılandırılıyor, başlatılıyor olmalıdır. Her iki sistem de birbirlerini haberdar eder ve her ne şekilde başlatılmış olsa da eylemlere yardımcı olurlar. Bilinç dışı/refleks başlatılan durumlarda bilinçli mekanizmalar kararı uygulamayı durdurabilir veya bilinçle başlatılan eylemler daha sonraki öğrenme ile ilişkili bilinç dışı otomatik yapılara aktarılırlar. Çoğu durumda bir karar vermek; farklı olasılıkları gözden geçirmek, durumu muhakeme etmek vb. gibi zaman alan ve basit motor bir eyleme indirgenemeyecek bir süreçtir. Dış dünya durumu, içsel gereksinimler, daha önce karşılaşılan durumların rehberliği gibi karmaşıktır ve pek çok beyin yapısının ortak çalışmasını gerektirir.

Dışsal uyarılar ya da harekete geçiriciler, beyin kabuğunda ve diğer ilgili beyin yapılarında temsiller oluştururlar ve değerlendirilirler. Bu değerlendirmenin bir sonucu olarak doğrudan ödül ceza sistemi tarafından değerlendirilip doğrudan örtük, (implicit) bilinç dışı bir yanıt oluşturulabildiği gibi, dil sistemi ile de ilişki içerisinde bilinçli, açık (explicit) ve çok basamaklı bir değerlendirme ile bir eylem oluşturulabilir.⁽¹⁶⁾

Sonuç

İnsandaki bilinçlilik halinin olmazsa olmaz parçası, onun biyolojik ve ağırlıklı olarak beden/duygu kaynaklı gerçek bir ben'e sahip olmasıdır. Eyleme geçme öncesindeki karar verici mekanizmalar karmaşıktır. Kompleks durumlarda ortaya çıkan kararlar, dilsel yapılar ve beynin geniş alanlarını ilgilendiren karmaşık mekanizmalarla ilişkili, bilinçli ve özgür bir seçimi yansıtan durumlardır. Ancak bir kısım bilinç dışı mekanizmaların eylemlerimizde karar alıcı olarak rolleri vardır. Bu durumlar da bilinç tarafından özgür edim olarak "üstleniliyor" gibi görünmektedir ama bu durumda bile bilinç, son anda veto hakkına, ortaya çıkacak davranışı engelleme yeteneğine sahip görünmektedir. Her iki mekanizma ayrıksı değil, interaktif ve paralel işlemektedir. Son noktada özgür iradeyi, biyolojik yapının bir devamı/parçası olarak, bir tür nedensellik çerçevesi içerisinde kavramsallaştırmak gerekli ve mümkün gibi görünmektedir.

Kaynaklar

- 1) Freud S. *Ruh Çözümlemesine Giriş Konferansları. Payel Yayınları. 1998/İstanbul*
- 2) Hanoğlu L. *Bilişsel Bilinçaltı, Nedensellik ve Özgür İrade. Başka Dergisi, 2011; 6:10 -21*
- 3) Chalmers DJ. "Facing Up to the Problem of Consciousness", *Journal of Consciousness Studies, Vol.2, No.3, 1995, ss. 200-219*
- 4) Klemm WR. *Free will debates: Simple experiments are not so simple. Advances in cognitive psychology. 2010;6: 47- 65*
- 5) LeDoux J. *Duygusal Beyin. Pegasus Yayınları İstanbul*
- 6) Mesulam MM, "From Sensation to Cognition", *Brain, 1998, 121: 1013-1052.*
- 7) Libet B, Gleason CA, Wright EW, Pearl DK. *Time of conscious intention to act in relation to onset of cerebral activity (readiness-potential). The unconscious initiation of a freely voluntary act. Brain. 1983;106:623-42*
- 8) Soon CS, Brass M, Heinze HJ, et al. "Unconscious Determinants of Free Decisions in the Human Brain," *Nature Neuroscience. 2008;11:543-545.*
- 9) Damasio AR. *Descartes'in yanılgısı. Varlık yayınları İstanbul 1994*
- 10) Bechara A, Damasio H, Tranel D, Damasio AR. *Deciding advantageously before knowing the advantageous strategy. Science. 1997;275(5304):1293-5*
- 11) Raine A, Yang Y. *Neural foundations to moral reasoning and antisocial behavior. SCAN 2006; 1: 203-213*
- 12) Moore JW, Fletcher PC. *Sense of agency in health and disease: A review of cue integration approaches. Consciousness and Cognition. 2012;21:59-68*
- 13) Leeman RF, Potenza MN. *Impulse control disorders in Parkinson's disease: clinical characteristics and implications. Neuropsychiatry. 2011;1(2):133-147*
- 14) Zeman A. *Bilinç kullanma klavuzu. Metis Bilim 2006 / İstanbul*
- 15) Mesulam MM, "Representation, inference, and transcendent encoding in neurocognitive networks of the human brain", *Annals of Neurology, 2008, 64: 367-378.*
- 16) Rolls ET. *Willedaction, freewill, and the stochastic neurodynamics of decision-making. Frontiers in Integrative Neuroscience. 2012;6:1-9*

TARTIŞMA

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Rasyonel Tercihler Kuramını günümüzde en çok savunan Rational Choice'tır. Günümüzde en gelişmiş sosyal bilim kuramıdır. Bu Rasyonel Tercihler Kuramı'nın yalnız bir kanadı, özellikle Chicago Okul diye bilinen kanadı, rasyonel tercihlerin aslında kişiler tarafından kültürel olarak algılandığını, dolayısıyla birisine rasyonel gelenin başkasına rasyonel gelmeyebileceğini savunur. Örneğin Avustralya'daki yerlileri Amerika'da gezmeye götürmüşler, bir program vardı National Geographic'te. Yerli diyor ki Amerika'ya, "ne kadar büyük eviniz var, ne gerek var buna, niye burada oturuyorsunuz?". Üç kişilik bir aile oturuyor işte ve ne gerek var diyor adam, hiç evi beğenmiyor. Ama orada boncuklar var "bu boncuklardan bir iki tane alabilir miyim, anneme götüreceğim, teyzeme götüreceğim" falan diyor. Bluzlar için falan cam boncuklar işte. Boncuk o eve, arabaya göre çok daha değerli onlar için. Otomobillerle mesela hiç ilgilenmiyorlar, otomobil öylesine bir şey. Dolayısıyla bu insana baktığınız zaman onun Rational Choice'mı iradi olarak biz değerlendirirsek hiç rasyonel gelmeyebilir bize. Ama onun kendi içinde bir rasyonalitesi var. Yani dolayısıyla onun kendi içindeki rasyonalitesini görmek gerekir. O nedenle bağlayacağım konu şey, hiç beklenmedik davranış denen davranışların belki başka bir boyutu vardır o kişi için. Başka bir nedeni ya da başka bir sebebi vardır. Kendi içinde onu, birey bazında, değerlendirmek gerekir. Sizin hiç rasyonel bulmadığınız bir şey başkası için rasyoneldir. Bir de konunun şöyle bir boyutu var, insan strateji üreten bir yaratıktır. Dolayısıyla bu özgür irade seçim olduğu kadar stratejik karardır da. Yani stratejiler üzerinden hareket eden bir yaratıktır. Bu konumda yaşayan tek canlı insandır yani stratejik faaliyet gösteren hayvandır.. Stratejik davranırken planlamak, tercih ve karar almak süreçlerinden geçiyor. Aksi halde zaten toplumsal yaşam, mesela siyaset işte oy vereceksiniz, yani her seçimden önce bambaşka şeylerin çıkması lazım. Bunların bir mantığını kurgulayabiliyoruz, bir sistem halinde geliyor. Aristo'nun insan politik bir yaratıktır dediği şey, insan siyasi partiye gider ve politika yapar anlamında değildir. Yani stratejik davranarak hareket etmektir. Yani o stratejik karar ve kendi çıkarını o anlamda gözetmek... Çıkar dediğimiz şey de tek bir şey değildir. Yani benim için çıkar paradır, sizin için parayla hiç ilgisi olmayan değerlerdir, onları korumaktır. Dolayısıyla tek şeyde toplayamayız bu rasyonel kararlar mekanizmasını. Size çok absürt gelen bir şey o kişi için çok anlamlı olabilir.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Çok güzel, bir şekilde sosyal bilimin de böyle bakıyor olması benim için iyi bir şey olmuş oldu. Bunu neden söylüyorum? Bir biçimde Tangül Hoca'nın konuşmasını izlemiş olduk. Buradaki en önemli, Tangül Hoca'yı da bir biçimde korkutan şey, aslında insan davranışının belirlenebilir bir şey olması. Yani arkasındaki nedenler saptanabilir ve o davranışın nedenlerine yönelik

müdahaleler söz konusu olabilir. Burada iki şey, sorduğum soru bu aslında, hem o gerçek hem de insan da her zaman da o şekilde davranmayabilir mi sorusu. Bu gerçekten öyle oluyor gibi görünüyor. Yani biz bir biçimiyle belirlenebilir davranışlar sergiliyor oluyoruz, Tangül Hoca'nın anlattığı tarzda bir takım arka planlar akıl yürütmede ya da seçimlerde kullandığımız stratejiler şunlar bunlar çerçevesinde ama son noktada bunlar nihayet seçenekleri oluşturuyorlar ve tam söylediğiniz gibi o seçeneklerden bir tanesini seçiyoruz. O seçenek ama belirlenmiş bir şey değil. Bu da yine bizim nörobilimcilerin çerçevesinde de yine mutlaka nedensellik çerçevesinde değerlendirilebilecek çünkü öbür türlü bu kez beyni bir şekilde anlayabilecek mekanizmaları kurmak, onlarla uğraşmak artık mümkün olmaktan çıkacaktır. Bunun nasıl olabileceği ile ilişkili ayrıntılarını tabii çok söyleyemeyeceğim vakit ona uygun değil geliştirdiği beynin nasıl işlediği ile ilgili kuramlamak mümkün görünüyor. Bu kuram, ya da saptama da diyebiliriz buna kuram çok fazla abartılı bir şey olabilir, nihayetinde ortaya çıkan bir uyarın, basit biyolojik terimiyle söyleyecek olursak ya da bir durum karşısında insandaki en önemli özellik bu hep aynı tekrarlayan duruma karşı her zaman farklı çıktı oluşturma durumuna, bunu sağlayabilecek bir biyolojik yapıya sahip olması durumudur. Bu sayede de hem nedensel bir çerçeve içindeyiz hem de özgür seçimler yapabilir durumdayız diyebiliriz biyolojik olarak. Burada bir özetleme yapmış oldum ama işte benim anlattıklarım hemen hemen burada yer alıyorlar. Ben kabaca söylemek istediklerimi aktarmış oldum, konuşmaya nasıl devam edelim?

Dinleyici: Hipnozun biyolojik olarak aktivitesi nerede başlar? Hipnoz özgür iradeyi mi etkiler yoksa insana özgür iradesi dışında bir şeyler mi aktarır? Bunun tıbbi ve hukuki boyutu vardır eminim, onu merak ediyorum.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Hipnoz bir biçimiyle insanın bilincinin açık olduğu, bilincini kullanarak hareket ettiği bir durum değil. Bilincin farklı hallerinden bir tanesi ya da öyle söylemek gerekir. Burada daha çok ona telkin veren kişinin, az önce anlattığım kullanma davranışında olan bir insan gibi yönetiminde davranabildiği bir durum. Tabii bu sorduğunuz sorunun iki türünde örneğini verip çok fazla tartışması olmuştur. Büyük ölçüde çok sayıda ahlaki ya da suç sayılabilecek şeylerin hipnoz altında yaptırılmasının mümkün olmadığı kabul edilebilir. Bunun istisnai örnekleri de belki verilmiş olabilir ama genel kabul öyledir.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Sanıyorum burada, eğer doğru anladımca, ana sorun olarak görünen meselesi çıkıyor. Sorun insanın kendi seçimlerini bizzat kendiyile yüzleşerek yapmasını getiriyor. Tamam, beynimizin bir işleyişi var, o işleyişten belli sonuçlar çıkartabiliyoruz, seçenekleri kullanıp belli davranışlarda bulunabiliyoruz. Bunu bilinçli olarak yapıyoruz ama başka zaman da aynı olayı eğer düşünürsek farklı da olabiliyor. Bunu dışarı yansıtmasak da gene de kendi kendine yüzleşmeye başladığın zaman daha farklı bir düşünüş ve sunuş biçimi ortaya ko-

yabiliyoruz. Bir herkesin gördüğü davranıştan yapılan çıkarımlar var bir de aslında kendi kendimize...

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: İçeriden gerçekten bildiğim, yaptığım bir şey...

Prof. Dr. Yücel Sayman: O benim gördüğüm, başkasının görmediği. Söylenen de zaten hikâye gibi gelecek ya da madem ne düşünüyorsan öyle ol denebilecek. Yani bir sürü bir şey var. Şimdi bütün onların yanıp sönmelerini düşünürken bilmem ne ben oradan başladığımda farklı bir şey... Hatta onun yazısını da kendimi yalnızlığımın kahramanı diye, kendimden bahsederken... Yalnız kaldığım zaman aslında yapmadığım ya da yapamadığım ya da yapmak istemeyeceğim bir sürü şeyi yapıyorum. Ben yapıyorum, yani kendime yaptırıyorum. Aslında onu da benimsemişim ama öyle davranışlarda bulunamıyorum. Yani bu bilinçaltı falan değil çok bilerek yaptığım şey. İnsanın kendi yüzleşmesinde bir farklılıklar olabilir. Şimdi ne kadar benim söylediklerimin şeyi var da... Bu ben meselesi önemli galiba. Şimdi bu ben meselesi de; o bir toplumsal bence de sonuçları oluşturur. Yani eğer beynin her şeyi normal işliyorsa psikopatlık, anormallik mi oluyor? Yani biyolojik olarak iyi çalışmayan bir durum mu diyoruz neye göre iyi çalışmıyor diyoruz vesaire. Ama normal her şeyi işliyorsa eğer o işleyişe de elbette bu kültürel dediğimiz her şey giriyor ama kimseye söylemediğiniz, düşünmeye başladığınız zaman yapamadığınız bir sürü şeyi kendinize yaptıрма şeyi vardır. Mesela biz avukatlık öğretirken öğrencilere söyleriz hep; yani mesela bir dava alacaksınız, o davayı her tarafıyla gözden geçireceksiniz. Karar vermek için, ben bu olayı alıyorum dediğiniz zaman artık o davayı aldığınız zaman sonuna kadar bırakamazsınız. Bizim yargı sistemi işleyişinde erteler bunu avukat. Her davayı alır sonra bırakır. Yani aldım, bu davayı alıyorum dedin; girdin birden bırakamazsın artık. Müvekkile de “aa ben yanlış görmüşüm bu suçluymuş” diyemezsin. Bunu müvekkiline bile söyleyemezsin sen suçlusun diye, söylememen gerekiyor. Artık mesela bir ceza davasında onu suçsuzmuş gibi anlaştığın biçimde savunacaksın. Savunmak zorundasın. Yani onun suç işlediğini, görersen bile... Yani bir tecavüz davası aldın diyelim, tecavüz etmediğini savunuyorsun. Ettiğinin delili çıksa bile eline hatta görüntüyü kendisi verse bile sen suçluymuşsun diyemezsin, o delili de vermeyeceksin. Yani ama işte bu her zaman böyle işlemiyor. Alırken her şeyi düşünün dediğin zaman gelip de birisine, diyelim tecavüz davası geldi avukata, bir sürü etken var o davayı alacak mısın alamayacak mısın... İşte parasıydı, karakterdi, toplumdaki bir sürü şeyi düşünüyorsun farklı, ona göre alıp almamaya karar veriyorsun. Ama bazen öyle bir şeyler var ki o arada seni o davayı almamaya itiyor. Çünkü kafanda gene bir şey var ama onu söyleyemezsin ya da yapamam diye korkuyorsun. Şeyi de düşündüğümüz zaman, yani o kendinle yüzleşmeye başladığın zaman “aslında şunu şöyle aşabilirim” onu aşabiliyorum. Onun için iradenin yansıyış biçiminde tabii toplumsal bir sürü bir şey var onlar sınırlıyor.

Yani ne kadar özgür olduğunu düşünürsek düşünelim, irade özgür mü diye sordunuz zaman, belki ortaya çıkış biçimi ve o anda belirlenmiş biçimi istediğiniz gibi olmayabilir ve istediğinizi yapamadığınız için çok özgür olamayabilirsiniz. Yani sadece yasaklar değil de kendi kendinize geliştirdiğiniz ahlaki kurallar falan da ya da ilkeler, prensipler, yaşam prensipleri de engel olabilir. Ama böyle daha farklı düşündüğünde yaratıcı bir şeyler yapabilme imkanını görüyorsun. O da bana sanki düşüncede çok ileri boyutta gibi geliyor. Belki beynin işlevlerini, yani beyni de geliştiresek, o yolları açacak başka mekanizmalar mümkün gibi geliyor. Yani bana oradaki ana sorun o hissiyatın kabulü. O zaten ben diye başkasının göremediği, bilemediği ve ölçemeyeceği...

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Hocam işte bizdeki temel problem biraz o nörobilimin bugün hala bahsettiğiniz ben tasavvurundan uzak durmaya çalışıyor.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Ama niye?

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Söylediğim nedenlerden dolayı. Yani şu, bu işin başlangıcında, işte Nietzsche zamanlarından ortaya çıkan bir şey, şöyle bir şey. Düşünce insan beyninde ortaya çıkar, insan düşünmez. Aradaki fark bu. İyi anlatabiliyorum muyum bilmiyorum. Yani günümüzdeki nörobilimin paradigması bu: düşünce insan beyninde ortaya çıkar ama insan düşünmez. Bunun faili değildir ya da bunu kendisi gerçekleştirmez. Bunun bizim açımızdan bir sonucu gelip bugün dayandığımız araştırma durumu beyni anlamak için çerçevemizin sonuna gelmek bu yöntemle. Çünkü burada tamamen nedensel, bilinçdışı dediğimiz ya da bütün bağlantıları bilmesek de üst üste koyup anlayacağımız bir şeyleri var sayıyoruz. Ama bunun sizler için, hukukçular için, sonucu bahsettiğiniz faillerin ortadan kalkması durumu. Yani biyoloji bugün size öyle bir insan sunuyor. Yani bu insanın bir benini yok, aslında fail değil. Bütünüyle, aslında çok kabaca tartışılan ama tam anlamıyla anlaşılmamış olan, tümüyle zombilerden oluşan bir grubuz. Nörobiyolojik anlamda benin tekrar geri gelmesi, bu son zamanlarda ortaya çıkan bir şey, bizim için bu sapkın mecradan, ya da bir şekilde artık işlevini tamamlamış diyelim çerçeveden, daha iyi, daha ileri, daha yaratıcı bir biyolojik araştırma çerçevesine geçiş sağlıyor gibi görünüyor. Tabii hukuk anlamında da belki daha yerine oturmuş bir durum oluşturuyor. Onun için bunu söylemiş oldum.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Peki özgür iradeyle bu söylediklerinin ilgisi...

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: İçinde özgür irade diye bir şeyden bahsedemeyiz. Ancak özgür iradeden bahsedecek olursak bilinç dediğimiz şeyin benle bağlantılı bir biçimde gerçekten varlığını, biyolojik bir mekanizma olarak... Çünkü burada elimine etme mekanizması şeyle ilişkili, aslında ben dediğimiz şey ruhtur, metafizik bir tözdür. Bu kabul edilebilir, üzerinde araştırma yapılabilir, anlaşılabilir bir şey değildir argümanında yola çıkarak elenen bir şey bu. Ben mutlaka metafizik bir şey olmak

durumunda değil. Biyolojik bir organizasyon biçimi bir şekilde anlaşılabilir ve bugün onunla ilgili hakikaten sağlam bir yapılanmada söz konusu bilimin içerisinde.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Burada biraz şöyle... Beyin bilgi işleyen bir makine gibi. Yani düşünce beyindeyse biz yapmadık onu. Yani veri girişi var, o veriler bir şekilde işleniyor o işlenmeden sonraki süreçte onun değerlendirilme sürecinde, işte bizim alışkanlıklarımız işte kalıcı davranış değişikliklerimiz, eğitimimiz şu bu... O süreçte belki de biz devreye giriyoruz. Zaten veri giriliyor ve bir şekilde işlemeye mi başlıyor?

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Hepsi bir arada oluyor gibi görünüyor. Bazı durumlarda baştan itibaren o süreçleri gözden geçirirsin. İşte karar vereceksiniz, plan yapacaksınız, strateji oluşturacaksınız. Bunun başka bir yolu yok ki... Ancak adım adım, basamak basamak zihninizde gerçekleştireceksiniz. Her bir adımda başka bir karar vereceksiniz sonra ötekine geçeceksiniz, bunu tasarlayacaksınız. Ama anlayabilmek için bunları bilim çok daha yetersiz bir düzeyde. Böyle bir şeyin bir deneyi kurulabilir durumda değil daha. Bir buçuk dakika içerisinde beynin hangi bölümü işliyor falan böyle bir durum olmadığı için biz basit bir şekilde parmağını kaldır ne zaman kaldırdığını söyle diye deneyi kuruyoruz. Bu deneysel paradigma da bizim o tam bahsettiğimiz bilinç olmasa da işleyecek bir mekanizmaya, yapıya denk düşüyor. Sistemimizi öyle kuruyoruz. Ama bu... Bunun sonucu bu. Bunun sonucu aslında gerçekte ben olmayan, tamamen mekanik bir yöntemle çalışan aslında öyle olduğu için de muhtemelen bu şekilde düşündüğümüzde hiçbir hareketinin faili olamayacak olan yapılardan kurulu bir toplum söylemiş oluyoruz.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Burada aslında, karar süreçlerini, düşünce süreçlerini, özgür iradeyi tek bir mekanizmaya bağladığımız zaman her şeyi, yani bu mekanizmayı ayrıntılandırmak ve elimizdeki tezlerle açıklamak çok kolay olmuyor. Mesela otomatik bir input olur inputa karşı bir cevap oluştururuz, biz biyolojide böyle tartışırız. Karar süreçlerinin hepsi motor birer cevaptır. Orada bir input olur onun karşısında bir cevap oluştururuz bu cevap motor hareket olabileceği gibi bir düşünce süreci de olabilir vesaire. Şimdi Daniel Kahneman diye bir araştırmacı var Nobel ödüllü, karar süreçleri ile ilgili araştırma yapan. Bu adam düşünce süreçlerini ve karar süreçlerinde iki şeyi arıyor; bir hızlı düşünce bir de yavaş düşünce. Böyle de bir kitabı var Thinking, Fast and Slow diye. Hocam onu anlatırken, tam da denk geldi aslında, pek çok şeyimiz. Biraz da insanı otomat gibi gösteren bilinci de bir yan ürün gibi gösteren şey bu iki tane düşünce sürecinden hızlı diye tarif ettiği, adamın hızlı diye tarif ettiği süreç olabilir. Çünkü bu süreç, bizim hayatta kalabilmemiz için çok hızlı işlemesi gereken bir süreç ve çoğu zaman farkında olmadığımız etmenlerle ilişki içinde. Yani burada ben biraz önce uykum geldi kahve almaya gittim geldim. Yani buradan ben o sürece karar mı verdim yoksa sırf uykum geldiği için mi oraya gittim?

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Fıstık yenen kase için böyle bir örnek verilir. Elinizde varsa bir kase o kase biter nihayetinde. (Kahkahalar)

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Yani işte bazıları ihtiyaçtan bazıları hakikaten yaşamsal öneme sahip yani trafik kazası, tehlikeli bir pozisyondaysanız o pozisyonu uzun uzadıya analiz etme şansımız yok. çoğu hayatta kalma şeyleri. İlginç şeyleri vardı o çalışmanın. Bir tanesi de bu hızlı süreçlerle ilgili. Hızlı süreçler önce çok güvenilmez süreçler olarak tanımlanıyor ama hayatta kalmak için kritik süreçler. Şimdi basitçe iki grup oluşturuyor. Bu iki gruba da aynı kelime sayısını ezberletmek üzere eğitim veriyor. Onlara söylediği şey, hafızayla ilgili bir çalışma yapacağız. Ama burada ezberleyeceksiniz, iki kat aşağıda da ezberlediklerinizin kaç tanesini hatırlıyorsunuz ona bakacaksınız. Gruplardan bir tanesine hızı çağrıştıracak kelimeler veriyor. İşte atıyorum otomobil diyor dekatlon diyor şunu diyor bunu diyor... Diğerine de yavaş kelimeleri veriyor. Aslına bakarsanız yaptığı çalışma iki kat aşağıya giderken aşacakları bir koridor var o koridoru ne kadar sürede kat ettikleri, hafıza performansı falan değil. Yavaş kelimeleri ezberleyenler anlamlı derecede daha yavaş kat ediyorlar. Şimdi bununla da ilgili o kadar güzel şeyler var. Adamın çok çalışması var. Ekonomik kararlarda vesaire de böyle. Mesela adam borsada danışmanlık diye bir şeye inanmıyor. Borsada danışmanlık diye bir şey yoktur, borsa danışmanları hiçbir şekilde para kazandıramaz en tutarlı yatırım güvendiğiniz bir yere uzun vadeli yatırım yapmaktır.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Kendisi de danışmanlık yapmış ama. (Kahkahalar)

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Evet ama bu şeylerden sonra. Neyse bu borsa danışmanlığı diye bir şey yoktur diyor yani. Bir istatistik çıkartmış, sağlam bir istatistik hepsi zarar diyor. Yani borsa danışmanlarının yaptığı tek şey zarar ettirmek diyor. İşte kriz anındaki kararların ne kadar yanlış olabileceğini, hep birinci sistemin işin içinde olmasından dolayı... Bunları şey yapmış yani. Şimdi ikinci sisteme geldiği zaman, ikinci sistem daha analitik bir sistem. Analitik, kritik ve yavaş düşünmeyi gerektiriyor. Sizin otururken deniz feneriyle ilgili daha verimli düşünmeniz aslında ikinci sistemin. Ama ikinci sistem enerji gerektiriyor ve biz pek tercih etmiyoruz bunu. Yani çok güzel de bir örneği var, diyor ki birden yirmiye kadar sayın; birinci sistem bunu yapar. Ama dört basamaklı bir sayıyı her basamağına bir tane ekleyerek geriye sayarak üretin, oradaki takılma ikinci sisteme götürüyor. Yani diyelim 2546 işte 3657... Her birine birer ekleyerek... Yani bu karar süreçlerinin iradeyi yekpare gördüğümüz sürece modeller yetersiz kalmaya mahkum. Cortex'in ne kadarını ilgilendiriyor...

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Bunlar birbirleriyle de ilişkili şeyler. Mesela o bahsettiğin bir biçimiyle yavaş süreç diyelim, daha bilinçle çalışan süreç, bir zaman içerisinde kullanılan bir strateji haline dönüşüyor ve kişi onu aslında bu sefer çok

bilincini kullanmadan, hızlı sistem şeklinde organize edebilir hale gelmiş oluyor.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Kompulsif davranış diyoruz. Belki akli başında diyoruz, belki sağduyulu diyoruz, belki herkes gibi birden acele davranmıyor... Öbürlerine impulsif davranış diyoruz, hemen anında ilk ve en kolay cevabın verilmesine. Otomobilde mesela çok dikkat edin, adamın bir işi vardır işi neredeyse arabasını oraya park etmek ister çok impulsif bir şekilde. Trafığı engelliyor mu, cezamı yiyecek hiç önemli değil. O dükkanın önünde işi arabasını oraya park ediyor. Birazcık ikili sistemi düşünse, insanları engelleyebilirim, ceza yiyebilirim en iyi park yeri arayayım... Ama işte birinci sistemin hakim olduğu şey de öyle çıkıyor ve bu sefer çatışmalar doğuyor doğal olarak.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Şimdi tabii çok kompleks olduğu için yapı mesela bir kişinin seçimsel tablosuna baktığımız zaman, başka faktörler etki edebiliyor. Mesela çok risk almaya eğilimliyse farklı seçim yapacaktır. Sonra kültürün etkisi var, mesleğin etkisi var... Mesela akademisyenler ve akademisyen olmayanların kitapçıdaki davranışlarına bakın. Akademisyenler çok uzun süre ve fazla zaman harcıyormuş. Amerika'da bir çalışma yapılmış. Aynı şeyi markette yapmışlar mesela akademisyen gruplar hep yavaş kalıyor. Çünkü o illa ki bakacak, edecek, analiz edecek... Ama belki onu yaparken çok önemli bazı stratejik şeyleri kaçırıyor. Yani öbür insanlar farklı davranıyor. Öğrenilmiş rasyonalite var mesela. Yine rasyonel çözümler ekolünde John Austin var, bayağı ünlüdür bu konularda. Mesela Söniteyi öğreniyorsanız ona göre hareket ediyorsunuz. O bir fıkra anlatmıştı, daha doğrusu anekdot; Wallstreet'te iki banker yürüyormuş, yolda 100 dolar görmüş, tam eğilip alacakken diğeri boşver demiş sahtedir. Çünkü onların anlayışına göre hiç kimse 100 dolar düşürmez çünkü bu aptalca bir davranıştır. Eğer öyle bir rasyonaliteye sahipseniz o zaman size onu almak bile mantıksız gelebilir. Oysa kültür, sizin risk faktörleriniz, yaşama bakışınız... Bunların hepsi o karar almada etkili. Ama hukuk açısından şunu söyleyebiliriz, eğer karar yollarımız tamamen kapatılmışsa hukuk orada duruyor, o zaman iradenizin olmadığı görülüyor.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: O zaman bizim parkinson'lu hastanın evini geri alabilir mi?

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Alabilir. Şimdi bir arkadaşımın öyle bir davası var onunla uğraşıyorduk 15-20 gün önce. Babası çok önemli bir doktordu, özellikle akciğer hastalıkları üzerine, göğüs hastalıkları üzerine. Vefat etti 92 yaşında. Fakat vefatından altı ay sonra anlaşıldı ki 89 yaşında bunu bir batan tıp kurumuna yönetim kurulu üyesi yapmışlar ve 700-800 bin lira da borcu varmış. Sorumlu müdür olduğu için bu borç, devlete olan sigorta borcu ve vergi borçları olduğu için, mirasçılara kalmış durumda şu anda. Bunu iddia edebiliyorsunuz mahkemede. Yani böyle bir şansınız var. Yani bu 89 yaşında böyle oldu, tam irade sahibi

değildir diye iddia edebiliyorsunuz. Fakat bu kesin bir şey değil. İctihatlarla baktığınızda bazen olumlu bazen olumsuz kararlar çıkabiliyor. Mesela devlet borcuysa hakim yanaşmıyor. (Kahkahalar) Ama özel borçsa daha eğilimli oluyor.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Yani tabii burada bahsettiğim şey çok seçici bir durum. Yani sizin söylediğiniz tarzda bir bunamanın oluşturmuş olduğu genel akıl zafiyeti, zayıflığı değil bu. Adam akli başında, her şeyin gayet farkında ama kullandığı ilaç nedeniyle o kadar impulsif ki o davranışı yapmadan duramaz oluyor.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Yani hukukun burada, genel hukuk bakışı açısından, özel bir şeyi yok. şunu ispat etmesi gerekiyor, kullandığı ilacın bu sonuca yol açtığı ve kendi iradesini kullanamayacak hale getirdiğini ispatlarsanız olur tabii niye olmasın.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Ama kullandığı ilacın kendisinde yaratacağı bu etkiyi bilmesi gerektiği düşünülerek daha tedbirli davranması şeklinde de bir karşı argüman da getirilebilir.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Tabii böyle bir savunma getirebilir bir insan. Buna kendi kendini iradesiz hale getirmek deniz hukukta. Kendi kendisini iradesiz hale getirmek bir mazeret değildir. yani bir insan kendi kendini iradesiz hale getiriyorsa; alkolle, uyuşturucuyla bu sorumluluktan kurtulmaz. Fakat ilaç örneğinde belki bu uygulanmayabilir. Çünkü ilacı kendi iradesiyle değil doktorun iradesiyle kullanıyor.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Ama doktorun o ilacın kullanımı hakkında ona bilgi vermesi de gerekiyor.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Vermesi gerekiyordu, vermiş mi, böyle bir etkisi saptanmış mı...

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: İlacın bu tür etkileri ortaya çıkarma ihtimali yaklaşık %5 civarında.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Reçete yazması lazım ama öyle bir durumda.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Yazıyor, yani prospektüste yazıyor. Ama ilacı kullanmadığında harekete geçme zorluğu olacak, ellerinde titreme zorluğu olacak. Bütün yaşlarda, bu tabii çok özel ve hukukla ilgili bir şey ama bu tür bulantı kusma gibi diyelim buna benzer yan etkiler olabilen ve prospektüse yazılan şeyler. O zaman böyle bir olasılık var. Var ama bu düzeyde bir olasılık olarak var. Bunu kullanmasa da olacak durum sonuçta rahatsızlığının süregitmesi olacak.

Prof. Dr. Pervin Somer: Şimdi verilen örneklerde bir hastalık, Parkinson örneği

verildi, doğru. Ama mesela benim kendi halam Parkinson hastası ve ilaç kullanıyor, arkadaşlardan var çok erken yaşta başlayan veya uzak akrabalar tanıdıklar falan. Hepsinde farklı şey oldu. Mesela arkadaşlardan birinde gerçekten kumar oynama... Yani zapt edemiyor. Casino'ya gitmesini engelliyorsunuz ama geceleyin kalkıp internetten kumar oynuyor. Ve bunun zararlı olduğunu biliyor. Gündüzleri konuşurken bırakacağım ben bunları bir daha yapmayacağım borçlarımı ödeyeceğim diyor ertesi gün uyandığında şu kadar para kaybettim diyor. Yine başka bir örnekte gerçekten yaşlı bir insan olmasına rağmen seksüel dürtüler ortaya çıktı ve evde gelini bakıyor kızı bakıyor. O arada o şeyi yani anomali olarak değil zaten yani o dürtü...

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Kontrol etmekte güçlük çekiyor.

Prof. Dr. Pervin Somer: Evet engellenemeyen bir dürtü şeklinde oluyor. O zaman zaten, örneğin kumar vakasında olduğu gibi veya ileri yaş ise hacir altına alınma, kısıtlama, özel hukuk açısından onu koruyacak etkiler yapabilir. Ceza hukuku açısından hafifletici neden olarak belki o da tamamen hekimlerin vereceği karar üzerinden... Çünkü bu ilaçlar çok yeni ilaçlar, çok yeni bu sonuçların gözlemlendiği ilaçlar. Yani bir sürü şeyi belki kısa bir süre sonra çok farklı değerlendirip farklı bir ceza anlayışına geçmemiz gerekecek, daha çok ceza hukuku alanında düşünürsek.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Ama genel hukuk teorisinde bunu engelleyen bir durum yok. yani araçlar var çünkü, mesela kısıt altına alınabilir birisi. Ya da geçmişte dahi olsa bazı faaliyetleri sorumlu tutulmayabilir. Yani bu var ama olmayan şey şu bu yeni ilaçların etkilerinin bilinip doktorların ona göre rapor yazması falan gerekiyor ki hukukçu, yargıç daha doğrusu ona baktığında ikna olabilsin. Bir anlamda o yargıcın önüne ispat aracını koymanız lazım. Onu yapabiliyorsanız mümkün.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Ama bütün buralarda, verdiğiniz örneklerde evet beynin işleyişinde bir hasar var. Şimdi o belki özgür iradenin sınırları, bilmem neleri ve belki ortaya çıkış biçimlerindeki daralmalar olarak da algılanabilir ama hiç böyle hasarlı bir şey olmadığı zaman özgür irade var mı?

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Çok net bir biçimde var gibi görünüyor ama bu sözünü ettiğimiz çerçevede bir şey bu özgür irade. Ötekileri söylememin gerekçesi şu; hani bildiğimiz hep şeydir ya çocuktur ya da akıl sağlığını yitirmiştir. Ama bu olmadan, böyle özel bir biçimde özgür iradeyi bozacak tıbbi durumlar söz konusu olabiliyor. Ve bu...

Prof. Dr. Yücel Sayman: Onu da hastalık olarak mı? Yani tıp olarak ne kabul ediyor onu? Yani mesela kumar oynama isteği ilacın etkisiyle oluyorsa o bir hasar olarak mı kabul ediliyor?

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Yani sonuçta bu hastalıktan ve ilaçtan olduğunu biliyoruz. İlacı bir şekilde ortadan kaldırırsak veya başka ilaçlar verirse bazı hastalarda bu durumu geri döndürebiliyoruz. Veya işte az önce bahsettiğim bazen ilacı tamamen kesip parkinsonun etkileyeceği beyin bölgesine bir elektrot sokuyoruz ve sürekli bir etkişel deşarj oluş. O hem nihayetinde hastayı tedavi ediyor hem de bu tür semptomları ortadan kaldırıyor. Yani bunun onunla ilişkisi aslında her zaman kuramadığımız kadar net bir şey. İşin biyolojik bağlamdan etkilenebileceğini de göstermek için bir örnek olsun diye söylemişim.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Bunun aslında hukuki bazı önlemleri de var, diplomaside önlemleri var. Önemli kararları hiçbir zaman tek kişi almaz. (Kahkahalar) Yani bu kurullar onun için oluşturuluyor. Tüm bunları aslında... Bazı şeyler getirilmeye çalışılıyor. Mesela Soğuk Savaş döneminde o füzeleri ateşleme mekanizmasının gücü. Yani hiçbir zaman insan genel sosyal bilgisiyle tek bir kişiye bütün yetkileri mutlak olarak vermenin doğru olmayacağını düşünmüş. Yani belli kademelerden geçiyor. Günümüzde mesela batı dünyasında hukuk desteğinin böyle bir fonksiyonu var. Yani hukuk başınız sıkıştığında gideceğiniz bir şey değil artık. Orada, sözleşme yaptığımız zaman o yapıyor, yaşlılara hukukçu tayin ediyor falan. Yani bütün bunlar bir şekilde o iradi meselenin formüllerini hallederek... Yani insanlığın kurmaya çalıştığı mekanizmalar.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Peki son bir soru, bu yani senin kendi düşüncen açısından, beynin metafizik bir şey olmadığını mı?

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Evet. Bu anlattığım benim metafizik bir şey olmadığını, özgür iradenin de aynı şekilde metafizik bir şey olmadığını bir biçimiyle tamamen bilimsel yöntemlerle anlaşılıp araştırılabileceğini ama ona karşın hala özgürlüğün de, son sorun onunla bağlantılı bir şeydi, buna rağmen hala tamamen belirlenmiş, karar verme yetkisi bu bağlamda elinden alınmış bir şeyle de karşılaşmayacağımızı düşünüyorum ben. Yani gerçekten özgür iradeye sahip bir biyolojik, ben'in var olduğunu düşünüyorum. Bunların da onu desteklediğini düşünüyorum açıkçası.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Benin de metafizik bir şey değil...

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Değil.

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut: Aslında felsefede metafiziğe kayma eğilimi genelde nihilist akımların özelliğidir. Ve zaman zaman, özellikle akılcılığa karşı, aşırı tepki verir. Yani çok kalkülatif bir akılcı, yani, felsefi akımlara karşı çıkanlar vardır...

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Şimdi bilimimizin doğasında hakikaten böyle tuhaf

bir durum var. bilim bir biçimiyle deneyci bir şey. O yüzden aslında bir biçimiyle bu Hume'cu veya Locke'tan gelen gelenekten gelen bir şey. Çünkü bu nihayetinde deneyim. Nihayetinde bütün zihnimizi oluşturuyor diye düşünüyoruz öyle veya böyle ama ve akılcılık son derece ters ve kötü bir tarafta duruyor. Yani bizim zihnimizde bir verilmiş, verili bir şey olduğu ve o verili şeyin aslında geçerli olduğu, dış dünyadan edineceğimiz veri toplamanın gerçeği yansıtmadığı düşüncesi. Fakat işte sabahtan beri anlatıyoruz genetik kurulum, bu genetik kurulumun açıklışı... Bunun tabii en birinci örneği Chomsky'nin dil teorisi. O insanların diğer bütün canlılardan farklı bir biçimde dil yeteneğini içlek olarak barındırdıklarını söyler, ondan önceki davranışçılardan farklı olarak. Çünkü daha önceki teori şudur, insan yavruları bir şekilde aile ortamına doğarlar, onların söylediklerini dinlerler, öğrenirler ve öğrendikleri şeyi söylerler. O böyle olmadığını söyler. Bu biyolojik mekanizmaya sahip olarak doğarlar ve çok kısa bir zaman içerisinde ama mutlaka deneyden yararlanarak, yani o aile ortamında dile maruz kalarak konuşmayı çok hızlı bir şekilde bütün gramatik yapısıyla beraber ortaya çıkartırlar der. Bu kendisinin ifadesiyle akılcı bir felsefi bakış biçimidir ki bütün anlattığımız genetik yapılar bir biçimde bunu gösteriyorlar. İşte Aristocu veya daha sonra İbn-i Sinacı "kuvveden bir fiile geçiş" bu geçişin farklı aşamaları bunların kemal dereceleri biçiminde tarif edilmeleri tamamen bu yapıya daha uygun şeyler. Ama bir biçimiyle deneyimi bunun içerisinde kullanıyor oluyoruz. Şeyin çok yakın oluşu belki, Viyana çevresinin, o pozitivist eleştiri, güçlü dalgasının hala etkisinin sürüyor olması bütün bunları hala yaşıyor olmamıza yol açıyor aslında bunu aşan da yeni felsefi doğrulama ya da işte epistemolojinin nasıl biçimlenmesi gerektiğine ilişkin şeyler var ama bunlar bilimin içerisine henüz yerleşebilmiş değil. O yüzden biz hala biraz tuhaf bir paradigmayla devam ediyor oluyoruz yolumuza. Onun sıkıntılarını yaşıyoruz ya da.

İNSAN DAVRANIŞLARI VE YARADILIŞ: ÖZGÜR SEÇİM NEREDE BAŞLAR, NEREDE BİTER?

PROF. DR. PERVİN SOMER

MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Çok güzel başlıklarla ve hepimize, en azından kendi adıma söylemeye başlarsam, birbirimizin anlattıklarıyla son derece ilgimizi çeken, keyifle dinlediğimiz konular işlendi. Şu ana kadar olan kısmın büyük bir bölümü şüphesiz ki bilimsel verilere dayanıyordu. Bu benim bilim dışı konuşacağım anlamına gelmiyor ama yine de biraz daha farklı bakılması gereken unsurlar var. Dünden beri konuştuğumuz ve konuşmadığımız, işte genetik biraz bahsettik, çevreden bahsettik, beslenmeden bahsettik, bir sürü şeyden bahsettik ama bunlar tümü bu mudur ya da çünkü şeyde, slaytlarda bir takım veriler vardı, bugün hocamın sunduğu dikkörtgenin o flu alanı, çok daha belki de net alandan daha fazla yer kaplıyordu. O zaman peki bir irade var, irade özgür irade hususunda bir şeyler söylemeye çalışıyoruz. O irade gerçekten özgür mü oluşuyor? Peki özgür olarak iradem oluştu ama zaten ben o özgür irade seçeneklerin içinden bir şeyi seçmiyorsam ve bunu özgürce seçmiyorsam, nasıl bir anlamı olacak bunun? Yani şöyle bir şey gözümüzün önüne getirelim, varsayalım ki burada benim yaşama dair bütün ihtiyaçlarımı karşılayacak her şey var ama tek başımayım. Bana kural koyan yok, benim de başkasına kural koymama ve kendime kural koymama gerek yok. Yiyorum, içiyorum, besleniyorum, yatıyorum. Neyi yani özgür iradem oluştu, E neye dair oluşacak ve neyi seçeceğim? Yani seçebileceklerim, işte bugün elma mı yesem meyveden armut mu yesem. Evet bu da bir özgür seçim. Ama biz şüphesiz ki iki gündür ve yarın bunun çok daha ötesini konuşmaya çalışıyoruz. Bu kadar basit seçimler değil zaten toplantının konusu da. Çok daha bizi biz yapan, niye biz olduğumuzu belirleyen, zaman zaman sorguladığımız zaman zaman görmezden geldiğimiz hatta kendimize itiraf edemediğimiz ya da ettiğimiz seçimlerimiz var. Şimdi o zaman ben bir hukukçu kimliğiyle konuşmayacağım. Şüphesiz ki hukukla başlayacağım hukukla bitireceğim ama yani konuşmamın tamamı hukuk alanına özgülenmiş olmayacak. Peki burada benim konuşmamı besleyen etkenlerden birisi hukukçu kimliğim midir, evet, akademisyen kimliğimdir. Hatta bunun ötesinde, araştırma, merak, inceleme, sorgulama, budur. Ama tek parametresi hukukçu olmam mıdır, belki doğduğum ailenin, belki aldığımın eğitimin, belki genetik özelliklerin, hep-

sinin payı var irademın oluşmasında ve bunu dış dünyaya seçim yaparak yansıtmamda. Şimdi dün İlçin Hocam da hukuk dedi insanın dış dünyaya yansıyan davranışlarına sonuç bağlar. Evet, ama işte bunun bir adım ötesinde adına animus dediğimiz, saik dediğimiz bir şey var ve biz aslında bugün onu konuşuyoruz, dünden beri onu konuşuyoruz. İrade nasıl teşekkül ediyor ve bu teşekkül etmesinde özgür müyüz? Olmadığını gördük bir yerde, yani daha doğrusu etkenlerin, etmenlerin olduğunu gördük. Hukuki olarak baktığımızda ben işte evimi satın satmama kararı verme noktasında bir sürü şeyi düşünürüm iradem oluşurken. İşte paraya ihtiyacım vardır satarım, daha iyi bir eve geçeyim, yatırım yapacağım; yani gerekçelerle önce bir niyet bir saik oluşur, o netleşir, ondan sonra artık ben satmaya karar veririm. İşte ondan sonra artık birisiyle satış sözleşmesi yaptığımızda hukuk buna sonuç bağlar, yani bir sözleşmedeki borçlarımızın ifası, alacak hakkımızın korunması açısından, ama sözleşmedeki borçlarımızı ifa etmediğimde de onun da sorumluluğuna katlanmak durumundayım. Ama öteki taraftan hepsi hukuki anlamda yani illa da sözleşmeler ve saire de değil. Yani buraya gelip gelmeme noktasında da bir iradem oluştu. Onun arkasından konuyu seçme anlamında da bir iradem oluştu. Yani orada da özgür seçimi kullandım. Ve hiç kimse bana bu konuyu empoze etmedi. Hiçbir şey, yani spontane bir şekilde aklıma geldi. Peki o zaman spontane bir şekilde aklımıza gelen, demin çok hızlı bir şekilde parmağı oynatırken onun öncesindeki sonrasındaki evre, bütün bunlar nasıl oluyor veya önceden kurgulanmış, planlanmış irademizde şekillenmiş, davranışlarımızın dışa vurulması ve seçim yapmamız açısından? Çok tabi ki taraf olma ya da olmama noktasında pek çok şeyle, yani dini görüşle, bilimsel backgroundla. Zaten iki teori var, yani Darwin ve yaradılış teorisi. Ama ben bunu tartışmak değil, bunu tartışmak istemiyorum çünkü konumuz bu değil. Ben evrim teorisiyle ya da yaradılışla varoluştan itibaren bizi yönlendiren, bu özgür irademiz ve seçme özgürlüğümüzle alakalı diğer temel konulardan bahsetmek istiyorum. Şüphesiz ki ilk başlığımızın ister istemez biraz teoloji ve yani metafizik ya da spiritual ama başka bir yerden de söz etmemiz gerekiyor. Benim işte din açısından baktığımızda, biraz merak etmekten kaynaklı, diğer kutsal kitapları okumuşluğum vardır. Bu merakı biraz daha ileri götürerek işte Yahudi dinine ilişkin Kabala'yı, yani Yahudilere özgü tasavvuf, ezoterik bilimin bir kısmını, e kendi kültürümüzden dolayı ve yine merakımdan ötürü tasavvufu, yani bir şeyleri meraktan dolayı öğrenmeye çalışıyorum, algılamaya çalışıyorum. Ama bizim belki de şimdiye kadar bildiklerimizden biraz farklı bir bakış açısını da yakalamamız mı gerekiyor diye düşünüyorum. Yani hani şu çok moda tabirle ezber bozmak denir ya, acaba ezber bozarak bir senaryo kurgulasak burada biz özgür iradeyi ve seçme özgürlüğünü nasıl yerleştiririz? Kaderkaza ayrımı, kaderin değişmezliği, ama seçme imkanımızın olduğu yerde onu ya da bunu seçmekten dolayı sorumluluğumuzun başladığı kavramlar sanki bize, hani biz yaratıldık, ondan sonra hiçbir veri sunulmadı ve bir araya geldik farklı şekillerde, işte evlenerek, çocuk doğurarak ana-baba olarak ebeveyn ilişkisi içeri-

sinde, bir sınıfta ders anlatırken hoca-öğrenci ilişkisi içerisinde ve işte nöro marketing'ten başlayıp da bir sürü şeylerle şekillene şekillenen irademiz mi oluyor. Yani bir kaderimiz var, nedir bu kaderimiz, nerde doğacağımız diyelim ki, kimden doğacağımız, hangi coğrafyada doğacağımız ve ne zaman öleceğimiz, yani çok genel çerçeve olarak söylüyorum tabi ki. Ama bunun içerisinde de benim işte kaderin bir parçası ama kaza olarak da şeylerim var. Seçiyorum sonucuna katlanıyorum bunun, olumlu olabilir olumsuz olabilir. Peki, belki de bana yani ezberin bozulduğu yer olarak şöyle bir kurgu koymak istiyorum, belki de bana bu hayatımda yaşayacağım seçeceğim ya da seçmeyeceğim her şey bir film şeridi gibi gösterildi. Bana dendi ki Pervin Türkiye'de doğacaksın, şöyle bir ailede doğacaksın, şu eğitimleri alacaksın, şu maddi koşullar içerisinde olacaksın, dışınla tırnağınla kazanacaksın, iki çocuğun olacak ama iki çocuğun daha büyümeden işte eşini kaybedeceksin, istiyor musun? Ve tabi o arada sadece ben değil, benim ya da sizin hayatınıza giren herkesin de o planda evet ben buna tam da bu nedenle dahil olmak istiyorum dediği, diyeceği bir akış. İstemiyorum diyebilir misiniz, evet. Peki niye istiyorum diyoruz? Biraz evvel hocam ve dışarıda konuşuluyordu. Bilhassa hani böyle uzaklaştım ki, sunumum açısından da şey olmasın, hani etkilenmeye-yim diye. Dolayısıyla aslında insan olmak hasebiyle temel özelliğimiz bizim tekamüle ermek. Ama bedensel bir şey değil bu tekamül, yani ruhsal bir tekamül, ruhsal bir gelişme. İşte bunun için tam da bizi eğitecek, tam da bizim istediğimiz o adımları atmak için gerekli olan tekamülün, şüphesiz ki çok kolay bir şey değil, ama yolunda ilerlerken işimize yarayacak deneyimleri hayatımıza seçiyoruz. Eğer ben ruhsal seviyede zaten buraya niye yaratılacağımı biliyorsam ve bu yaratılma içerisinde beni neyin geliştireceği ve tekamül adına besleyeceğini biliyorsam o zaman niye hayır diyeyim ki, evet tam da bunu istiyorum derim. Ve yine denir ki bütün bunları gösterirler, bütün bunlara tamam evet ben doğmak istiyorum, yani yaratılmak istiyorum dendiğinde ve dünyaya gelirken meleklardan biri şu işareti (sus işareti) yapar ve dudağımızın üstündeki çukurundan olduğu söylenir; sus, hatırlama, unut. Ve bölük pörçük bazen ya biz bu olayı ikinci kere mi yaşadık, ben bunu rüyamda mı görmüştüm diye, ve hatta adına dejavu dediğimiz şeyin yine oralarda küçük küçük aralıkla hatırlamalar olduğu ya da olabileceği üzerine yapılan araştırmalar var. Ama bu araştırmalar o kadar, tabi bizim bilime dayalı parametrelerimizle örtüşmüyor ki biz inanmıyoruz. Dolayısıyla biz bu konuyu, şimdi dindarken şundan da kurtulalım, yani şüphesiz ki teknik düzeyde ve istatistik düzeyinde Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzde 95'i Müslüman, bir başkası Hıristiyan. Ama din derken içinde bulunduğumuz Müslümanlığı ya da bir başkasının Hıristiyanlığı adını şey yapmayalım, yani teoloji, ilahiyat bilimi olarak kastederek söylüyorum. İşte bu ilahiyat biliminde tesadüf yok. Tesadüf yok ise bizim burada bir araya gelmemiz de tesadüf değil. Hiçbirimizin hayatına giren ve çıkanın tesadüf olmadığı, öyle ya da böyle bizim gelişmemiz deneyimlerimiz açısından bir katkı sağladığını düşünürsek o zaman bunun genetiğini nasıl açıklayacağız, çevresini

nasıl açıklayacağız, zamanını nasıl açıklayacağız? Ee zaten tam da o deneyim için o genetik damga bende. Tam da DNA'm ona göre hazırlanmış. Çünkü o hastalık diyelim ki, o anomali ya da sakatlık benim deneyimime katacağı için bir şeyleri o DNA'yla doğuyorum. O veya o zaman içerisinde o mutasyona uğradığı için onlar çıkıyor ortaya. Dolayısıyla erken zaman, yani öte yandan baktığımızda belki en bilindik ve yani şey örneklerdendir, Halıcı Mansur. Dimi, hepimiz hikayesini, öyküsünü, yaşadığı dönemi biliriz. Yani en el hak demesi yüzünden başına gelen, gelmeyen bir sürü şey varken, peki o zaman yanlış çevrede mi doğdu, yanlış zamanda mı doğdu da bunlar başına geldi? Ha yok, tam da onun için orada ve o zamanda doğmuştu. O zaman bizim kendimiz açısından o bize size işte kurguladığım, ama kurguladığım derken tabi ki bunun ezoterik bilimde, batili bilimde karşılığı olan yapıda bana zaten soruluyor. Deniyor ki bu, bu koşullarda, bu donanımla, bu ortamda burada ve bu zorluklarla bu kolaylıklarla, bu keyifle bu eziyetle yaşamak için bu senaryoya dahil misin? Evet dediğimde, e zaten ben orada bir kere özgürce karar veriyorum. Peki buraya geldiğimizde ne oluyor? Buraya geldiğimizde artık seçeceğiz, öyle değil mi, yani buraya gelip gelmemeyi seçtim, konu başlığımı seçtim, neyle geleceğimi seçtim, neyle döneceğimi seçtim. İşte bu seçim içerisinde, irademle nasıl teşekkül ettiğini unuttuğumuz için, yani benim kendi irademle bu yol haritası hazırlandı dediğimde o zaman tabi ki önümde seçenekler var. Bu seçeneklerden birisini seçiyorum. Peki bu bilinmeyen bir şey miydi? Hayır. Şüphesiz, yani bunu belki de biri bir bilgisayar oyunu gibi düşünmek lazım. Hani bütün olasılıklar içine yüküdür ama siz ekranın bu tarafından oynarken bir atak yaparsınız, bilgisayar diğer bütün parametreleri, bütün olasılıkları kapatır ve o atak üzerinden yeni olasılıklar açar gibi, çok basit haliyle söylemeye çalışıyorum. Dolayısıyla o seçimi yapacağım ve yaptığım takdirde hangi şekilde kaderimin yol alacağı ve onun bana hangi deneyimi kazandıracığı belliyken yapmadığım takdirde A değil de B seçeneğini seçtiğimde neden oradan hareketle nasıl şekillenecek, o da aslında belli. Ama bilmediğimiz bütün bunların bizi nasıl etkilediği ya da etkilemediği. Dolayısıyla öyle olunca, yani nasıl çok basitçe tekamüle nasıl yarıyor? Tekamülün bir parçası belki içinde zerre kadar bir şey. Yani birisi beni kızdırıyor, çok kızdırıyor yani kızılacak bir şey yapıyor. Tamam peki, anın hareketi kızdıracak bir şey. Ama kızıp kızmamayı seçme benim elimde. Kızmayı seçerim ya da kızmayı seçmem, kızmamayı seçerim. İşte orada eğer o seçimi yaparken arka planda belirlenmiş ama bana dayatılmamış yani benim özgür irademle seçtiğim örnekler, burada unuttuğumuz için hatırlamadığımız için pek çok soruna yol açıyor hayatımızda. Hukuki sorunlar da bunun bir parçası. Buna ne bağlamalıyız, nasıl bağlamalıyız, ya da çözebilir miyiz çözemez miyiz kısmına sonra geleceğim. Dün örneğin ikizlerle ilgili çalışma, çok ilginç geldi hepimize değil mi? İşte tek yumurta ikizi, iki ayrı yerde büyüyor, işte birinci eşinin adı aynı, ikincisinin aynı, köpeği aynı ve saire. O zaman demek ki sadece tek yumurta, çift yumurta ikizi, boy kilo zeka, yani daha belirleyici faktörler açısından da, şimdi... Yatkılık ya da şizofre-

niye yatkınlık açısından da bir genetik damga taşıyoruz biz. Ve bu genetik damga aslında bizim işte o hatırlamadığımız şeyin damgası, kararlarımızın, kabul ettiğimiz senaryonun damgası. Anahtar ve kilit gibi düşünün. Yani ben işte 32 yaşında hastalanacağım ya da trafik kazası geçireceğim senaryonun bir parçası olarak. Anahtar bir yerde kilit bir yerde duruyor. Anahtar benim. Çünkü deneyimleyecek olan benim. Ama bu kazaya birinin sebep olması lazım. O zaman siz elinizdeki anahtar o kilide sokarak çarkları çevirdiğinizde benim işte bu süreçte deneyimleyeceğim olaylar ne yapıyor karşına geliyor. Ama insan olma hasebiyle, çünkü bu alana girdiğimizde şeyi ayırmamız lazım, yani zahiri ile batiliyi ayırmamız lazım, mutlak suretle ayırmamız lazım. Zahiride biz şöyle bakıyoruz, işte bana vurdu bana kızdı bana çarptı beni yaraladı, evet şüphesiz ki öncelikle ilk akla gelen şey budur. Ama bunun arkasından işte o madem biz buraya ruhsal olarak tekamül için geliyorsak o zaman dönüp arkasından irademizle şunu düşünmemiz lazım. Bunun bana katacağı şey ne, ben bunu niye deneyimliyorum, ne katacak bana, bundan ne öğrenmem lazım. İşte bu soruyu sordüğümüzde aslında biz o hatırlamadığımız bağlantıyı kuruyoruz. Dolayısıyla dünden itibaren ana başlıklarıyla üzerinden geçtiğimiz çevre, genetik, ikisi birden, beslenme, eğitim, içine doğduğumuz aile, bütün bunların hepsi tesadüf değil ve de tam ihtiyacımız olan noktada biz bulunuyoruz. Buraya hepimizin gelmesinin de tesadüf olmadığı gibi. Peki, davranışları, yani insanı şuradan tekrar ben başlayayım, insanı bir kere bütün olarak algılamamız lazım artık. Yani fizik beden, psikolojisi, bilinci, zihin ve ruhsal beden olarak algılamamız lazım. Eğer bu bütünlüğü insan adına, gerek kendimiz adına, gerek karşımızdaki adına, bütünsel yaklaşmıyorsak, ki tıp da yavaş yavaş bütünsel tıpa kaymaya başlıyor. Çünkü o da böldü parçaladı bir sürü şeyi, şimdi o da yavaş yavaş toplanmaya çalışıyor. Bütünsel olarak baktığımızda, çok karmaşık bir mekanizma var hepimiz açısından. Hormonlar, yarın konuşulacak, yani öfke anında ortaya çıkan ya da ortaya çıktığında kişiyi agresif yapan hormonlar. Ama bunun yanında beden duruşumuzun dahi davranışlarımızı etkilediğini de bilim dünyası psikoloji örneğin üzerinde çalışıyor. Ve şunu ortaya koymuş yapılan çalışmalar, geçen gün bir iki psikiyatrin yaptığı bir konuşmayı izledim. Omuzlarınızı düşürüp çenenizi aşağıya doğru çektiğinizde, kamburlaştığınızda, olumlu bir şey düşünemiyorsunuz, olumsuz şeyler geliyor aklınıza, üzülüyorsunuz, hüüzleniyorsunuz. Ve aynı çalışma şunu göstermiş, kafanızı yukarıya kaldırdığınızda ağlamanız kesiliyor, ağlayamıyorsunuz, yani şu pozisyondayken ağlayamıyorsunuz (kafasını kaldırıp geriye doğru atıyor). Dolayısıyla diyorlar ki ve çalışma göstermiş ki sadece beden pozisyonunuzu değiştirerek psikolojinizi değiştirebilirsiniz. Ve yine bir başka çalışmada insanların yere baktıkları noktada geçmişi düşündüklerini, pişmanlıklarını düşündükleri, pişmanlık deyince daha çok üzüntü gelir insanın aklına, kaygı gelir ve saire, ama yukarıya baktıklarında geleceği düşündükleri, daha umut taşıyıcı düşüncelerinin daha umutla dolu olduğu tespit edilmiş. Şimdi sadece şöyle durmakla (kafasını eğip yere bakıyor), şöyle

durmak bile (kafasını kaldırıp yukarıya doğru bakıyor) bizi bu kadar etkiliyorsa, o zaman hormonlarımızı, bütün bu duyguları, psikolojimizi, bütün bunların hepsini oturup bizim yeni baştan değerlendirmemiz lazım. Ama dün yine konuşuldu, yok bugün mü konuşuldu, bugün konuşuldu. Bu üç kuşak sonrası sonuç veren şeyler, işte florasan örneklemesinde bir sonraki kuşakta yaşamamış ama tırnaklarında ortaya çıkmış. Şimdi bunlar deniyor ama bu böyle yani olumsuz anlamda, yani yoksulluktan çıkmış bir kuşağın üç kuşak sonra torunları obezite ile karşı karşıya kalıyorlarsa, o zaman bunu tersine de yapabilmek mümkün. Yani demek ki bazı şeyler bizim genetik yapımızda bir değişiklik yaratabiliyor bizden sonraki kuşakları etkilemek üzere. O zaman bunu, peki, özgür seçimle niye yapmıyoruz? Yani irademizi kullanarak ve yani diyelim ki, yani hep olumsuz örnek verildiği için, tabi biraz güldük vesaire ama hocamın da katılımıyla, hani benim babamın babası sigara içerdi demek ki bundan demesini kastederek söylüyorum. O zaman yani ben benden sonra ortaya çıkmasını istemediğim hastalıklar adına, o zaman bilinçli olarak genetiği de kendi mekanizmamla değiştirebileceğim. Ve benim kendi adıma tamamen sorguladığım şey şu, tıp şu anda kök hücre üzerinde çalışıyor. Öyle değil mi, kök hücre alınıyor, işte şimdi yavaş yavaş organ haline, organ üretmeye çalışıyorlar, kısmen başardılar ve tekrar bana veriliyor bu kök hücre. Peki o zaman bu kök hücre bendeyse, ben başka bir seviyede başka bir bilgiyle bu kök hücrelere genetik koduna mesaj vererek şunu diyebilir miyim, git ve böbreğimi iyileştir. Teorik olarak bunun mümkün olması lazım. Ama bilim hayır diyor buna, ya olmaz diyor. İlla alacağız, belli işlemlerden geçireceğiz, işte üreteceğiz ve nakledeceğiz. E o zaman bizim kalıplarımızı yıkmamız, farklı bir bilinç düzeyine çıkmamız lazım. Bu da işte bu farklı bilinç düzeyi de bana kalırsa aslında ruhsal yönümüzün varmak istediği, ruhsal tarafımızın gelişmek istediği, tekamül etmek istediği şeyin bir parçası. Ruhsal tarafımız neye doğru tekamül ediyor, tanrısal birliğe doğru tekamül ediyor. Yani bir birlik arayışı içerisinde bir tekamül, yoksa yani zaten zenginlikse var, biraz daha fazla çalıştın mı biraz daha fazla kazanılıyor neyse yani ama ruhsal tekamül, ruhsal olarak varılmak istenen varmak istediğimiz şey normalde bizi ayıran tanrısal tarafımızla ayıran ve bilinç düzeyinde algıladığımız o ayrılığı ortadan kaldırmak ve tekrar bizim tanrısal tarafımızla buluşmamız. O zaman tanrısal tarafımızla biz buluşabilecekseniz, buluşmak istiyorsanız o zaman bizi genetikle bahşedilen, kök hücreyle bahşedilen büyük bu mekanizmaları kullanabiliyor olmamız lazım, kullanmamız gerekiyor ya da yani en azından bu mümkündür diye ben düşünüyorum. İşte bu nedenle fizikle metafiziğin, bu nedenle bilimle yani bilim derken yani deneylenebilene ve deneyle kanıtlanabilen ile deneyle kanıtlanamadığımızın, bütün bunların artık birleşmesi gerekiyor. Birlikte ele alınması gerekiyor. Reddedişle değil kabul edilmeyle ortaya çıkıyor. Ama burada ben dediğim gibi, spesifik bir din olgusundan bir dini inançtan dini ritüelden bahsetmiyorum, çok daha başka, bütün bunların ötesinde, şekilciliğin ötesinde başka bir şeyin başka bir kodun verilmesiyle bahsediyorum, olacağını söylüyo-

rum. Yani genetik olarak vücudumuzun yapısının ve sonraki kuşakları da etkilemek üzere, yani bunun mümkün olduğunu söylüyorum. Bunu neye dayanarak söylüyorum? Eğer bugün florasanlı maymunun örneği verilmemiş olsa idi, benim metafizik bir kaynakta bunun olacağına dair okuduğum bilgi karşılık bulmamış olacaktı. Yani o kitapta beni şaşkırtan bir şekilde bugünkü konuşmanın arkasından çok ilginç bir örtüşme olduğu için paylaşmak istiyorum sizinle. O kitaptaki bilgi de şunu söylüyordu, siz genetik yapınızı değiştirebilirsiniz. Peki bu değişiklik sizden sonraki bütün nesilleri etkileyecektir. Nasıl yani, benden sonraki bütün nesilleri nasıl etkileyecek? Yani ben kendimin artık kanser olmasını engelleyecek kilidi kapattığımda benden sonraki kuşaklar kanser olmayacak. Ama demek ki başka bir boyutta deneylenirken küçük küçük örneklerini görüyoruz bunun. Onun için bana çok ilginç geldi o verilen örnek. İşte bu nedenle o çevreye o aileye doğmamız, o genetik özellikleri taşımamız ve bütün bunlarla irademizin oluşması ve Levent hocam demin zaten özgür iradeyi tartışırken esas burada belirleyici olan seçme özgürlüğüdür, özgür seçimdir derken çok doğru ifade etti. Seçimlerimizin özgür olmasını ifade ediyor. Dolayısıyla bunu özgür seçim olarak değerlendirdiğimizde yani bu noktaya geldiğimizde özgür seçimlerimizle bu noktaya geldiğimizde o zaman bizi korkutan post-hüman, post-insan bizden sonraki değiştirilen insan niye korkutsun ki? Öyle değil mi? Niye korkayım ben o zaman? Ben bugünkü bilinç seviyemle korkuyorum o değişimden, ama tanrının rolünü hekimler oynuyor, şimdi genetikçiler oynuyor, bu role soyundu denildi. Evet tam da zaten o rol için değil ama o görev için bütün bunlar yapılıyor, bütün bu deneyler yapılıyor, bütün bu çalışmalar yapılıyor. O nedenle bu açıdan yani böyle bir bilinç düzeyine varıldığında zaten bizden sonraki gelişmiş tipin, bilinç düzeyi açısından, iradesini ve seçme özgürlüğünü kullanan insanlar açısından böyle bir kaygı taşımamıza gerek yok. Peki o zaman şunu mu dememiz gerekiyor, bana senaryo gösterildi, benim bir şekilde bilgim var, e buraya geleceğim bana da bir araba çarpacak. Şimdi çarpan kişiye dava açmayım mı, yani bunu hukuka bağlamayalım mı? Hayır yine biraz evvel size o senaryodan verdiğim örnekte dedim ki zaten o senaryonun içerisinde o kişi de diyor ki, tamam ben çarpacağım Prof. Dr. Pervin Somer'e, bu deneyiminin bir parçası olacağım, madem o bu deneyimi çok istiyor, bundan gelişecek, tamam ben de buna dahil olmak istiyorum. E o zaman niye ben ona dava açacağım? İşte o noktada aslında o da tam şu nedenle o senaryoya dahil oluyor. Benim de ceza evine girmekle öğreneceklerim var. Bu da benim tekamülümümün bir parçası. Ama o zaman bizim hani cezalandırma ya da cezalandırmama, hukuk kuralları koyma ya da koymama değil, bunun bu kuralların genel yapısı içerisinde, yine başka bir mentaliteyle yapımıza bakmamız lazım. Yani daha değişik, bugünkü koşullarda bugünkü kafamıza canlanan bir cezalandırma sistemi yerine, daha islah edici, yani onun da kendi deneyimini kazanabileceği bir forma bunu dönüştürmemiz gerekiyor. Hukuk kurallarımızı belki daha fazla esneteceğiz, daha farklı kurallar haline getireceğiz. Ama buradan nereye gelmek istiyorum, hukuk

yani çok benim kendi şahsi görüşümü dile getirmem gerekiyorsa böyle bir senaryonun sonucunda ben ulaşacağımız, belki biz görmeyebiliriz ama ulaşılacak insan nesli açısından, bilinç düzeyi açısından zaten hukukun işlevi kalmayacak. Yani ben sizin hakkınıza saygı, siz benim hakkıma saygı gösterdiğinizde zaten çatışma olmadığında, zaten aslında size zarar vermemin özünde kendime zarar verme olduğunu algıladığımda zaten size zarar vermeyeceğim, siz de bir başkasına, bana zarar vermeyeceksiniz. Ve dolayısıyla işte o zaman aslında tam anlamıyla özgürleşeceğiz, özgür iradeden ve özgür seçimin ötesinde gerçekten özgürleşeceğiz. Ve işte o zaman aslında bütün o skalanın içerisinde yer alan aşamaları atlama ve işte o ruhsal tarafımızı da arayış, nihai arayış, tanrısal tarafımıza kavuşmaksa buna bağlanmış olacağız. Şimdi tabi ki, yani bu bir senaryo şeklinde kurguladım ben size. Ama bu yani atmasyon, tamamen hani nasıl bir şey yapayım da bu sunumu geçiştireyim şeklinde değil, metafizik, metafizik de yanlış söyledim özür diliyorum, ezoterik kaynaklarda var olan ama yani on binlerce yıldır insanlığın gelişimi, bunun değerlendirilmesi, bilahare yazılı hale getirilen ya da getirilmeyen ama bir şekilde şifrelenerek sadece küçük gruplara aktarılan bütün o bilgilerin yavaş yavaş ortaya da çıktığını görüyoruz. Yani basılmaya başlanıyor, çeşitli şekillerde bunları öğrenme imkanı da buluyoruz artık. Aslında ezoterik kaynaklarda anlatılan bir sistemdir bu. Onun için dedim ki konuşmanın başında, hani bunu bir ezber bozma ya da yani benim işte dini anlayışma bir müdahale, bu bana uyuyor uymuyor gibi kalıplardan uzak bir sunum olarak algılayın. Bu manada ben hem iradenin oluşmasında özgür olduğumu, hem de bu özgür iradeyle hareket ederken seçimlerimi yaparken de özgür davrandığımı yani özgürce seçebildiğimi düşünüyorum. Ve bu özgürce seçim neticesinde bir takım kararlar alıyorum. İşte burada tekrar düne dönersek nöro marketing beni ne kadar etkiliyor? Etkiliyor. Ama hocam bu bütün söylediklerinizle ya da Pervin Hanım bu bütün söylediklerinizle çelişmiyor mu? Çelişiyor, niye çelişiyor, çünkü bilinç düzeyimle tutuşmuyor. Ben eğer farkındalık içerisinde olursam, kendimi farkındalık düzeyinde tutarsam, hiçbir şekilde manipüle edilebilmem mümkün değil. Biz işte farkındalık içinde olmadığımız için nöro marketing bizi etkiliyor, çevre etkiliyor, o etkiliyor bu etkiliyor ya da etkilediğini söylüyoruz. Ama farkındalık düzeyinde en azından kendi adıma ben söyleyebilirim, deneyim açısından, farkındalık düzeyinde olduğum, fark ettiğim hiçbir noktada hiçbir şekilde seçimlerimin manipüle edilemediğini biliyorum. Tamamen kendim özgürce seçim yapıyorum. Evet. Ben teşekkür ediyorum. Yani tabi bu konu görüş bildirmeye ya da tartışmaya da açık.

TARTIŞMA

Dinleyici: Benim asıl iki tane sorum var. İlk başta şeyi tam anlayamadım. Bu ruhun tekamülünden bahsettiniz. Diğer taraftan da aslında post-human'dan korkmamamız gerektiğini söylediniz. Şimdi geriye dönüp bir şey söyleyeyim. Yanlış mı söylüyorum, ya da sizden çok mu farklı düşünüyorum, lütfen düzeltin. Ben ruhun tekamülünden sizin anlattıklarınızdan sonra şunu düşünüyorum. Yani insan çeşitli badireleri atlatarak, bu badireler sadece işte fakirlik yoksulluk falan değildir, hani siz de söylediniz, cezaevine girerek de olur, ya da varlıkla sınanır, ne bileyim yoklukla sınanır. Ve aşkın olandan ya da egosunu eriterek bir nevi sınırlı olan insan sınırsız olanın potasında bir şekilde erir gibi. Evet, yani aşkına ulaşma süreci.

Prof. Dr. Pervin Somer: Ama işte orada şöyle bir şey var, bir yere kadar yani evet ama eridiği anda da kendini bulur. Anladınız mı?

Dinleyici: Hıhı, tamam. Aslında bir nevi tam manada özgürlüğüne kavuşmuş olur. Ama diğer taraftan yani post-human'dan bahsediyoruz. Bir tarafta gerçek manada özgürlüğünü elde eden, tekamülün son noktasına erişmiş olan bir insandan bahsediyoruz, diğer tarafta aslında kendisini sınırsız manada özgür hisseden ama sadece zanneden bir post-human'dan bahsediyoruz.

Prof. Dr. Pervin Somer: Hayır. O zaman ben kendimi ifade edemedim. Bütün bu düzeye erişmeye başladığınızda artık hepimizin bilinç düzeyi, ruhsal düzeyi yukarıya doğru tekamül aşamasına çıktığında ya da nihai noktaya geldiğinde insanlığın seviyesi, o zaman zaten korkulacak bir şey yok ki diyorum. Bir şey ilave etmek istiyorum. Yani şuanda benim sizin hakkınızda düşündüğümü anında algılayabiliyor olabilseniz, hani bilim kurgu filmlerinde gördüğümüz gibi, ben de sizi algılasam, yani buna şimdilik daha telapeti diyoruz, yani zihin okuma gibi şeylere filmlerde, o zaman ben ister istemez zaten şu seviyeye gelmiş olacağım, yani düşündüğümde bilecek olacaksınız, ki olacaksınız, o zaman zaten düşünmeyeceğim ki, zaten şeffaflık olacak, zaten etik dışı davranamayacağım. Siz de davranamayacaksınız.

Dinleyici: Ben şunu anlamıştım post-human'dan. Yani insan makine karışımı bir yaratık. Yani 200 yıl, 300 yıl, 500 yıl, belki de sonsuza kadar yaşama amacıyla olan, tamamen insanüstü bir yaratık kastettiğinizi yani düşündüm. O yüzden onla tekamüle ermiş bir insanın...

Prof. Dr. Pervin Somer: Hayır, hayır, yarı insan yarı makine yarı bilgisayar yarı bilmem ne değil bu. İnsan belki fiziksel özellikleri biraz daha, çünkü daha önceye dönüp diğer nesillere baktığımızda şüphesiz ki benzer ama işte kafa daha büyük, öyle değil mi, kollar daha uzun, işte dişler yapılar değişmiş. Belki bir deği-

şim ihtiyaca göre oluşacak, ama benim kastettiğim hiçbir zaman yarı makine yarı insan, yarı robot yarı insan değil. İnsanın ben post-human'da insanın başka bir insan olarak yapılanmasını anlıyorum. O zaman kaygılanmıyorum. Ama çünkü konu itibariyle bakarsak, evet o zaman kaygılandırıyor yani yarısı makine.

Dinleyici: Ya müsaadeniz varsa bir soru daha soracağım. Bu kaderi, kader-kaza olayını anlattınız, hani bu yaşanmış olan şeyleri ve ilerleyen şeyleri yaşayacağımız şeylerin gösterilmesi, ya da bir taraflarda bir yerlerde ya da birilerinin yanında kayıtlı olmasından bahsettiniz.

Prof. Dr. Pervin Somer: Evet buna Akaşa kayıtları diyorlar aslında, yani bütün evrensel kayıtların tutulduğunu söyledim.

Dinleyici: Her şeyin aslında, yaşayacağımız her şeyin belirli olduğunu söyleyebiliyoruz değil mi bu durumda? Ama diğer taraftan sürekli sürekli bir sebep-sonuç ilişkisinden de bahsediyorsunuz mesela, hani işte öfkelenmeden önce belirli hormonların salgılanması, ne bileyim işte kaza yapmadan önce birileriyle karşılaşmam, buradaki hiçbir şeyin tesadüf olmaması. Yani şunu çok merak ediyorum, siz şeyi nereye koyuyorsunuz, bu sebep-sonuç ilişkisinin varlığını ya da zorunluluğunu? Yani madem her şey kayıtlı bir şekilde var ve bunlar madem bir şekilde başımıza gelecek, neden her olayda sebep-sonuç ilişkisi var? Bunlar çok tesadüfi bir şekilde de başımıza gelebilirdi.

Prof. Dr. Pervin Somer: Hayır, bir kere, bir, evrende tesadüf yoktur. Yani ben en azından... Tesadüf yoktur, neden sonuç ilişkisine gelince...

Dinleyici: Yani bu sebep-sonuç ilişkisinin doğruluğunu anlamıyorum ben. Başımızdaki, etrafta, tüm dünyada, tüm kâinatta olan her şeyin bir sebep-sonuç ilişkisinde cereyan etmesini anlamıyorum.

Doç. Dr. Doç. Dr. Mustafa Öztürk: benim kişisel kanaatim şöyle, Allahü Teala o kadar her şeye hakim ki, hiçbir şeyi nedensiz yaratma ihtiyacı duymuyor. Yani çünkü bütün her türlü birbirine bağlı olduğu için, bir şeyi yaratırken ona ait sebepleri yaratarak yaratıyor. Çünkü hepsine hakim, o yönden her şeye hakim olduğu için bir sebep-sonuç ilişkisinin dışına çıkarak bir şey yaratmasına gerekmiyor.

Prof. Dr. Pervin Somer: Hayır yani birinden çıkarsınız ama diğerini seçerken de bir neden-sonuç ilişkisi içinde seçersiniz diyorum ben. Ama o da tesadüf olmaz, o da tesadüf olmaz.

Doç. Dr. Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Yani ama biz bir şeyler yapmak için, süper bir şey yapmak için, ortaya çıkarmak için çok ekstra şeylere ihtiyaç duyuyoruz. Ama bütün imkanların elinde olduğunu düşün, hepsinin, başka bir şeye ihtiyacı yok yani. Zaten hepsi var. O yüzden hormonları da o yönetiyor, sinir sistemini de o yönetiyor...

Prof. Dr. Pervin Somer: Ama işte yani onun için bulunduğumuz kalıpların dışına çıkmamız lazım diyorum. Kendi altyapımızla hareket ettiğimizde ister istemez hep kalıbımıza, bildiğimiz şeye bağlamamız gerekiyor. O zaman sınırlar başlıyor. Bunun üzerine çıkmalıyız. Çok klasik bir şey vardır değil mi, sorun oluştuğu seviyede çözülmez. Dolayısıyla bir üste çıkmak lazım ki sorunu çözebilesiniz. O nedenle bildiğimiz kalıpların biraz ötesine geçmek lazım, biraz üstüne çıkmak lazım.

Dinleyici: Sebep-sonuç ilişkileri hep geriye bakınca anlaşılır ama hayat hep ileri doğru yaşanır. Bunu ileriden tahmin etmek mümkün değil ama geriye doğru bakınca her şeyi belirli bir sebep-sonuç ilişkisine göre anlamış oluyoruz.

Prof. Dr. Pervin Somer: Evet, ama orada aslında bir miheng noktası var, yani bir ana nokta var o geriye doğru dönüp baktığımızda. Normal koşullarda geriye dönüp bakmayız. Yani kızgınlıklarımız devam eder, öfkemiz devam eder, sevincimiz devam eder, yani niye benim başıma geldi diye sorarsınız ama yolumuza devam ederiz. O temel noktada geriye dönüp o neden-sonuç ilişkisini görebilmek için gerçek anlamda görebilmek için ya da ileriye yönelik, geleceğe yönelik projeksiyonunu yapabilmek için tam anlamıyla tırnak içerisinde “hayatınızın bir film şeridi gibi” gözünüzün önünden geçirebileceği, böyle şeylerinizin, günün halkalarının birbirine eklendiği bir şey olması lazım.

Doç. Dr. Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Onu ve bütün her şeyi öbür tarafta anlayacağız yani bizim derdimiz o. Yani bazı şeyleri oraya gidince anlayacağız, aa böyleymiş diyeceğiz ama tabii şuanda da kısmen anlıyoruz. Yani bizim için bu yazılmış, bunun olması gerekiyormuş.

Prof. Dr. Pervin Somer: Hayır bu kolayı ama yani işte onun için farklı terminoloji kullanmaya çalıştım. Bizim için bu yazılmış demek kolay.

Doç. Dr. Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Ama tabii o da belli bir hak ediş.

Prof. Dr. Pervin Somer: Ben de onun bir parçasıyım bu yazılmışın.

Doç. Dr. Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Tabii ki onun bir parçasıyız ve de onu bir şekilde hak ediyoruz, yani onu hak edecek şeyleri yaparak her iki tarafta da yani iyilik ve kötülük.

Dinleyici: Ama yani kaderden bahsediyorsak zaten sebebin sonuç üzerindeki teksirini bir nevi sıfırlıyoruz zaten dimi, yani sebep sonucu gerektirmez aslında.

Prof. Dr. Pervin Somer: Nasıl sıfırlıyoruz?

Dinleyici: Yani sebep sonucu yaratmaz. Çünkü bir kaderden bahsediyoruz, her şeyin belli olduğundan bahsediyoruz.

Prof. Dr. Pervin Somer: Hayır. Yani benim anlatmaya çalıştığım şeyde sizin dediğiniz gibi değil.

Dinleyici: O zaman bir daha tekrar deneyeyim. Kader, yani madem her şey dediğiniz gibi bir film şeridi gibi zaten gösterilmiş, kaza denen şey kaderin içinden hiçbir neden-sonuç ilişkisi olmadan da pekala zaten ortaya çıkabilirdi.

Doç. Dr. Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Bu ihtiyaç olursa.

Prof. Dr. Pervin Somer: Ana yapı içerisinde, yani doğum ve ölüm arasındaki yaşayacaklarımızı kader olarak nitelendiriyorsak, ki buna kader diyoruz başka neye kader diyoruz öyle değil mi? Orada verdiğimiz kararlar irademizin, şu anda bilmesek de özgürce dahil olduğumuzun ve niye seçtiğimizi bildiğimiz şeyler sonuç doğuruyor. Dolayısıyla bir yandan yaşarken işte seçe seçe giderken dört seçenek varsa ve ben A seçeneğini seçiyorsam bu taraftaki seçenekleri kapatıyorum. Ve ben yaşarken bir yandan temel olarak belli, kuş bakışı baktığında görülebilen, ama kendi bilinç seviyem içerisinde algılayamadığım bir şekilde aslında yaşarken adım adım kaderin sonuna doğru gidiyorum ama kader de o arada oluşuyor. Hocam bitiriyor muyuz?

Prof. Dr. Yücel Sayman: Yani bir fizikçi olsaydı keşke aramızda. Onun da söyleyeceği şu olacaktı, ya iyi bunları tartışıyorsunuz da bütün bu evren atomların mucizesi olmasa, atomlar ortaya çıkmasa daha canlı yoktu, canlının nasıl olduğu, orda bile tesadüf var ama, oradan başlamak gerekecekti bu durumda.

Prof. Dr. Pervin Somer: Evet ama yani orda başlamak başka bir şey. En temel, o zaman o soruyla başlayıp sadece onu tartışmak gerekiyor.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Hayır şunu söylemek, çünkü bu tartışmaya fizikçiler de giriyor, yani siz tıpçılar, biyologlar, genetikçiler falan bunlarla uğraşıyorsunuz iyi de aranızda çoğunuz da bunu fizik bilmeden yapıyorsunuz, hatta kimya bilmeden, kulaktan dolma veya çok iyi bilenleri biliyor. Yani sen bana bu atomların niye böyle dizildiğini, onu göstermeden bulmadan, olmuş bir şey üzerinden hareket ediyorsun. Yani, bu da bizim fizikçilerin bir sözü var, bizim de araştırdığımız notlar onlar. Neyse yani tartışmanın bir de böyle bir boyutu var. Keşke fizikçi olsaydı.

Prof. Dr. Pervin Somer: Evet, fizikçiler başka bir alanda tartışıyorlar. Ama şu anda tamamen adına kuantum fiziği denen başka bir alanda başka bir şeyini tartışıyorlar.

HORMONLARIN DAVRANIŞLARA ETKİSİ

DOÇ. DR. MUSTAFA ÖZTÜRK

MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

İnsanlar hormonların davranışlara etkisini binlerce yıl önce anlamaya başlamışlardı. Dizginlenemeyen bir boğanın kastre edildikten sonra sabana sürülecek kadar ehlileşmesi, erkeklik hormonlarının hayvan davranışlarında ne kadar önemli olduğunun ilk pratik örneğiydi. Saraylardaki harem ağalarının kastre edilmesi de onların cinsel dürtülerini ortadan kaldırıyordu. Testislerin erkeğe, erkek karakteri verdiği elbette biliniyordu ancak bunun kana karışan bir madde ile gerçekleştiği 19. yüzyılın ortalarında Almanya'nın Göttingen Üniversitesi'nden Fizyoloji profesörü A.A. Berthold'un bir deneyi ile anlaşıldı. Berthold, 6 horozu kastre ettikten sonra hayvanlara başka horozlardan aldığı testisleri nakletmiş. Testis nakli yapılan horozlarda, parlak tüylü, büyük ibikli horoz karakterleri korunurken, kastre edilen diğer horozların görüntüsü tavuğa benzemiş. Ancak dikkat çekici bir nokta, testisleri alınan ve sonra karnına başka bir horozun testisi konan horozlar erkek görüntüsünde olsa bile yumurta dölleyemiyorlardı. Bu, endokrin organların salgı yeteneklerini gösteren ilk deneydi. Sonraları testislerden salgılanan bu hormon, tanımlanarak testosteron olarak adlandırıldı.

Hayvanlarda kastrasyon deneyleri daha sonra da devam etti ve ilginç bilgilere ulaşıldı. Örneğin doğumdan sonra iki gün içinde kastre edilen erkek fare yavrularına, büyüdükten sonra testosteron verildiğinde erkek karakterleri normal farelerin düzeyine hiçbir zaman erişmiyordu. 2 günden sonra kastre edilenlerde ise erişkin olduklarında testosteron verildiğinde, kastre edilmemiş farelerle davranış ve vücut yapısı olarak farklılık göstermiyorlardı. Bu da doğumdan sonra kritik bir evrede hormon düzeyleri yetersiz olduğunda bunun etkilerinin hayat boyu sürebileceğini gösteriyor.

Sadece yenidoğan döneminde değil, daha anne karnında erken gelişim evrelerinde fetusun karşılaştığı hormonal etkenler karakter gelişiminde önemli rol oynar. Anne karnında yüksek erkeklik hormonlarına maruz kalan dişi yavru, erişkin hayatta daha saldırgan ve erkeksi karakterler göstermektedir. İnsanlarda da anne karnında yüksek erkeklik hormonlarıyla tanışan kadınların daha erkeksi yapıda oldukları, çocuklarına daha az şefkat gösterdiklerine dair çalışmalar mevcuttur.

Anne karnında yüksek erkeklik hormonuna maruz kalanlarda el izlerinin sayısında artış ya da dördüncü parmağın ikinci parmağa göre daha uzun olması gibi fenotipik özellikler gösterdiği bilinmektedir. Dördüncü parmağı daha uzun olanlarda erkeksi karakterlerin ve saldırganlığın daha belirgin olduğuna dair çalışmalar da mevcuttur.

Türkiye genelinde 37 cezaevinde 3 bin 152 hükümlü ile yapılan bir anket çalışmasında, hükümlülerin %88,4'ü erkek, %11,6'sı kadın olduğu bildirilmiştir. Tüm dünyada erkeklerin suç işlemeye daha yatkın olduğu bir gerçektir. Hükümlülerde yapılan çalışmalarda şiddet suçu işleyenlerde testosteronun daha yüksek olduğu saptanmıştır. Cezaevi şartlarında şiddete en eğilimli olanlar yine testosteronu en yüksek olanlardır. Şiddet unsuru içermeyen suçlarda testosteron düzeyi etkili görülmemiştir. Adölesanlar arasında şiddete eğilimli olanlarda testosteron düzeyi daha yüksek bulunmuştur. Kadınlar arasında da yüksek testosteron düzeyinin saldırganlık ve şiddet suçları ile ilişkisi gösterilmiştir. Testosteron düzeyi düşük kadınların ise, hapis arkadaşları arasında "sinsi" ve "hilekâr" olarak nitelendirildiği bildirilmiştir. Bu, testosteron düzeyi düşük olanların sosyal ortamda varlıklarını sürdürmek için farklı stratejiler geliştirmesi ile açıklanabilir.

Cana karşı işlenen suçlarda erkekler %29,9 oranında yaralama, %71 oranında ise adam öldürmeden hüküm giyerken, kadınlarda yaralama oranı ise %8,5, öldürme oranı %91,5 oranında bulunmuştur. Kadınlar çok daha az suça bulaşmakla birlikte, cana karşı suçlarda daha ölümcül bir tutum sergilemektedirler. Bununla birlikte şiddet uygulayan eşlerini öldüren kadınların testosteron düzeylerinin düşük olduğu bulunmuştur.

Saldırganlık ve antisosyal kişilik bozukluğu olanlarda ve aynı suçtan tekrar tekrar hapse girenlerde seks hormon bağlayıcı globulin (SHBG) düzeyleri yüksek bulunmuştur. SHBG, testosteron tarafından baskılanan bir protein olup, artması serbest testosteron düzeyinin azalmasına ve estrojenik aktivitenin artmasına neden olur. Fazladan bir X kromozomu ile seyreden (46XXY) Klinefelter sendromunda testosteron düzeyleri düşük ya da normalken SHBG düzeyleri yüksektir. Klinefelter sendromlularında fazladan bir X kromozomu olmasına karşın suça eğilimin yüksek olduğu bilinmektedir. Klinefelter sendromlularında androjen reseptör geninde CAG tekrar sayısında artış vardır ve androjene karşı kısmi direnç söz konusudur. Testosteron düzeylerinin artması şiddete eğilim oluştururken, testosteron etkisine karşı direnç durumunda da suça eğilim olduğu anlaşılmaktadır.

Klinefelter sendromu 500-1000 doğumda bir görülen bir durumdur. Androjenlerin etkisindeki bir azalmayla Klinefelter sendromunda olduğu gibi kısmi direnç durumu, suça eğilim oluşturuyorsa, bu toplumsal açıdan daha önemli bir soruna işaret etmektedir. Plastik katkı maddelerinden tarım ilaçlarına kadar hayatımı-

za giren yüzlerce kimyasal maddenin estrojenik etkileri mevcuttur. Bu estrojenik çevresel endokrin bozucular, erkelerde SHBG düzeyinde artışa ve fertilitede düşmeye yol açmaktadır. Bu kimyasalların neden olduğu edinsel androjen direnci, incelendiğinde erkeklerde yaygın tespit edilebilir. Bunun da cinsel ve psikososyal önemli sorunlara kaynak teşkil etmesi mümkündür.

Grup olarak yaşayan hayvanlarda dominant erkeğin testosteron düzeyi genelde itaatkâr erkeklere göre daha yüksektir. Erkek hayvanların kavgalarında testosteronu yüksek olanların kazanma şansı daha yüksektir. Kavga sonrasında galip gelen erkekte testosteron düzeyi artarken, yenilen erkekte testosteron düzeyi düşmektedir. İnsanlarda da benzer gözlemler yapılmıştır. Rekabet sporlarında kazananlarda testosteronun arttığı, kaybedenlerde ise azaldığı gösterilmiştir. Daha ilginç, spor yapmayan sadece takım tutan bireylerde de takımı galip gelenlerde testosteron düzeyi yükselirken, kaybedenlerde testosteron düzeyi düşmektedir. Hayvanlarda yapılan ilginç bir gözlem de, testosteronu yüksek hayvanların grup liderliğini daha kolay ele geçirmesine rağmen, bu hayvanlar kastre edilse bile grup içindeki konumlarını genellikle koruyabilmektedirler.

Testosteron gibi bir steroid olan, biyolojik ya da psikolojik her türlü stres durumunda yükselen kortizolün de davranışlar üzerinde etkileri vardır. Kortizolün anlık yükselmeleri organizmanın stresle mücadele gücünü artırmaktayken; kronik glukokortikoid yüksekliği depresyona yol açmaktadır. Hayvanlara kortizol verildiğinde reaksiyon, sosyal duruma göre değişmektedir. Baskın konumdaki hayvana kortizol verildiğinde daha çok saldırganlık gösterirken, itaatkâr konumdaki hayvana kortizol verildiğinde daha da sinik hale gelmektedir. Bu özellik insan toplumlarında da rahatlıkla gözlenebilir. Bir ofis ortamında patron strese girdiğinde bunu genellikle öfke olarak yansıtırken, çalışanlar strese girdiğinde öfke göstermezler. Adölesan suçlularda yapılan çalışmalarda idrar kortizollerinin daha düşük olduğu gösterilmiştir. Kortizol ile testosteron düzeyleri çoğu zaman ters orantılıdır; kortizol arttığında testosteron baskılanır. Suça ve saldırganlığa eğilimli adölesanlarda kortizolün düşük olması, yüksek testosteronla ilişkili olabilir.

Hayvan deneylerinde saldırganlıkla en iyi korele olan hormon vasopressindir. Vasopressin, diğer adıyla antidiüretik hormon, böbrekten süzülen suyun geri alınmasını sağlayan bir hormondur. Vasopressin hormonu eksildiğinde, günde on litreye varan miktarlarda idrar çıkışına yol açan diabetes insipidus hastalığı ortaya çıkmaktadır. Vasopressinin vücudun su dengesini ayarlamasının yanı sıra çok önemli davranışsal etkileri mevcuttur. Beyin içine vasopressin enjeksiyonu hayvanlarda saldırgan davranışı tetiklemektedir. Vasopressin antagonisti verilmesi ise saldırganlığı azaltmaktadır. Beyinde vasopressin reseptörünün yoğun olduğu bölgelerde seratonin reseptörleri de yoğun bulunmaktadır. Seratonin vasopressinin etkilerine karyıt etki göstermektedir. Seratonin düzeyini arttıran ilaçlar, hayvanlarda beyne

vasopressin enjeksiyonu ile ortaya çıkan saldırgan davranışları bloke etmektedir. Testosteronun beyinde hem vasopressin düzeyini hem de vasopressin reseptör düzeyini artırıcı etkisi mevcuttur. Bu etki hem çok hızlı görülmekte hem de prenatal/ postnatal faktörlerle şekillenmektedir. Anne karnında ya da erken yenidoğan döneminde yüksek androjenle karşılaşan hayvanlarda vasopressin düzeyleri daha yüksek kalmakta ve bu hayvanlar hayat boyu daha agresif yapı sergilemektedirler. Bu hayvanların beyinlerinde vasopressin reseptörü taşıyan sinir hücrelerinin de arttığı gösterilmiştir. Aynı fare türünün saldırgan olan ve uysal olan alt türleri karşılaştırıldığında, saldırgan olanlarda beyinde vasopressin düzeyinin arttığı izlenmektedir. Saldırgan farenin yavrusu doğumdan sonra uysal tür bir annenin altına konulduğunda, büyüdüğünde biyolojik anne-babasına göre daha az saldırgan olmakta ve beyinlerinde de vasopressin düzeyi daha düşük bulunmaktadır. Daha mutlu insanların daha az saldırgan olduğu gibi mutsuz insanların da insani ilişkilerde daha agresif tutum sergiledikleri bilinmektedir. Mutluluk veya saldırganlığa eğilim oluşturan bu hormon düzeylerinin ve duyarlılıklarının hem anne karnında hem de erken bebeklik dönemindeki çevresel şartlardan çok etkilendiği anlaşılmaktadır. Bilim bunları göstermeden çok önce de insanlar, bu etkileri en baştan beri gözlemiş, “huydur, çeker” gibi basit bir cümleyle ifade etmişlerdir.

Vasopressin vücutta su tutucu bir hormon olduğundan, susuzluk durumunda yükselmektedir. Ramazan ayında iftara yakın saatlerde insanların çoğunlukla daha sinirli ve tahammülsüz oldukları düşünülürse, bunun altında yatan sebebin açlığa bağlı insülin karşıtı stres hormonlarındaki artışla birlikte vasopressindeki artışın da rol oynadığı düşünülebilir.

Vasopressin, yapısal olarak çok benzeyen oksitosinle aynı beyin bölgelerinden salgılanmaktadır. Oksitosin, doğum eylemi sırasında artmakta, uterusu kasmakta ve doğumu kolaylaştırmaktadır. Doğum eylemi sırasında dölyolunun gerilmesi ya da bebeğin annesini emmesi oksitosini artırmaktadır. Oksitosinin bu rollerinin yanı sıra çok önemli davranış etkileri mevcuttur. Oksitosin aşk ve bağlanma hormonu olarak bilinmektedir. Tek eşli yaşayan hayvanlarda belinde özellikle hafıza ve ödül merkezlerinde oksitosin reseptörleri yoğun bulunmaktadır. Tek eşli yaşayan hayvanlarda oksitosin etkisi bloke edilirse eşe sadakat kaybolmaktadır. İnsanlarda da oksitosinin aşk ve bağlanmada etkileri gösterilmiştir. Yeni âşık çiftlerle yapılan bir çalışmada, âşıkların kandaki oksitosin düzeyinin tek yaşayanlara göre neredeyse iki kat fazla olduğu bulunmuştur. Aynı çiftlerden 6 ay sonra tekrar oksitosin düzeyi bakıldığında, başlangıç oksitosinleri yüksek olanların birlikteliklerinin devam etmesine karşın, başlangıç oksitosinleri nispeten daha düşük olanların ilişkilerinin ayrılma ile sonuçlandığı görülmüştür. Yeni âşiklerde oksitosin ile birlikte vasopressin de artmaktadır. Oksitosinin anksiyolitik etkileri varken, vasopressinin anksieteyi artırıcı etkileri vardır. İlişkinin ilerleyen ayla-

rında oksitosin düzeyleri yüksek kalırken vasopressin düzeyleri azalmaktadır. Bu da çiftler arasında güven duygusunun artması ve kaygı hissini azalması ile korele seyretmektedir.

Hayvan davranışlarında hormonlar çok belirleyici durumdadır. İnsanlarda ise, üst benlik gelişmiş olduğundan hormon düzeyleri ya da bir hormona duyarlılık, davranışları doğrudan belirlememekle birlikte, davranışları belirli yönlere yoğunlaştırma etkisi göstermektedir. İnsan karakteri oluşurken genetik yapının yanı sıra anne karnında ve erken yenidoğan döneminde karşılaşılan çevresel faktörler belirleyici rol oynamaktadır. Bizi biz yapan, sadece genetiğimiz değil, anne karnından beri yaşadığımız bilinçli - bilinçsiz, duygusal ve kimyasal tecrübelerimizdir.

TARTIŞMA

Prof. Dr. Pervin Somer: Ben bir şey sorabilir miyim? Örneğin, dikkat dağınıklığı çok konulan bir teşhis son dönemde. Bunun çok nedeninin olduğu; beslenmeye dayalı, alınan ilaçlara dayalı falan ya da depresyon... Yani genellikle depresyonda, işte psikiyatrya ya da psikologa gidiliyor. Depresyon teşhisi konuluyor, ilaç veriliyor dikkat dağınıklığı sendromuna benzer bir biçimde. O zaman biz yanlış yerden mi başlıyoruz? Yani psikologa gitmeden önce, bir depresyon vakası bir şey olduğunda bütün bu hormonlarımız üzerinden mi iyileştirilmeye, teşhise ve tedaviye başlasak?

Doç. Dr. Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Bakmak lazım. Çok hasta psikiyatristlerden uzun zaman sonra dönüp de sonradan hormonal bozukluk bulduğumuz çok hasta oluyor. Ama tabii bütün psikiyatristlerden de bunu bekleyemeyiz yani bütün hormonlara baksın yorumlasın... Ya da bütün psikiyatrye giden hastalar önce bir endokrine gitsin diyemeyiz ama çok hasta da var öyle psikiyatride dolaşp, anti-depresif tedaviler görüp de sonra altta yatan bir hormonal bozukluk olan çok büyük bir hasta grubu var. Ama ben şahsen zaten endokrinler her yerde çok ağır hasta yükü altındalar. (gülür) Diyemem ki yani bize gelsinler...

Prof. Dr. Pervin Somer: Ama peki timüs beziyle alakalı düşüncenizi öğrenebilir miyim ben?

Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Tabii. Timüs çocuklarda ve daha ziyade immün sisteminin düzenlenmesinde ve olgunlaşmasında etkili. Biz doğrudan timüs patolojilerini çok görmüyoruz. Bazı hormon bozuklukları olabiliyor mesela timüs bezi bozuklukları ama bu tür davranışsal bir etkisini göremiyoruz. Bazı yerlerde çocukçular ve hematologların bilgi sahasına giriyor.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Şey önemli, hakikaten bu dikkat eksikliği sendromuyla genellikle birlikte olan, tabii her seferinde de aynı şiddette olmadığı için yani yelpaze içerisinde görüldüğü için, izole öğrenme bozuklukları var. Şimdi tabii daha çok dikkat ediliyor daha fazla tanınıyor. Aslında bunların bir kısmı gerçekten Mustafa'nın bahsettiği erken dönemdeki testosteron maruziyetiyle ilişkili bir şey. Yani olması gerekenden sapsmış bir şeyle ilişkili. Çok ayrıntısını hala çok iyi bilmiyoruz.

Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Biz baktığımız zaman çoğunlukla dikkat eksikliği sendromunda biz hormonal bozukluğu çok göremiyoruz ama tabii daha prenatal kaynaklı. Yani annenin beslenmesi çok önemli.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Şunu kast ediyor, şimdi biliyoruz ki mesela bu çocuklar daha çok erkek oluyor. İkincisi, hipoteze göre, dil yeteneği gelişmesinde erken dönem testosteron maruziyeti çok önemli. Kadınlarda bu olmadığı için dil erken gelişen bir şey. Kız çocuklar çok daha erken bir zamanda konuşurlar ve çok daha iyi konuşurlar.

Prof. Dr. Pervin Somer: Tek çocuk olma...

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Ona dair bir şey var ama bahsettiğim biyolojik ve hormonlarla bağlantılı kısmı. İkinci kısım şu, kızlar yine... Dil aslında beynin sol tarafında tesir edilir. Bu erkeklerde çok net bir şekilde oradadır. Anatomik olarak da beynin sol tarafındaki dilsel yapılar daha fazla kıvrıma ve geniş yapıya sahiptir. Bu genişleme ve kıvrımsal durum testosteronun varlığı durumunda ortaya çıkıyor. Yokluğunda, daha statik bir beyin durumu ortaya çıkıyor. Kızlardaki, kadınlardaki durum daha çok böyle. O dilin iki taraflı temsil edilmesini arttırıyor. Daha sonraki felçlerde örneğin afazinin yani bozulan lisanın düzelmesi kadınlarda daha iyi ya da işte şiddeti daha hafif biçiminde sonuçları da var. Yani gelişimde bu hatta izole bilişsel işlevlerdeki etki çok net. Bu da tabii ki en son noktada kadın beyninin davranışsal ve işlevsel durumuyla erkek beyninin davranışsal ve işlevsel durumu arasında bir fark var yetenekleri bakımından. Bu da aslında nihayetinde baştaki o hem... Ne demiştin?

Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Organizasyona etkisi var bir de...

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Evet, bütün bu etkilerin toplam etki içinde ortaya çıkmış oluyor. Şeyi merak ettim, bu söylediğin çavdar mahmuzu meselesi vardı ya... Et yiyenler, piriç yiyenler arasında bir fark var mı acaba? (Kahkahalar)

Yrd. Doç. Dr. Volkan Dülger: Hocam, aslında bu anlattıklarınızdan şunu görüyoruz ki bizim ceza hukukumuz hala çok geride. Neden geride? Siz saha çalışması yapmışsınız ve diyorsunuz ki testosteron oranı yüksek olanların %50'sinde şiddet suçlarının fazla olduğu...

Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Yok glokom olanlarda...

Yrd. Doç. Dr. Volkan Dülger: Biz çünkü ceza hukukunda insanları cezalandırırken irade serbestisine bakıyoruz. Kişinin irade serbestisi eğer yok ise dış etkenler ve içten gelen bazı hastalıklar bu kişi suçu işliyorsa biz ona ceza vermiyoruz, güvenlik tedbiri uyguluyoruz, akıl hastanesine yatırıyoruz, başka şeyler uyguluyoruz. Ama esas buradaki insanlar suçu işleyemiyor, işleyebilecekken irade serbestisi var diyoruz. Halbuki hiçbir zaman, sizin yaptığımız gibi “ya bu kişinin metabolik bozuklukları var demiyoruz”.

Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Ama iradeyi tam bloklayan bir şey değil. Yani şöyle mesela, bir hayvan olsa tamam. Hayvana veriyorsun hormonu, cevabı alıyorsun. Ama insanda öyle değil. Yani hormonları, sadece bazı davranışların görülme sıklığını artırıyor. Yüzde ellisi de suç işlemiyor ama. Yani sıklığını artırıyor, görülme şansını artırıyor. Ama doğrudan şey yapmıyor. Bunun üzerinde üst benlik var, sosyal normlar var. Ama suça teşebbüsü biraz kolaylaştırıyor. Belki hafifletici sebep olur mu ona bakmak lazım ama dediğim gibi bu sırf genetik yapıdan değil ki. Aldığımız çevresel östrojenler de bizim kimyamızı bozuyor yani, o hale getiriyor. Kimse diyebilir mi mesela “ben fazla çilek yedim de onun verdiği hormondan benim psikolojim bozuldu”. (Kahkahalar) Ona bakarsan bunu da ispatlayabilirsin.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Ama bu şimdi yargıya acayip bir şey yüklüyor. Düşün Ergenekon Davası’nda bütün komutanlara şey yaptıracağız... Göndereceksin, iki şey yapılacak. Bir, niye bunlar darbe yapmak istiyor? İkincisi, niye beceremediler? (Kahkahalar) Uzun iş bu...

Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Orada da şey var, yine mesela glokom eksikliği...

Prof. Dr. Yücel Sayman: Yani şimdi komutan yaparken ya darbeyi becereceklerle beceremeyecekler arasında... (Kahkahalar)

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: O zaman şöyle bir şey var. Nihayetinde bu toplu halde olduğu için deriz ki yedikleri bir şeyle ilişkili. Yemekleri veren kim diye onlara rüşvet meselesi de sorulabilir. (Kahkahalar)

Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Bununla ilgili teorilerim var ama o bende kalsın. (Kahkahalar)

Prof. Dr. Yücel Sayman: Mustafa teorileri bizi mahvettin burada, Fatih Altaylı’yla bizi aynı kategoriye koydun gördüğüm kadarıyla. Bunu reddediyorum. (Kahkahalar)

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Aslında tabii şöyle bir şey var. Dün ben beynin bütün kararlarına ve özgür iradeye ilişkin bir şeylerden bahsettim. Tabii Mustafa’nın

söylediği gibi insanda çok farklı bir şey var. Gerçekten özgür karar verme yeteneğine sahibiz ama bunun belirleyicileri oluyor. İşte bu kadar, daha müphem, şüpheli, ortada çok bir tanısı olan insanlar değil de... Dün mesela parkinsonlu insanlarda bahsetmiştim. Bunların kompulsif bir davranışları oluyor. Adam 60-70 yaşından sonra birden patolojik kumar oynama davranışı gösteriyor benzer bir biçimde. Ciddi belirli bir davranışa yöneltici, kişinin kendi iradi melekelerini çok zorlayıcı durumlar gerçekten var. Bunlar çok iyi tanımlanmış değil. Sadece bizde değil, bütün dünyada çok iyi tanımlanmış değil. Üstüne üstlük, bunların ne kadar güçlü bir baskılayıcı ya da güçlü bir yönlendirici olduğunu biz de söyleyebilir durumda değiliz. Yani yüzde şu kadar şuna etki eder dememiz de çok zor tıbbi anlamda. Ama bunun çalışılması gerekir en azından. Yani bu ne kadar etkili oluyor? Bu tarzda... Çünkü biz öyle bakmıyoruz. Bizim baktığımız başka bir şey nihayetinde çalışmalardan gördüğümüz gibi ama bu gerçekten bir etki nihayetinde. Belki bunu çalışmak önemli bir şey haline gelecek gittikçe.

Dinleyici: Hocam bu Fatih Altaylı'da görünen gibi büyüme hormonunun eksikliğine bağlı...

Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Tam bilmiyoruz ama uyuyor, benziyor.

Dinleyici: Ama yani söyleniyor. Hatta en son magazinsel olarak tükenmişlik sendromu olarak adlandırılan psikolojik durumla beslenmedeki GDO'lu ürünlere mi bağlı yoksa durağan hayat tarzına mı bağlı?

Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Büyüme hormonu egzersizle artar mesela. Ama mesela büyüme hormonu azaldığı zaman egzersiz kapasitesi azalır, daha çabuk yorulur. Ama tersi de söz konusudur. Egzersiz yaptığın zaman büyüme hormonunun salgısı artar. Yani birbirini etkiliyor.

Dinleyici: Ben bir şey Hocam sormak istiyorum. Eğer ki hormonların bu kadar insanların davranışlarına etkisi ortadaysa özellikle büyük güçler bunu pekâlâ kullanıyorlardır. Şimdi bu çayır faresi dağ faresi aklıma şeyi getiriyor. Yani muhtemelen, örnek veriyorum, dünyadaki terör örgütlerinin yiyeceklerine, kıyafetleriyle alakalı belki bir takım uyarıcı şeyler ekleniyordur belki.

Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Yani ne bileyim ben bir diktatör olsam orduma östrojeni düşürecek şeyler verirdim yani. Daha sert olurdu. Testosteron da verirdim yani.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Yani davranışsal eğitim yapıyorlar sanırım bununla ilgili. Bir belgesel izlemiştim, Vietnam Savaşı'nda bakmışlar ki gerçekten birilerini vurma ihtimali çok düşük. Yüzde 25 bile ateş etmiyorlar. Bunun üzerine, bizim şimdi televizyonda izlediğimiz o acayip eğitimler, bilmem neler... Adam öldürecek

komandolar şunlar bunlar bütün ondan sonra geliştirilmiş teknikler. Anlaşılan davranışsal şeyler daha etkili oluyor bunda. İlaç da kullanıyorlar mı bilmiyorum. Sonraki savaşlarda bu oran çok artmış bu sayede. İnsanın savaşta bile olsa başka birisini öldürmesi hakikaten çok zor bir şey.

Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Amerika'da falan bu hem çok yaygın hem ciddi kullanımı var. Ama Türkiye'de kötüleniyor. Mesela suçlularda, bir çalışma var, %11 oranında şiddet içeren kremlerden bu sentetik androjen kullanıldığı tespit ediliyor. Türkiye'de o kadar kullanılmıyor. Aslında hani iti salmışlar taşı bağlamışlar denir ya östrojenler her yerde, androjenler yasaklı.

Dinleyici: Hocam bir reçete yazsanız da PKK'lıları böyle çayır faresi yapacak, vatana millete faydamız olsa. (Kahkahalar)

Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Yani gelişim de önemli ya. Belki baba şefkati görmeyince çocuk da başka bir şey oluyor. Yani öyle bir şefkat hiç görmez doğuda çocuklar.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Şimdi Amerika'da söylediğin şeye de bir şey söylemek lazım. Çok fazla, mesela bizde yeni ortaya çıkan bir şey bu vücut geliştirme. Bunlarda yaygın, toplumsal bir şey. Filmler, dinlenmeler... Sonuçta bunun kültürel bir karşılığı da var. Bizde bu durum şimdi şimdi belki ortaya çıkan bir şey.

EUGENİCS (ÖJENİ) VE GENETİK

YRD. DOÇ. DR. MAHMUT TOKAÇ

MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Eski Yunancada “iyi” anlamına gelen **eu** ve doğum anlamına gelen **genēs** kelimelerinden üretilmiş olan **eugenics** (öjeni); “**doğuştan iyi ve güzel olan**” ya da “**iyi tür**” anlamına gelir ve insan topluluklarının genetik yapılarının kontrollü yönlendirmeyle iyileştirilmesi demektir. Öjeninin tarihi çok eskiye dayanır. Ünlü Yunan filozofu **Platon**, devletin vatandaşların üreme aktivitelerini kontrol etmesi gerektiğini ileri süren ilk düşünürdür. Platon’a göre devlet, insanların üremesini bireylerin sağlıklılıkları ve becerileri gibi bazı değişkenlere göre kontrollü bir piyango ile kararlaştırmalıydı. Bu piyangoda yüksek değerlere sahip olanların üreme şansının fazla olması gerekiyordu. Eski Romalılar da uygun bulmadıkları bebekleri Tiber Nehrinde boğarak öldürürlerdi.

Modern anlamda öjeni kavramı ise ilk olarak İngiliz bilim adamı Galton¹ tarafından ortaya atılmış olan; sağlıklı ceninleri ayırıp, sağlıklı ceninler yetiştirmenin yollarını arayan bir toplumsal felsefedir. **Buna göre** insan toplumlarının gen dağılımlarına müdahale ederek istenen bir yönde değiştirilmesi ve bu sayede “**üstün ırk**” yaratılması amaçlanır.

20. yüzyılın ilk yarısında çok sayıda taraftar toplayan öjeni akımına göre, nasıl sağlıklı hayvanlar birbirleriyle çiftleştirilerek iyi hayvan cinsleri oluşturuluyorsa, bir insan ırkı da ıslah edilebileceği düşünülmekteydi. 1900’lü yılların başlarında Fransız Hükümeti de, psikolog **Alfred Binet**’e zihinsel özürlü çocukları diğerlerinden ayırma görevi verdi. ABD’li **Henry Fairfield Osborn**, **İnsan Irklarının Evrimi** başlıklı bir makalesinde, “*Ortalama bir zencinin zekâ yaşı, Homo sapiens türüne ait on bir yaşındaki çocuğun zekâsına ancak ulaşabilir.*” diye yazıyordu.

ABD’nin Indiana eyaletinde 1907 yılında kabul edilen bir kanunla zekâ özürllüer ile

¹ **Francis Galton** (1822 - 1911) Kraliçe Viktoria çağında yaşamış çok yönlü bir İngiliz bilim adamıdır. Uğraşı alanları arasında coğrafi seyahatler ve keşifler, coğrafya, meteoroloji, psikoloji (özellikle psikometri), kriminoloji, (proto-)genetik bilim, öjenik ve istatistik sayılabilir. Galton kutusunun mucididir. Aynı zamanda Evrim Teorisinin mucidi Charles Darwin’in de yeğenidir.

sağır ya da körler zorla kısırlaştırılmaya başlanmıştır. Washington ve Kaliforniya eyaletleri 1909'da benzer bir yasayı kabul etmiştir. Virginia eyaletinde ise 1927'den itibaren zekâ özürlüler kısırlaştırılmışlardır. ABD'nin pek çok eyaletinde 1960'lara kadar yürürlükte kalan bu yasayla 67 bin insanın zorla kısırlaştırıldığı iddia edilmektedir. Kısırlaştırılan bu zekâ özürlülerin ezici çoğunluğu da beyaz olmayanlardır.

Öjeniyi Almanya'da ilk benimseyen ve yayan kişi, **Ernst Haeckel**'di. Onun 1919 yılında ölümünden sonra fikirleri Nazilere miras kaldı. Yine Nazilerin öjeni konusunda en fazla etkilendiği kişilerden biri olan Alman tarihçi **Heinrich von Treitschke**, beyaz ırkın en üstün ırk olduğunu, sarı ırkın sanatsal yeteneklerden ve siyasal özgürlük anlayışından yoksun bulunduğunu, siyah ırkın ise hayat boyu beyaz ırka hizmet etmek için yaratıldığını savunurdu.

Adolf Hitler iktidara geldikten kısa bir süre sonra, resmi bir öjeni politikası başlattı. Alman toplumu içindeki akıl hastaları, sakatlar, doğuştan körler ve kalıtsal hastalıklara sahip olanlar, özel **sterilizasyon merkezleri**nde toplandılar. Bu kişilere, Alman ırkının saflığını ve evrimsel ilerleyişini bozan parazitler olarak bakılıyordu. Nitekim bir süre sonra toplumdan soyutlanan bu insanlar, Hitler'den gelen gizli bir talimata dayanılarak öldürülmeye başlandı. Nazi iktidarı boyunca yaklaşık 200 tane **Kalıtsal Sağlık Mahkemesi** kurulmuş ve bu mahkemelerin kararlarıyla yaklaşık 400 bin insan "öjenik sterilizasyon"a maruz kalmıştır.

İtalya'da da **Mussolini** benzeri düşüncelere sahipti. 1935 yılında Etiyopya'yı işgal ederek 1941 yılına kadar 15 bin insanı katletti. Mussolini'ye göre Etiyopyalılar siyah ırktan oldukları için aşağıydılar ve İtalyanlar gibi üstün bir ırk tarafından yönetilmek onlar için bir şeref olmalıydı.

Ülkemizde de Cumhuriyetin ilk yıllarında **milli ırk ıslahı teorisi** üzerine çok sayıda kitap ve makale yayımlanmış ve bilimsel konferanslar düzenlenmiştir.² Bu fikrin önde gelen ideologlarından biri 1924-1930 arasında Adalet Bakanı olarak görev yapan **Mahmut Esat Bozkurt**'tur. Tek partili döneme ait eserleriyle tanınan İsmail Beşikçi'ye göre şu ifadeler ona aittir: *"Türk, bu ülkenin yegâne efendisi, yegâne sahibidir. Saf Türk soyundan olmayanların bu memlekette tek hakları vardır: Hizmetçi ve köle olma hakkı! Dost ve düşman, hatta dağlar bu hakikati böyle bilsinler."* (Cumhuriyet, 19 Eylül 1930)

2 Cumhuriyetin ilk yıllarında öjeni konusunda yapılan yayınlardan örnekler: *Nasan Maksudyayn, Türklüğü Ölçmek, (Bilimkurumsal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi), İst.-2005; Sabiha Zeke-riya, "Çocuk Yapmak Kanunen Men' Edilebilir mi?" Resimli Ay, v. 5, no.57/9, 1928; Dr. Tevfik Remzi, "Türk Irkının Hıfzıssıhası ve Milli Şuur", Hayat, v.3, no. 75, 3 May 1928; Dr. Perihan Çambel, Öjenik Hakkında Düşünceler, İst.-1946; Mahzar Osman Uzman, "Öjenik", CHP Konferanslar Serisi, Kitap 2, Ankara-1939; Sadi İrmak, "Milletlerin 'Tereddi' ve 'İstifa'sı", CHP Konferanslar Serisi, Kitap 12, Ankara- 1940; Yedinci Milli Türk Tıp Kurultayı, Eugenik Bahsine Umumi bir Bakış, İst.-1938; Fahreddin Kerim Gökay, "İrk Hıfzıssıhasında İrsiyetin Rolü ve Nesli Tereddiden Korunak Çareleri", CHP Konferanslar Dizisi, Kitap: 12, Ankara-1940; Mahzar Osman Uzman, "Cumhuriyetin Sıhhat Siyaseti", Sıhhat Almanığı, İst-1933.*

Üstün ırk yaratma amacının tersine olarak istenmeyen ırkların sistemli bir şekilde yok edilmesi akımına ise “**Negatif Öjeni**” denir. Uluslararası Aile Planlaması Örgütü’nün kurucusu **Margaret Sanger**, 1939’da Harlem’de “**Negro (Zenci) Projesi**” adı altında bir proje başlattı. Bir arkadaşına yazdığı mektupta projenin amacını “**Zenci nüfusu ortadan kaldırmak istiyoruz**” diyerek dile getiriyordu.

Öjeni ve etik

Öjeni, etik anlamda çok ciddi sorunları barındırmaktadır. Çünkü öjenik bir müdahale, insanın “birey” olmasından ötürü özgür olması gerektiği düşüncesini tamamen ihlal etmektedir. Öjeni ile her ne kadar teorik olarak “**üstün ırk**”a ulaşılabilecek olsa da, herhangi bir insanın diğerine doğuştan gelen ya da evrensel bir üstünlüğü bulunmadığı için, hiçbir insanın diğerinin üreme aktivitesini kısıtlama yetkisi olamaz. Devletler kimi durumda üreme kısıtlaması getirebilir (Çin’de olduğu gibi) ya da üremeyi teşvik edebilir (İsveç’te ya da Cumhuriyetin ilk ve son on yıllarındaki Türkiye’de olduğu gibi). Ama hiçbir zaman devlete, üreme faaliyetlerine öjenik açıdan denetleme yetkisi verilemez. Öjenik düşünceler ırkçılığın körüklenmesi, toplumda engelli veya özel ihtiyaçları olan bireylerin yaşam haklarının ellerinden alınması gibi çok ciddi sorunlara yol açabilecektir.

Genetik

Hamilelik esnasında yapılan testlerle doğacak çocuğun hastalık riski taşıyıp taşımadığının tespit edilmesine “**prenatal tanı**” denir. Eğer bu prenatal tanı testleri sonucunda doğacak çocuğun hastalık riski yüksekse gebelik sonlandırılabilir. Ülkemizde cari olan 2827 Sayılı **Nüfus Planlaması Hakkında Kanun**’a göre “**doğacak çocuk ile onu takip edecek nesiller için ağır maluliyete neden olacağı haller**”de rahim tahliyesine izin verilmektedir. Batı ülkelerinde anensefali gibi ölümcül durumlarda veya ciddi fizik ve zekâ geriliği riski bulunan durumlarda 24 haftaya kadar gebeliği sonlandırmaya müsaade edilmektedir. Burada birçok etik sorunla karşı karşıya kalmaktayız:

Risk yüksekliği ya da **ciddi fizik ve zekâ geriliği riski** nedir? Riskin yüksek olup olmadığının ölçüsü nedir ve buna kim karar verecektir? Ashına bakarsanız risk dediğimiz şey, hastalıklı doğmayan her bebek için %0 iken hastalıklı doğan her bebek için %100 olarak gerçekleşmiş olmuyor mu?

Anensefali (beynin olmaması) gibi yaşamla bağdaşmayacak durumlar anlaşılabilirse de yaşamla bağdaştığı halde istenmeyen durumlarda (Down gibi) bebeğin yaşam hakkının elinden alınması ne kadar doğrudur? Bu tür hastaların bakımlarının aileleri ve devlet bütçesi için ağır yük getireceği gibi bir gerekçe ne kadar gerçekçidir? Genetik olarak ileri yaşlarında kronik hastalık riski olan insanların ileride ailelerine ve devlete yük olacakları düşüncesiyle doğumlarına da mı engel

olunmalıdır? Bugün tedavisi olmadığı düşünülen bir hastalık için yakın bir gelecekte tedavi şansının olamayacağını kim bilebilir?

Prenatal tanıda kullanılan fetal materyal girişimsel (invazif) yöntemlerle elde edilmektedir ve her girişimsel yöntemde sağlam ceninin kaybedilmesi riski vardır. Bu nedenle girişimsel olmayan (nonivazif) yöntemlerle fetal materyal elde etme çalışmaları hızla devam etmekteyse de henüz yaygın kullanılan yöntemler değildir. Bu itibarla bir risk ihtimaline binaen yapılan girişimsel tanı esnasında ceninin kaybedilmesi durumunda etiğin **zarar vermeme ilkesi** ihlal edilmiş olmayacak mıdır?

Gebeliğin onuncu haftasına kadar isteğe bağlı kürtaj yasal olduğuna göre, prenatal tanı yöntemleri ile onuncu haftadan önce cinsiyet tayin yapılırsa, bu yöntemler istenmeyen cinsin (özellikle kız bebeklerin) yok edilmesi gibi bir duruma yol açar mı? Eğer böyle bir durum gerçekleşirse prenatal tanı yöntemleri bir ayıklama yöntemine dönüşebilir ve **yeni bir öjeni** biçimi olarak karşımıza çıkabilir mi?

Yaşamayı tamamen kendisine bağımlı olsa da, bir başka bireyin (eşin) yardımıyla oluşturabildiği (sperm donasyonu ile olanlar konumuz dışında) ve doğduğunda bir **“kişilik”** olacak bir başka canlının yaşamına son verme gibi birden fazla kişinin özerkliğini ilgilendiren bir hususta kadının tek başına karar verme özgürlüğü olmalı mıdır? Tersine durumda ise kadının istemediği bir gebeliği sürdürmeye zorlanması onun özgürlüğünü/özerkliğini ihlal etmeyecek midir?

Ya da tam tersine erkeğin istemediği ama kadının doğurmak istediği durumlarda eşin isteği ne kadar dikkate alınacaktır? Kadın **“benim bedenim, doğuracağım”** diyerek çocuğu doğurur ve sonrasında miras problemi ortaya çıkarsa, erkek ben zaten istememiştim diye mirasından mahrum edebilir mi? Böyle bir durum kötüye kullanmak amacıyla kasten icra edilebilir mi?

Kürtaj ve etik

Nüfus Planlaması Hakkında Kanun'unun 5. maddesine göre gebeliğin onuncu haftası doluncaya kadar annenin sağlığı açısından tıbbi sakınca olmadığı takdirde **istek üzerine** rahim tahliye edilebilir. Kanundaki **“istek üzerine”** ifadesi bir sonraki maddede **“evli ise eşin rızası”** şartını getirmektedir. Böylece bir özerklik ve özgürlük tartışması başmakta ve temel olarak üç görüş birbiriyle çatışmaktadır:

Birinci görüşe göre: **“Çocuğu karında taşıyan kadın olduğu için karar tamamen kadına ait olmalıdır. Bu kadının özerkliğinin gereğidir.”** Bu görüşün taraftarları kendilerini, **“Benim bedenim, ister doğururum, ister alırdırım. Bu benim özgürlüğümdür.”** şeklinde ifade etmektedirler.

İkinci görüşe göre: “**Çocuk kadın ve erkeğin ortak ürünü olduğu için her ikisi birlikte karar vermelidir.**” Bu görüşün taraftarlarına göre gebelik ve doğum gibi sorumluluk alanı iki kişiden oluşan bir alanda tüm tıbbi kararlarda her iki tarafın da özerkliğine saygı gösterilmelidir. Bu görüştekiler eşin rızası için evlilik şartının aranması hususunu da tartışmakta ve evlilik bağı olmayan birliklerde de erkeğin rızasının şart olması gerektiğini ileri sürmektedirler.

Üçüncü görüşe göre: “**Çocuğun yaşam hakkı elinden alınmamalıdır.**” Bu görüşte olanlara göre henüz doğmamış bile olsa cenin canlı bir varlıktır ve kendi hakkında karar veremese de kendisi hakkında karar verenler onun en kutsal hakkı olan yaşam hakkını elinden almamalıdır.

Özerklik ve özgürlük

Özerklik kısaca kişinin kendisi hakkındaki kararları özgürce alabilmesi demektir. Özgürlük sınırsız mıdır? Bir kişinin özgürlüğü başkalarının özgürlüğünü tehdit etmeye başladığı zaman kimin özgürlüğü öncelenmelidir? Bu noktada özgürlük kavramının irdelenmesi gerekiyor. İnsan ıssız bir adada tek başına yaşıyor olsa, bu ada sınırları içinde özgürce hareket edebilir. Ancak adaya ikinci bir kişi geldiğinde, daha önce adada tamamen özgürce hareket eden kişinin özgürlüğü, diğersinin özgürlüğünü ihlal etmeye başladığında sınırlanır. İnsan sayısı daha da arttığında özgürlüklerin alanı daha da azalmaktadır. Düccane Cündioğlu bir konferansında özgürlük ve eşitlik için şu şekilde bir karşılaştırma yapmaktadır. “*Eşitlik ve özgürlük birbirini yok eder. Eşitlik olan yerde özgürlük olmaz. Mutlak özgürlüğün olduğu yerde de eşitlik olmaz. Toplum demek yasa demektir, eşitlik demektir. Şehirde (toplum içinde) özgürlük söz konusu değildir, eşitlik ve adalet söz konusudur. Özgürlüğü isteyen kırsala (toplumdan uzağa) çekilmelidir, çünkü özgürlük kırsaldadır.*”

Hayatın başlangıcı

Bireyin özgürlüğünden söz edilirken şu soru karşımıza sıkça çıkmaktadır: Cenin ne zaman birey olarak kabul edilir? Bu konuda da muhtelif görüşler vardır:

Birinci grup ceninin birey olarak kabul edilmesinin ve dolayısıyla yaşama hakkının dölleme anından itibaren başladığını savunur. Çünkü Medeni Kanun’a göre “*kişilik, çocuğun sağ olarak tamamıyla doğduğu anda başlar*” (m.28/1) ise de, “*hak ehliyeti sağ doğmak koşuluyla ana rahmine düştüğü anda başlar*” (m. 28/2) hükmü gereğince embriyonun bölünmeye başlamasından itibaren cenin canlı bir birey olarak kabul edilmelidir. Embriyo ilk dölleme anından itibaren bölünmeye başlar ve altıncı günde rahim duvarına yapışır. Beş ila sekizinci haftalar arasındaki organogenez döneminde ise artık organlar oluşmaya başlamıştır.

İkinci grup, ceninin yaşam hakkının doğumla başladığını kabul eder. Bu görüşte olanlar doğumdan önceki safhada ceninin kişiliğe sahip olmayıp annenin bir parçası olduğunu, kişiliğin doğumla başladığını ve kadının kendi bedeni üzerinde karar hakkının daha öncelikli olduğunu düşünürler. Medeni hakların kullanılabilmesinin yegâne şartının sağ ve tam doğum olduğu için sağ doğmadıkça ceninin bir birey olarak kabul edilemeyeceğini kabul ederler.

Üçüncü grup ise çocuğun kişiliğinin doğduktan sonra başlamayacağını, akli olarak düşünmeye başlaması ile kişiliğin başlayacağını iddia eder. Bu görüşte olanlar sadece kürtaja değil doğum sonrasında bile bebeklerin akli olarak düşünme yaşına ginceye kadar öldürülebileceğini savunur.

Hayatın başlangıcına dair dinlerin görüşü

Hayatın başlangıcı hakkında semavi dinlerin görüşleri farklıdır. Yahudi şeriatına göre fetüs, doğana kadar bir kişi olarak kabul edilmez. Hristiyanlıkta ise ruh üflenmesi sorusunun tam bir cevabı yoktur. Bazıları döllenme anında gerçekleşiyor olabileceğini ileri sürerler. İslam dünyasında ruhun üflenmesinin 120 günde olduğuna dair yaygın bir düşünce olmakla birlikte 40-45 gün olduğuna dair görüşler de vardır.

İslam âlimleri, ruh üflenmeden önceki dönemde kürtaj hakkında farklı görüşler öne sürmekle birlikte yaygın olan görüşe göre, “*Sperm rahme yerleştikten sonra ona müdahale etmek caiz değildir. Organları teşekkül etmeye başladıktan sonra yapılacak müdahale ondan daha ağır, ruh üflendikten sonraki müdahale ise ondan da ağır suçtur. Çünkü bunun artık normal bir insanı öldürmek anlamına geldiği konusunda ittifak vardır.*”

Sonuç

Prenatal tanı testleri ile yapılacak genetik analizler sonunda sosyal, dini ve ahlaki yönden kişilik olup olmadığı ya da ruhunun henüz üflenip üflenmediği tartışılrsa da tartışmasız olarak canlı olduğu bilinen bir ceninin hayatına son verip vermeme kararı verileceği için rahim tahliyesi hususunda çok dikkatli davranılması, hastalık ve risk kavramlarının çok iyi izah edilmesi, özerklik ve özgürlük kavramlarının yerli yerinde kullanılması gerekmektedir. Sonuç olarak prenatal tanı testlerinin kanunlar çerçevesinde ve etik değerler ölçüsünde yapılması ve yeni bir öjeniye dönüşmemesi mutlak şarttır.

Kaynaklar

- Akçiçek, Arda; *Faşizmin Kültür Kodları ve Irkçılıkta Bir Uç Nokta: Öjeni, Birikim Dergisi*, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=770>. (Erişim tarihi: 10.12.2013)

- Aksoy, Şahin; “Ruhun Üflenme Zamanı ve Bireyin Ortaya Çıkışı”, *Hayatın Başlangıcı ve Sonu: Tıbbi, Dini ve Etik Sorunlar*, İSAR Yayınları, İstanbul, 2013, s: 25-40.
- Alp, Osman; *İnsanlarda Genetik Test Yapılarak Hastalıklara Yatkınlık Durumunun Belirlenmesi ve Etik*, <http://www.slideshare.net/aguner/insanlarda-genetik-test-yapilarak-hastalıklara-yatkınlık-durumunun-belirlenmesi-ve-etik>. (Erişim tarihi: 10.12.2013)
- Cündioğlu, Düccane; Pera Film’in 14-26 Eylül 2013 tarihlerinde düzenlediği “Aklım Nerde? Sinemada Psikiyatri” film festivali kapsamında 14 Eylül 2013 tarihinde verdiği “Sinemada Psikiyatri” başlıklı konferanstan.
- Evrim’in Karanlık Yüzü: Öjeni, <http://evrimagaci.org/makale/189/>. (Erişim tarihi: 10.12.2013)
- Kervancıoğlu, Ertan; “Yaşama Başlangıcın Kilometre Taşları”, *Hayatın Başlangıcı ve Sonu: Tıbbi, Dini ve Etik Sorunlar*, İSAR Yayınları, İstanbul, 2013, s: 15-24.
- Nazi Eugenics, http://en.wikipedia.org/wiki/Nazi_eugenics. (Erişim tarihi: 10.12.2013)
- Özkınay, Ferda; *Talasemide Prenatal Tanıda Karşılaşılan Güçlükler ve Prenatal Tanı Yöntemlerinde Gelişmeler*, 5. Uluslararası Talasemi Yazokulu, Antalya, 20-24 Nisan 2008, Bilimsel Kitap, s: 53-60.
- Pala, Ali İhsan; “İslam Hukuku Açısından Cenin Hakları”, *Hayatın Başlangıcı ve Sonu: Tıbbi, Dini ve Etik Sorunlar*, İSAR Yayınları, İstanbul, 2013, s: 41-98.
- Şenel, Alaeddin; *İrk ve İrkçılık Düşüncesi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1984, S.67.
- Ürem, Müge; *Kadın Vücudu ve Etik Sorunlar*, Sağlık Hukuku Makaleleri – II, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2012, s: 79-102.
- Yıldız, Ahmet; *Milli İrk Islahı (Eugenics) Teorisi*, <http://derinsular.com/milli-irk-islahi-eugenics-teorisi-yildiz/>. (Erişim tarihi: 10.12.2013)
- Yıldız, Ahmet; “Ne Mutlu Türküm Diyebilene” Türk Ulusal Kimliğinin Etno Seküler Sınırları (1919-1938), *İst.-2001*

TARTIŞMA

Dinleyici: Embriyolardan hani en sağlıklı en kalitelisi seçiliyor malum. Yani bunun... Daha doğrusu tıpta nasıl gerçekleşiyor bu?

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç: Orada sağlıklı değil, dikkat edin. Şeyin yani büyüme kapasitesi dikkate alınmıyor. Çünkü orada genetik bir şey yapmıyor. Yani daha çok makroskopik veya mikroskopik, yani biçimsel anlamda. Çünkü bunların da rahime tutunabilmesi ve orada kalabilmesi lazım. Kalmadığı zaman dokuz aylık gebeliği sonlandıramıyor zaten.

Dinleyici: Bunun embriyo ile alakası var mı? Sonuçta embriyonun ana rahmine tutunup tutunmayacağı da yani doktorların karar verebileceği bir durum değil bence.

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç: Zaten şey yapamıyorlar, yani birkaç tane yapıyorlar. Çünkü eğer daha fazla yaparsa çoğu gebelikler oluyorken hiçbiri yaşayamıyor. Yani ihtimali arttırmak gibi bir şey bu. Bir tane de yapabilir ama sonuçta

birini seçecek. Yani buna illa ki şu olsun deme şeyi de çok fazla yok yani. Ama esas şu anda genetik şeylerle, yani genetik şifresini de çözmek isteyen veya öyle yaptırmak isteyenler var. Mesela zengin kesimde de bu bariz bir şekilde var. bir de tabii işin o boyutu var. İmkani olanlar... İşte mesela gitsin zenginler en yakışıklı veya en güzel, en zeki, en vücudu düzgün, hastalıksız olsunlar. Fakirler öyle olmasın gibi bir şeye de gidiyor tabii bu. Ayrı bir tartışma konusu bu.

Dinleyici: Peki bu fazlalık embriyoların kürtajdan bir farkı var mı sizce?

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç: Yani aslına bakarsanız o da bir anlamda öyle. Çünkü birini tercih etmek durumundasınız. Acaba bu tercihi neye göre yaptınız? Ama sonuçta bir tercih olacak yani.

Yrd. Doç. Dr. Esra Çikler Dülger: İzin verirsiniz ben burada müdahale edeyim. Doğru, bir cana kast ediyorsunuz. Ama kürtajda anne rahmine tutunmuş bir canlının hayatına son veriyorsunuz. Belki o hayatını sürdürecektir, bu annenin ve babanın birlikte tercihi olabilir. Ama implant ettiğiniz embriyolar henüz anne rahmine tutunmamış. Büyük ihtimalle de tutunamayacak.

Dinleyici: Burada insanlık nerede başlar meselesi aslında biraz. Anne rahmine tutunduktan sonra mı başlar yoksa döllenme anından itibaren mi yoksa doğduktan sonra mı...

Yrd. Doç. Dr. Esra Çikler Dülger: Embriyolarla ilgili ne düşünüyorsunuz dersenez, bence döllenme anı. Ama hukukçulara sorduğunuz zaman anne rahmine düştüğü andan itibaren ve doğumla birlikte de birey olduğu söylüyorlar. Bence bu anlamda bir ortak noktaya ulaşmamız gerekiyor.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Şimdi Hocam burada aslında bir sürü tartışmayı açtı. Bütün tartışma konularından birer cümleyle söz etti. Onun için de ne bu konuyu tartışsak da bitirebiliriz ne de bir çözüme ulaşabiliriz. Bir kere sizin o söylediğiniz tıbbın genel ilkeleri, özellikle siz tartışmaya açtınız. Yararlılık daha tartışılan bir ilke çünkü klinik araştırmalar bakımından, genetik araştırmalar bakımından, bilgi üretmeye yönelik araştırmalar bakımından sadece yararlılık ilkesi zaten gözetilse zaten gönüllülükler üzerinde hiçbir çalışma yapamayız.

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç: Şey yapılır, sağlıklı gönüllülerde belki yapamazsın ama hasta gönüllülerde mutlaka yapılır çünkü...

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Ama biliyorsunuz şimdi yeni yönetmelikte bilinci kapalı kişilerde bile yapıyorsunuz. Bu hukukidir yani artık. Ben şu anlamda söylüyorum, bunların hepsini tek tek tartışalım diye değil. Buların hepsi tartışılabilir, o dediğiniz doğru. Adalet ilkesi çok tartışmalı özellikle kaynakların dağılımı açısından. Bu alanlar çok tartışmalı. Onun dışında politically incorrect bulduğum

yerler de oldu. Mesela sarışın bir kadın Einstein'la karşılaştırılsa dediğinizde aptal olduğunu söylemediniz ama herkes aptal olduğunu düşündü. (Kahkahalar)

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç: Yani ben öyle olayım gerçekleşmesi anlamında...

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Yok, şaka yapıyorum. Ama işte güzeli tarif ederken en sağlıklı en iyi en pozitif en uzun boylu falan... Uzun boylu en iyi midir onu da bilmiyoruz. Bunlar politik olarak yanlış. Toplumsal cinsiyet de hep böyle geliyor diye düşünüyorum. Mesela çok tartışma var. Şimdi gebeliğin sonlandırılması... Mesela Hindistan'dan, Çin'den falan bir takım örnekler verdiniz. Cumhuriyetin ilk yılları dediniz, o uygulamayı hangisi bilmek istiyorum o da ayrı. Mesela ondan önce Hindistan'da, Çin'de doğan çocukların öldürülmesi var. Şimdi bu korkunç bir şey. Doğan çocuğun, sağlıklı olmayan çocukların öldürülmesi. Onun yanında bir grup da diyor ki hiç olmazsa biz bunu tespit ediyoruz, henüz doğumdan önce gebeliği sonlandırıyoruz. Bu doğrudur veya yanlıştır demiyorum, bu da bir tartışma ama doğan bir canlının... Ya da siz örnek verdiniz işte hastalıklı çocukların... O da çok az uygulanan ya da uygulanıp uygulanmadığı konusunda bilgimiz de olmayan bir durum ama doğan çocuğu yok etmektense bu yöntem uygulanmış. İyi bir şey mi o ayrı. Mesela Nürnberg mahkemelerinden bahsettiniz o da çok ayrı bir tartışma çünkü orada zaten yargılanmayan bir tek hekim var. Hekim niye yargılanmıyor? Çünkü dünyanın her tarafında o anda aynı çalışmalar yapılıyor. Amerika'lı hekimler de yapıyor falan. Onun için herkesin... İşte Nazi Almanyası'nda herkese yükleniyor da orada doktorların aslında etik açısından gündeme getirdikleri için konuşuluyor ama yargılanan yok.

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç: Yargılanan var. Mengele kaçtığı için yargılanmıyor. Ama onun dışında yargılanan çok hekim var ve ceza alıyorlar. Ama orada mesela bir de şu var, bu çalışmalara katılmayan doktorlar zaten ihtilaf ediliyor yani böyle de bir şey var.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Özellikle hekimlere yönelik yargılama...

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç: Var.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Hekimlere yönelik... Kişilere yönelik var. Ama hekimler söz konusu olduğunda dünyanın her yerinde yapılıyor. Bunların hepsi aslında hakikaten çok tartışmalı ama şuna çok katılıyorum, etik konusunu bilmeden biz içini boşalttık. Yani etik nedir hiç bunu tartışmadan... Çoğunlukla ahlak olarak kullandık. Ahlakla hiçbir ilgisi yok. Meslek etik ilkeleri farklı, tıbbi etik ilkeleri farklı... Hani milyonlarca şeyi sizin sunumunuz üzerine tartışabiliriz. Çünkü sizin söylediğiniz her cümle tartışılan konulara ilişkin zaten. Sizin söylediklerinizin bir kısmı da bana kalırsa tartışılabilir. Ama ben şuna katılıyorum, öjenizmle soykırım farklı. Bunların hepsini zaten doğa yapıyor. Doğa en büyük soykırımcı aslında. Yer-

yüzünde en fazla soykırım doğanın kendisinde. Pek çok türün yok olduğunu görüyoruz. Soykırım farklı kavram, ırkçılık farklı kavram, öjeni farklı kavram. Bir de öjeni bilim adamlarının suçu değil. Onların elde ettikleri bilgilerin ne şekilde, devlet politikasıyla nasıl uygulandığına yönelik bir kavram. Bu nedenle araştırmalar yapılacak ama bu bilginin kullanımı sorun. Ben şu anda öjeninin ticari bir öjeni olduğunu düşünüyorum. İşte böyle daha iyi, daha güzel... Ama bu daha iyi, daha güzel ne? Hani bu zaten bize sunuluyor. Şu beden güzeldir, şu görüntü güzeldir... Yok aslında öyle bir şey. İnsanlar birbirinden farklıdır, çeşitlidir, belli bir prototipin güzelliği söz konusu değildir, daha güzel daha şu falan yoktur. Sağlıkta bazen, sağlıklı-sağlıksız... Bunu duyabiliriz ama daha güzel daha çirkin diye bir şey ben zaten kabul etmiyorum. Ama hep öyle bir şey var. Mal alır gibi, en iyisini almak istemek, seçmek istemek... Ama bu da, eskiden o Nazi Almanyasında olduğu gibi bir devlet politikası olmuyor ama bilim para ve zaman gerektirir ve para ve zamanı yöneten güçler tarafından bilim yönetiliyor ve bilim ideolojiye dönüştüğünde çok büyük sıkıntılara yol açıyor. Bugün ben öjenizmin ticari öjenizm olduğunu düşünüyorum. Hümanist öjenizm var mıdır diye ben bu konuşmamda da söyledim, daha iyileştirmeye yönelik. Elemeye yok etmeye değil ama iyileştirmeye yönelik... Bana kalırsa yoktur veya tartışılması gerekir. Ama bugün şu görüşünüze katılıyorum: bugün de öjenik uygulamalar var mı, var! Ama bunları körükleyen daha çok bilim adamları veya bugün belki bu bir devlet politikası değil ama ticari olduğunu düşünüyorum.

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç: Yani şey tabii. Mesela on haftadan sonra Türkiye’de yasal olarak kürtaj serbest değil. Fakat şimdi mesela erkek çocuk beklentisi olan şeyler var. Özellikle Güney Doğu toplumunda, bizde de var. Cinsiyet seçimi... Mesela şey var, 10 haftadan önce cinsiyetin belirlenmesiyle ilgili çalışmalar var. Zaman zaman haberlerde görülüyor. Eğer, Allah muhafaza, bu olursa, inanın Türkiye dahil birçok ülkede kız çocuklarının şey yapılması olacak. Geçen gün çok güzel bir karikatür gördüm, hoşuma gitti. Bir hastanede doğum yapmış bir hanım yatıyor. Yan tarafta da Güney Doğulu olduğu anlaşılan bir kayın valide bir de erkek. Kadın diyor, “adam olup da bir Y kromozomu veremedin” diyor. Kadının dönüyor “ben sana okumuş kız almalıym demedim mi yine biz suçlu olduk” diyor. Yani kız çocuk doğurmuş kadın ama baskın çıkıyor. (Kahkahalar) Hakkaten sonra düşündüm ben, doğru ya! Yani suçlanacak birisi varsa erkekler, Y kromozomunu vermediği için.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Şimdi burada suçlamıyoruz.

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç: Yok yok, yani Y kromozomu vermediğimiz sürece kız olacak. Ama benim korkum eğer böyle bir şey olursa... Mesela Çin’de tek çocuk şeyi var ki ciddi bir şekilde uygulanıyor. Yasadışı da olsa uygulanıyor. Oradaki erkek çocuk isteği fazla ve bakıyorlar kızsız haftası geçmiş bile olsa orada hemen... Yani bu uygulanan bir şey, uygulanmıyor değil. Ama...

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Yani zaten o da tercihle... Hakikaten bioetik diye bir şey var mı yoksa sadece batılı bir fenomen mi? Sizin söylediğiniz o genetik hastalığı bilmek ister misiniz; kültür seviyesi yüksek olan kadınlarla diğerlerinde farklı. Doğu toplumlarıyla batı toplumlarında farklı. Mesela batı toplumlarında daha çok bilmek istiyorlar ama doğu toplumlarında bilmek istemiyor genetik hastalığı var mı yok mu. O çocuğu dünyaya getirmeliler.

Prof. Dr. Pervin Somer: Çok kaderci bir yaklaşım var çünkü.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Ama bioetik değerleri batının değerleri mi bu da şu anda çok tartışılan bir konu. Yoksa yok mu aslında böyle bir şey şeklinde de tartışmalar var. Bu evrensel değerleri kim koruyor, kime göre evrensel?

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç: Batıya göre.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Yani değişmezliği olan evrensel bir değer fikri zaten beni ürkütüyor. Evrenselliğine kim karar veriyor? Öyle bir kural da yok yani.

Prof. Dr. Gürkan Öztürk: Kenan Evren karar veriyor. (Kahkahalar)

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Şöyle bir şey var, hem evrensel değerleri var, Hocam hatırlayacaktır Almanya'da bir sempozyuma katılmıştık. Klinik araştırmalarla ilgili bir konu anlatıyordum, klinik araştırmalarda aydınlatılmış onama anlatıyordum. Hatta Avrupa Birliği Sağlık Komisyonu'nda bir kişi de vardı benimle aynı oturumda. Ben konuşmamı tamamladıktan sonra şöyle dedi: "biz çok anlayışlıyız" dedi." Türkiye'nin dedi aile yapısını, paternal yapısını biliyoruz" dedi. Ve Türkiye'de dedi "kadına yönelik bir tıbbi müdahalede eşin rızasının alınması gerektiğini de biliyoruz". E şimdi siz evrensel değerleri koyuyorsunuz, sonra biz bunu talep etmememize rağmen bir de evrensel değerleri bizim adımıza bizim geleneklerimize göre yumuşatıyorsunuz. Bunu sizden talep eden de yok. Hani dedim bu değer evrenseldi? O zaman Türkiye'de de dünyanın her yerinde de kişinin kendi rızası. Yok efendim Türkiye'nin koşulları... Bunu bir Türk söylemiyor. Ben buna karşı çıkıyorum. Bunu bir şey hani... Kuralı da koyan o, size göre kuralı da yorumlayan o...

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç: Ama belki de haklı yani. O hasta çocuk olayında anlattığım gibi yani, bakıyorsunuz adam niye bilgilendirdin diye doktoru öldürmeye gelebiliyor. Yani bunu da göz ardı edemeyiz. Sonuçta...

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Doktorları öldürmesin diye bütün aileyi bir arada tutup... (Kahkahalar)

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç: Yani işte hakikaten şu var... Mesela Batılı gözünde bir kanser hastalığını hastaya söylemek çok normaldir. Hatta söylememek

suçtur. Ama benim annem kanser olduğunu teşhis ettik ben söyleyemedim. Bakın ben hekimim ve onkoloğum, anneme söyleyemedim. Çünkü moralinin bozulacağından ve genel durumunun iyice düşeceğiinden ve hastalığın hızlı ilerleyeceğinden korktum.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Ama aslında bütün dünyada böyle. Bizim yönetmelikte de böyle, gerektiği zaman, böyle bir durumda söyleyebilirsiniz.

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç: Yani bu birazcık da, yani tamamen, karşıdaki insanın şeyi. Dediğim gibi ağır depresyon eğilimi olan bir insana siz söylediğiniz anda onu öldürürsünüz, ölümüne sebep

Prof. Dr. Yücel Sayman: Bu şey, münasebetsizlik olur. (Kahkahalar) Birisinin annesi ölüyor, komutanın. Direk komutana mı söylenecek ne olacak? Sen diyorlar ere, git usturuşlu bir şekilde söyle. Bu da gidiyor komutana, komutanım merhaba. Ya sizin anneniz var mı diyor, var tabii diyor. Nah var diyor. (Kahkahalar)

Yrd. Doç. Dr. Sibel Doğan: Ben de bir şey öğrenmek istiyorum. Şimdi doktor olarak ben onkoloji alanında uzmanım. Ve kanser hastalarıyla yoğun bir şekilde bir aradayım. Annenizden yola çıkarak birkaç bir şey eklemek istedim. Toplumdaki çok kişi sizin gibi düşünüyor bizim toplumumuzda ve kanser veya başka bir ölümcül rahatsızlığı olan kişilere söylememeyi tercih ediyorlar. Ve bana gelen kişiler de mesela bunu rica ediyorlar aman hastamız tanısını bilmiyor, ona göre yaklaşın. Ya da doktorundan veya onkoloğundan bunu rica ediyorlar. Ben şunu fark ediyorum insanlarla konuştuğumda, fark etmeme diye bir şey yok aslında. Yani bunu gizleyen kişiler, iletmeyen kişiler aslında kendilerini rahatlatıyorlar aslında. Yani herkes bedeninde bir şeyler olduğunu fark ediyor. Örneğin, bağırsak hareketleriniz hızlansa siz onu fark etmez misiniz? İçinizde bir şeyler oluyor, bir şeyler kıpırıyor, bir şeyler var. Mesela farklı bir şekilde söylüyorlar hastaya diyorlar ki senin sadece şu kadar bir şeyin var. Ama hastanın vücudunda öyle şeyler oluyor ki onun bedeni 24 saat o bedende neler olup bittiğini duyumsayabiliyor. Aynı zamanda söz konusu olan bir de kadınsa, kadınların sezgileri her zaman daha iyidir. Bir taraftan da sezgisel şeyler var. Biz belki söylemiyoruz ama davranışımızla, bakışımızla, birden bire aşırı hassas davranışlarımızla, kişiyi mutlu etmeye yönelik abartılı davranışlarımızla, onun sorumluluklarını üstlenmeyle, abartılı ilgilenmeyle falan biz aslında ona sende kötü bir şey var diye zaten söylüyoruz. İnsanlar bunu hissediyorlar ve şöyle düşünüyorlar, pek çok hasta da bunu benimle şu şekilde paylaştı; “benden gizliyorlar ama ben biliyorum”. Kanserim ya da ona yakın kötü bir şeyim var. Ben bunu biliyorum, ben bunu anlıyorum, benden gizliyorlar. Yani bunu bilmeyince de insanlar şöyle düşünüyor, demek ki ben o kadar kötü bir durumdayım ki ya da kötü gidişatlı bir kanserim var veya buna yakın bir şeyim var, az zamanım var, yakınlarım bunu benden gizliyor. Şim-

di yapılmış çalışmalar var yurt dışında, bu çalışmalarda şunlar ortaya konmuş; tanısını bilen ve bilmeyen hastalardaki ruhsal sıkıntılar/sorunlar karşılaştırılmış. Tanısı söylenen hastalarda daha az psikiyatrik sorunlar görünmüş ve bu kişilerin daha kısa sürede tedavi sürecine adapte oldukları, umut duygularını daha iyi koruduğu. Umut duygusunun da vücutta biyolojik yanıtları var tabii. Söylemenin daha iyi olduğuna dair sonuçlara ulaşımlar. Bu her zaman bir ikilem, tanı söylenirse mi söylenmese mi. Tabii bizim kültürümüzde ikilem aslında. Yabancılar bunu aşmışlar, söylüyorlar. Ama hastanın az da olsa umut duygusunu koruyarak söylüyorlar. Bunun da bir yöntemi var. O süreçte aileye de hastaya nasıl yaklaşması gerektiği anlatılınca, abartılı ilgi göstermeksizin, onun sorumluluklarını tamamen bitirmeksizin, nasıl yaklaşmaları gerektiği anlatılınca hasta kanser bile olsa onun zihninde yarattığı olumsuz çağrışımlar da olsa aslında adapte oluyor ve öyle hiç söylenmemiş durumdaki ruhsal sürece girmiyor. Ben şuna da inanıyorum, bir kişi bedeninde ne olup bitiyorsa bunu bilme hakkına sahiptir. Hani üç aşağı beş yukarı... Senin iki ay zamanın kaldı, öleceksin değil bu. Bunu kimse bilemez, hekim de bilemez, öngörür belki bu ayrı bir şey. Ama vücudunda ciddi bir rahatsızlığın olduğunu veya değişimin olacağını, atıyorum tedaviler de değişimi getiriyor mesela, bunu bilme hakkına bence sahiptir. Bilmiyorum bu hukuki açıdan nasıl bir şey ama ben böyle olduğunu düşünüyorum.

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç: Yani haklısınız ama bizim Türk toplumunun yapısıyla batı toplumu arasında çok uçurumlar var. Batıda 18 yaşına gelen çocuğa adam ya bana kira vereceksin diyor ya da çek git diyor. Bizim, 30'una da gelse herhalde kovamayız. Bu bir şey, duygusal tarafımız var. Yani bizim en büyük korkumuz hakikaten bu hastalık dolayısıyla değil de depresyon dolayısıyla hastanın kaybedilmesi. Yani böyle bir şey var. Belki yavaş yavaş, özellikle daha açık toplumlarda bunu söylüyoruz zaten. İşte daha modern, batıyı bilen insanlarda zaten söyleniyor. Ama daha kırsal kesimdeki hastaya veya yaş olarak belli bir yaşın üzerindeki hastaya söylemekten gerçekten çekiniyorsunuz. Bir de şey var yani, öyle enteresan ki... Tepkiler çok daha ajite olabiliyor, saldırganlaşabiliyor. Böyle de bir yanı var yani. Onun için bir şekilde durumu idare etmek zorunda kalıyorsunuz. Hepimiz biliyoruz ki kişinin bilgilendirilme hakkı var ama bilgilenmeme hakkı da var. Bunu ya öncesinde soracağız bütün insanlara, organ bağış kartı gibi. Hastalanırsan bilgilenmek ister misin istemez misin diye bir kart olacak...

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Geçersiz...

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç: Geçersiz de, yani en azından bilmiş oluruz yani. Ben bilgilenmek isterim, ben bilgilenmek istemem. Bunu bilemiyoruz açıkçası.

Prof. Dr. Pervin Somer: Ben bir şey söylemek istiyorum. Çok sınırda, çok ince bir yerde tartışıyoruz konuları. Üstün ırk yaratmayalım ya da elimine etmeyelim,

özü bu. Gebeliği tartışıyoruz bu arada, sonlandırılabilirmeli mi sonlandırılmamalı mı diye. Çok yakın zamana kadar, yani 20 yıl öncesi diyelim, zaten göz açıp kapayıncaya kadar geçen bir süre. Örneğin adına üçlü test denilen bir test yoktu. Şimdi yasal olarak bakarsak, 10 haftaya kadar olan gebeliklerde zaten yasal olarak mümkün, serbest. Ama bu testler zaten onun için yanıt veriyor, sonuç veriyor. Önce yaptığımızda veya kaçırdığımızda sonucu alamıyorsunuz. Şimdi böyle bir noktada, bilgileniyorsunuz ama bir çıkmaza giriyorsunuz aynı zamanda. Yani bir sürü faktör rol oynamaya başlıyor burada. Gerçekten kendinize karşı hesap verme, inancınız, günah algınız, vicdanınız, çevrenin baskısı her şey... Yani bir sınırdaki kalınıyor. Dolayısıyla bu testlerin yapılması ve diğer genetik, genomla ilgili düşündüğümüzde... E zaten tabloyu çıkartıyor, önümüze koyuyor, önümüze koyduğu anda zaten karar verme noktasında diğer faktörler devreye giriyor. O gazetedeği örneği verdiğiniz, Adana'daki, o tek vaka değil zaten Türkiye'de. Anne ve karnındaki sağlıklı bebek öldüğü için... Nasıl cinsiyet seçimi illegal yapılabiliyorsa, nasıl bazı şeyler illegal yapıyorsa aslında kadın doğumcular bunu illegal olarak yapıyorlar zaten. Tanı konduktan sonra, kendini güvenceye almak isteyen, anneyi riske atmak istemeyen, o sağlıklı çocuğu riske atmak istemeyen bir hekim doğuma, sezaryene alınmadan kısa bir süre önce o sonlandırmayı yapıyor. Bu şey değil... Ama biz bir yandan evrensel ilkeleri, bir yandan batıdaki çalışmalarını takip ederken bir de kendi açımızdan en azından etik ilkeler anlamında kafamızı kuma mı gömüyoruz? Yani böyle bir çalışmanın yapılması sonuç vermeyecektir bana kalırsa Türkiye'de. Hiçbir kadın doğum hekimi, evet ben sonlandırdım; anne istedi, baba istedi beraber sekizinci ayda sonlandırdım 20 gün sonra da sezaryen yaptırdım demeyecektir zaten. E o zaman biz neyi tartışıyoruz? Demek ki bunu yapan, uygulayan hekimin kendisinin de bir öz vicdanının devreye girmesi lazım. Ve ben gerçekten bilmediğim için soruyorum, belki siz bunun cevabını daha kolay verirsiniz. Şimdi tüp bebek olarak embriyo oluşturulurken, down sendromunu oluşturan ya da diğer hastalıkları oluşturan ama genellikle 15. haftada, konu bu olduğu için o hastalık üzerinden söylüyorum. Yani bir sürü şeyin ayıklanabilmesi mümkün. Genetik olarak tespiti mümkün. O zaman beş embriyodan üçü aşılacaksa, ikisi aşılacaksa bu önceden tespit edilemiyor mu? Edilemez mi? O kadar çok vaka var ki... Yani çok derken tabii ki 10 bebeğin 95'i anlamında söylemiyorum ama anlamlı bir şekilde çok fazla tüp bebeklerde patoloji gözüküyor.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Nasıl? Tüp bebekler ney?

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç: Bu kadar istatistik şeyini bilmiyorum ama şu var, hekimler olarak bizler, çok küçük bir risk oranını bile rahatlıkla şey yapabiliyoruz. Yani, işte mesela ileri yaş gebelikler.

Prof. Dr. Pervin Somer: Evet, anne yaşının yüksekliği bir risk.

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç: Evet, o yaşlardaki gebeliklerde test bile yapmadan, çoğu zaman hemen tahliye kararı veriliyor. Biraz da şeyiz galiba... Bilmiyorum, bir malpraktis korkusu mu. Yani çok kolay o kararları hemen verip rahat rahat tahliye diyebiliyoruz. Yani bu kadar rahat olmalı mıyız?

Prof. Dr. Yücel Sayman: Burada şimdi hukuk alanına geçip tartışmaya başladığımız zaman belirli kavramlarla tartışıyoruz. Ayrıca o kavramlar bir insan düşüncesinin ürettiği kavramlar bir şeyleri kategorize edebilmek için, izah edebilmek için. Ama çoğu zaman bir hukukçular bile bu kavramları niye, niçin, nerede kullandığımızın farkında değiliz. Şimdi çocuğun yaşama hakkı var. Şimdi yaşama hakkı dediğimiz zaman neyi kast ediyoruz? Yani hukukçu olarak neyi kast ediyoruz? Bakın bizde hep haklar ve özgürlüklerdedir, birinci soru bir hukukçu için hak ve özgürlük ne? Herhalde farklı şeyi ifade ediyorlar ki iki kavram söylemişiz. Ama biz genel olarak anayasa da dahil olmak üzere haklar ve özgürlükler deriz. Hakkın ne olduğu tanımlanmaz, özgürlüğün ne olduğu tanımlanmaz. Farklı şeyleri ifade eden kavramlardır. O zaman orayı da düşünmek lazım. hak ve özgürlük dediğiniz anda her şey birbirine karışıyor. Bizim için, medeni hukukta ya da borçlar hukukunda falan kullandığımız hak kavramıyla insan hakları kavramı arasında çok büyük fark var. İnsan haklarını geriye yürütemezsiniz. Çünkü insan hakları doğduğunda başlar. Doğuştan gelen haklardır. Doğması lazım, birey olması lazım ki doğal olan o hakları, ne kadar doğal o tartışılır ona girmiyorum ama ismi itibarıyla doğal olan hakların orada başlaması lazım. Çünkü siz yaşama hakkı vardır diye embriyoya, daha birey olmamış bir embriyoya yaşama hakkı var dediğiniz zaman “insan hakkı”nı vermiş oluyorsunuz. Şimdi yaşama hakkı o değil. Yaşamını korumasını söyleyebilirsiniz ona karşı, o anlamda da hakları olabilir ama yaşama hakkı dediğiniz zaman hemen tersinde ve akabinde doğmama hakkı da var. Onu da tanıyacaksınız. Doğmama hakkı da aşağı yukarı ötenaziyle eş anlamlı bir şey. Yani tabii ki ilerde çocuk doğduğu zaman, sakat doğuyorsa ben niye doğdum diye sorabilir. Çünkü ben böyle doğmak istemezdim. Yaşamama bana sormadan benim adıma siz karar veriyorsunuz ve buna da insan hakkı diyorsunuz. Ama tek taraflı alıyorsunuz, doğmama hakkımı almıyorsunuz. Yani onun içinden çıkamayız. Yani bütün insan haklarını, daha doğmamış, oluşmamış bir çocuğa oluşma sürecinde bu hakkı verdiğiniz zaman bütün bu kavramlar biter, değişir. Şimdi bunlara da evrensellik diyebilmek çok doğru değil diye düşünüyorum çünkü bu evrensellik dediğimiz zaman hep kendi olduğumuz yerden ve dünyanın bir kısmında, bir coğrafyasında yaşadıkları topluma bakarak onlar arasında değer farklılıkları yaratarak bir şeye cevap vermiş oluyoruz. Sadece de batı toplumuyla doğu toplumu diye bir şey yok ki. Farklı toplumlar var, 100.000 kişi, 200.000 kişi, 1 milyon kişi yaşıyorlar, farklı yapıları var. Yani mesela bizdeki kadın-erkek hiç onları ilgilendirmiyor. Orada 20 yıl, 30 yıl araştırma yapanlar bile bunu çeviremedikleri için kadın ya da erkek yapıyor. Yani o cinselliği, cinsiyeti sadece iliş-

kiler bakımından ele alıyor. Kim ne iş yapacak? Ve o ilişkilerde, kendi yaşamı içinde ilişki biçimlerini kurmuş. Bu ilişkiler sen yaparsın bunları ben yaparım şeklinde. O ilişkileri kim yapıyor onu bireylere bırakıyorlar. Bu kadın da olabiliyor erkek de olabiliyor. Ama öyle bir yapmışlar ki bir ilişki türü kabul edenlere bizim dilimize çevrileceği zaman erkek diyor ya da kadın diyor. Öyle bakmıyor yani o. Cinsiyetleri farkı, yaptıkları işler farklı... O ilişkiler içinde değerlendirdiği zaman, yani sadece sütü satan erkeğin kurduğu ilişki değil orada kadının da kurduğu ilişki biçimi olarak. O erkeğin o ilişkisi, inekle olan ilişkisi, toplumla olan ilişkisi... Hep ilişkiler içerisinde değerlendirerek bir toplumsal ağ kuruyor. Şimdi o niye evrenselliğin içinde gibi farklı tartışmalar olabilir. Onu da insanlar kendi tercih ediyor ve bir yerden bir yere geçebiliyor. Şimdi bizim toplumumuzdan bakarsak erkekken kadın olmak istiyor ya da kadinken erkek olmak istiyor. O tercih ediyor. O bizim anladığımız anlamda erkeklik cinsi değil. Yani bu feminist teorilerde çok tartışılan bir şey. Buna benzer çok farklı toplumsal örgütlenmeler var. Yani biz onları sadece milli park gibi korunması gereken durumlar olarak bakıyoruz. Belki de soy aktarımının daniskasını yapıyoruz öyle yaptığımız zaman. Yani genetik hazineyi dağıtmış oluyorsun. Kendi içlerinde giderek biyolojik özellikler yapılabiliyor. Öyle olduğu için de şeyi de aktarabilmek... Şimdi bir bu, ikincisi de, burada tartışmaya açabileceğimiz şeyler. Bir defa bu hak ve özgürlükler, bu kavramlar çok dikkatli kullanmak lazım ki izah edebilelim. Yani yoksa herkes... Yani bilimsel olanı ya da biyolojik olanı bizim anlatma tarzımızda bile kendi kafamızdaki kurgular var. Yani dini inançlarımız var, felsefi bakışımız var, inançsızlığımız var, belli bir sisteme bağlılığımız var, ona göre ayak uydurmamız var. Onu anlatırken böyle anlatıyoruz. Tartışmalar öyle başlıyor zaten. Yani siz bu kişidir, canlıdır, artık insandır dediğiniz zaman bir embriyoya ben öyle bakmıyorum. Yani siz öyle bakarken başka bir bakış açısından ben öyle bakmıyorum. Öyle bakmayan da milyonlarca insan var. Yani niye şimdi o öyle temel veri olarak alınıyor? Öbürü neden temel veri olarak alınmıyor? Yani şimdi, bir yerde okuduğuma göre, 4 milyon tane tüp bebek var. 4 milyon tüp bebek demek, en azından bir o kadar, belki iki katı kadar da embriyonun yok edilmiş olması demek. Şimdi bir evrensellikten bahsedilmiyor yani. Mesela geçen seneki toplantıda bir arkadaşımız sormuştu, tüp bebek olmak ister misin diye. Yahu 4 milyon tane öyle doğmuş çocuk var onlara sormak lazım. Ya da bir de başka bir şey var, bir şey daha söyleyeceğim. Birincisi, bu yapılan araştırmalar, bir, hep soyutta kalan araştırmalar. Şimdi insanlara soruyorsunuz, Türkiye'deki insan farklı, Avrupa'daki insan farklı. Fakat somut olan ne? Somut olayda nasıl karar verilebileceği farklı bir şey olabilir. Şimdi soruyorsunuz çocuk eğer down sendromlu doğacaksa ister misin istemez misin? İsterim de diyebilir istemiyorum da. Ama bunu soyut olarak sorduğunuz zaman, şimdi bana sorduğunuz zaman benim şimdi down sendromlu çocuğum var, o zaman sorsaydı alması gerekir derdim. Ama doğduktan sonra farklı. Şimdi yanlış karar vermemiş olurum derim ama görüyorum, büyüyor. Tercihimi yapacağım zaman...

Mesela biz gidip inceletmedik, daha doğrusu aklımıza gelmedi, cehaletimize geldi. Yoksa yani o çocuk yaşamayacaktı. Geçen sene de tanıdınız, biliyorsunuz, gayet keyifli, benden daha iyi bir hayatı var falan. Kendisi için çok iyi oldu. Yani o somut durumda ne karar verileceği farklı olabilir. Onu da değiştiren herhalde başka faktörler devreye girecektir. Bir başka bir şey, hep buna toplumsal gruplar üzerinde araştırma yapılıyor. Yani o toplumsal gruplar üzerinden biz bir genellemeyle gidiyoruz. Ama bildiğimiz bir şey, burada iki şey yapıyoruz, özellikle bu genom projesinin yapılışını böyle durdurdular, sona erdirdiler, giderek öjenik fikirler ortaya çıkmaya başladı. Ama aynı zamanda, orada o zaman çıkan ve sonra gelişen moleküler biyolojideki gelişmeler, moleküler ağların devreye girmesi... Öyle her şey kolay kolay matematiksel olarak görünmüyor yani. Çok farklı bir şekilde yürüyebiliyor. Yani çok şey devreye giriyor biyolojik olarak. Onu tanımlayabilmek mümkün değil. Ama önemli olan, bunun üzerine yapıyor araştırmalar. İşte gene biyolojik olarak ortaya konan bir şey, eğer doğruysa, yani bir toplum o aldığımız toplumsal grupları kendi içindeki o grupla başka gruplar arasındaki farklılıkla; aynı grup içindeki bireylerin farklılığını ölçtüğünüz zaman, bireylerin aynı grup içindeki farklılığı daha fazla. O zaman grubu esas almakta fayda var. İkincisi, hangi yöntemle bu araştırma yapılıyor? Yani istatistiki yöntemlerle, belirli kavramlar üzerinden kalkıp araştırma yapıldığı zaman her zaman aynı sonuca varılmıyor. Farklı yöntem geliştirerek, yani istatistikler değil de daha evrimsel işte genetiği ele alan, biyolojik şeyi ele alan araştırmalar aynı sonuca varmıyorlar. Farklı sonuçlara varıyorlar değişik araştırmalarda. Yani yöntemini, metodunu, bakış tarzını değiştirdiği zaman... Şimdi mesela aileyi esas alarak yapılabilir veya istatistiksel yapılabilir. Farklı yöntemlerle farklı sonuçlara ulaşıyor. Bir birey üzerinde yöntemi, sadece teşhis tedavi için biliyoruz biz. Grupsal yaptığınız zaman o grubun içinde olmuyor ki, farklılıklar oluyor. Farklılıklar çok daha fazla. Ve gruplar arası ilişkiler geliştirildiği zaman o farklılıklar da farklılaşıyor. Yani kapalı toplumların genetik özellikleri açıldıkça açılıyor. Yani bir sürü şeyin yanlışımlı açıklıyor. Şimdi orada birinci soru şu: acaba toplumları, evrensel dediğimiz zaman, toplumların örgütlenme biçimi de biyolojik zorunluluklardan mı geliyor? Evrensel dediğiniz zaman öyle olması lazım. Mesela, aileyi temel aldığınız zaman, aile bir zorunluluktur. Devlet diyorsak, o da bir zorunluluktur. Platon'a göre böyle. Orada doğal olarak bağlı. Yani bizim tartıştığımız aslında doğal olanla yani sonradan edinilmiş olanla doğal olan arasındaki ilişki. Bir de insan türünü de, yani bir biyolojik birim olarak alıyorsunuz ama bütün bu araştırmalar o biyolojik birimin içinde insanı altyapılara bölüyor. Yani her bir şeyi, mesela siyahlar üzerine araştırma yaptım dediğiniz zaman ister istemez siyahlarda bir biyolojik birim oluyor. O zaman bunun toplumsal cevapları herkesin kafasına göre değiştiği zaman, bir tanesinin gücünü evrenseldir diyemezsiniz. Demek de çok doğru değil. Hatta türler bakımından bile böyle. Yeni yeni ceza hukukunda işte insanlığa karşı işlenen suçlar vardı, şimdi insan türüne karşı işlenen suç var. Şimdi ikisinin de ortak nok-

tası, insan gücüne müdahale ediyor. İnsanlığa karşı suç dediğin zaman insan vücuduna müdahale edenlere, yani ona insanlığa karşı suç deniyor, çünkü insanları yok ediyor. Ona soykırım deniyor başka bir şey deniyor. İnsan türüne karşı suç dediği zaman bunun tam tersi oluyor. Yine insan gücüne bir müdahale var ama yok etmiyorsun, değişikliklerle, başka müdahalelerle, başka bir şeylerle onu farklılaştırmaya çalışıyorsun. Ama o da suç işte. İkincisi de neyi koruyoruz? Yani kavramlar nasıl açıklanacak? İnsan türünü nasıl açıklayacaksınız evrensel olarak? Birleşmiş, aynı zamanda yaşamışlar, yüz bin yıl birlikte yaşamış sapiens insanla neandertal insan. Hatta burada neandertal insanın genetik yapısını bulabiliyorlar da. Yani çok atalarının, tepelerine gittiğin zaman, onu buluyorlar. Peki o neandertal insanın gen çevresiyle bizimki farklı mı? E değil deniyor. Peki onlar neden insan türü olarak görülüyor? Niye biz kendimizi koyuyoruz sapiens insan olarak tek insan olarak. Bilinen dört tane tür var çıkmış Afrika'da. Haydi iki tanesi çok erken dönemlerde de bilinmiyor da neandertal insan bulunuyor. Kalıntıları bulunuyor, yaşamı çıkıyor, aynı tekno-kültürel şeyi yaşamışlar, birlikte/beraber olmuşlar, biri yok olmuş. Ama savaşmamışlar mesela aralarında, hiçbir zaman savaş olmamış. Sanatsal farklılıkları, bu daha çok nörologları ilgilendirir, birinde yani sapiens insanda kalıntılardan baktığınız zaman hep sanatsal bir şey yapıyorlar, neandertal isnada o yok.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Onların da gömme törenleri olduğu, gömme törenlerinde sanat başlıyor aslında bir biçimiyle. Buna ilişkin bulgular olduğu söyleniyor.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Söyleniyor, ama yani birisi yalnız başlarına buluyorlar, birisi işte yanlış karar verip buzulların olduğu yerlere gidince yok oluyor. Öbürü daha aşağıya gidiyor, sapiens insan. Ama biz şimdi neandertal insana aşağılık gözüyle bakıyoruz. Hatta insan türü değildir, ilkel bilmem ne türdür diyoruz. E birlikte yaşamışlar, kaybolmasa belki var olacaktı gene. Yani o bir şey olarak var. Peki bunu insan türü içinde alacak mıyız almayacak mıyız? O başka şey, ona da evrensellik konmuş. Şimdi aynı şey günümüzde şeye geliyor, ben bu insan türünden çıkacağım, farklılaşacağım diyor. Yani post-insan meselesi, çıkacak mı çıkmayacak mı? İşte insan türüne karşı suç kavramı oradan çıkıyor. Fransa'da bırak Ceza Kanunu'nu Medeni Kanunu'na hüküm kondu insan türlerine yapılan suç diye. E haklı adam!

Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Şimdi Çin'de, Güney Kore'de mesela her şey göze alınıp yapılıyor.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Yani o sorunlar çıkacak... Şimdi tüp bebek, insan diyecek misin demeyecek misin? İnsan kopyalaması de ki yapıldı...

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Amerika'da yapıldığı söyleniyor.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Ne olacak? İnsan mı değil mi şimdi o?

Doç. Dr. Mustafa Öztürk: Şimdi hayvanlarda da diyelim kartalın göz genlerini aldı...

Prof. Dr. Yücel Sayman: Aynen, yani insan demeyecek misin? Şimdi insan türü dediğin zaman bir anda tek bir görünüm gibi alıyorsun ama araştırmalara girdiğimiz zaman da bu sanki ara biyolojik birimler varmış gibi... Bir yandan zenci dediğinde ırkçı diyorsun bir yandan da diyorsun ki öyle bir şey yok, yani ırk diye biyolojik bir veri yok, bunlar toplumsal kategorilerdir. Ama şimdi toplumsal kategoriler deyince de mesela hastalık bakımından risk midir dediğin zaman araştırma yapacaksın. Burada aynı zamanda ırkçılığı üretiyorsun, onu yüzde 0,1 bir farklılık bile olsa onun bir tarafı yine biyolojiye, genetiğe bağlıyorsun. Bağladığın oranda da ırkçılık gene tekrar çıkıyor ortaya. O toplumsal yapılanmaya da bağlı. O zaman ben de sorarım bu toplumsal yapılanma, getirdiği toplumun yapılanması kavramı doğal bir zorunluluk mu? Yani öyle seçmek zorunda mıyız? Mecbur muyuz? Mecbur değilsek toplumsal olarak kalıtımsallık nasıl geçiyor? İçinde yaşadığımız toplumu değiştirirsek o toplumsal kalıtımsallığı değiştirebilir miyiz? Yani insanı farklılaştırabilir miyiz? Bu tür bir sürü sorun var ırkçılıkta falan diye düşünüyorum. Yani bir takım kavramları netleştirmek için ben tartışmayı açmıştım işte haktı, özgürlüktü, evrenselliği vesaire. Tabii ki biyolojik zorunluluk olanla olmayan, sonradan edinilen üzerinden ayırıyoruz. Biyoloji olmadan, öyle bir işleyiş olmadan zaten belirleyici olarak insan türü kendimize niye diyelim? Şimdi farklılık orada, onun bir işleyişi var biyolojik ve genetik ama hep söylüyoruz bunlar toplumu da etkiliyor. Yani o zaman ikisi arasındaki ilişkiyi nasıl değerlendireceğiz? Bunu toplumsal olarak nasıl yapacağız? Bence esas bizim açımızdan sorun o. Onun için beraber oluyoruz ki bütün bunların bir perspektif açısından görelim. Şimdi tabii değiştirmeye kalktığımız zaman da nasıl değiştireceğiz? O zaman yeni şeyler çıkıyor. Biz birlikte nasıl yaşayacağız? Beraber nasıl yaşayacağız? O zaman özerklik ortaya çıkıyor. Yani herkes kendisi karar verebilsin. Bilgi edinme hakkı... Yani sorarsınız, her şeyi öğrenmek istiyor musun? İstiyorum, istemiyorum bir şey der. Ya da toplum ona göre hazırlanır. Yani bu tür yapılar kurulabilir. Peki, bu nasıl olacak? Nasıl kavga etmeden, ayağımıza basmadan birlikte yaşayacağız? Hak ve özgürlükler kapsamında... Şimdi o hak ve özgürlükler de; öyle bir hak açısından olabilir mi, öyle bir özgürlük açısından olabilir mi? Yani bunlar çok çözümlenmesi gereken sorunlar diye düşünüyorum.

Prof. Dr. Pervin Somer: Cumhuriyetin başlangıç döneminde öjeni var dediniz. Biraz açar mısınız orayı?

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç: O dönemde bir kafatası ölçme çalışmaları var, Cumhuriyet'in ilk yıllarında.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Korkunç bir şey o. Hangi düzenlemede var?

Prof. Dr. Yücel Sayman: Var tabii.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Mezardan çıkarıp bu Türk müydü değil miydi diye çalışmalar var. Bir de şey var, Tarih Kurumu yayınlarında, Aziz Kansu'nun kafatası ölçümleri çerçevesinde Türk ırkı mısınız değil misiniz yani bilimsel olarak ortaya konmuş şeyler.

Doç. Dr. Fulya İlçin Gönenç: Uygulamasını biliyorum, düzenlemesi var mı diye soruyorum.

Doç. Dr. Lütfü Hanoğlu: Onu bilmiyorum ama zaten bilimsel olan bir şey olarak bunu yapıyorlar.

GENETİK BELİRLEME Mİ? IRK VE ETNİSİTE; AYRIMCILIK ÜZERİNE ÇEŞİTLEMELER

PROF. DR. YÜCEL SAYMAN

MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

I.

1. Zeka, saldırganlık, suçluluk, bağımlılık, cinsel yönelim...

Bunlar ve benzeri davranışlar doğuştan mı edinilir? Daha doğrusu bu davranışlar doğal (biyolojik/genetik) belirlemenin bir zorunluluğu mudurlar?

Yoksa bunlar ve benzeri davranışlar sonradan mı edinilirler? Yani kültürel-toplumsal mıdır? Daha doğrusu bu davranışlar, içinde doğup büyüdüğümüz, yaşadığımız toplumun kültürel yapısı/tarihsel gelişimiyle mi açıklanmalıdırlar?

Doğuştan edinilmiş-sonradan edinilmiş tartışması yüz yıllar boyu insanın aydınlatmaya, çözmeye çalıştığı bir araştırma alanı olagelmıştır.

“Doğuştan edinilmiştir” dendiğinde, doğuştan edinilmişlik bilimsel olarak insanın genetik yapısıyla kanıtlanmaya çalışılır. Bu çerçevede doğuştan edinilmiş genlerin dizilimi, işlevselliği ve işleyişiyle açıklamak yetmez; doğuştan edinilenin neden ‘kalıtımsal’ olduğunu da açıklamak gerekir. Kalıtımsallık, ele alınan davranışın genetik izlerini önceki kuşaklarda ararken daha sonraki kuşaklara aktarılmasını araştırmayı da ifade eder.

“Doğuştan edinilmiştir” belirlemesi akla iki soru getiriyor : Bir; insanların bir arada yaşamaları ve bir arada yaşamak için kural geliştirmeleri ve geliştirilen kurallar da doğal belirlemenin zorunluluğu mudurlar? Öyle ise, her topluluğun kendine özgü, onu diğer topluluklardan ayıran genetik özellikleri mi vardır? İki; genetik müdahalelerle (teknolojinin kullanımıyla) doğal olan değiştirilebilir ya da farklılaştırılabilir mi? Değişim ya da farklılaşma kalıtımsallığı da içerir mi? Değiştiren ya da farklılaştıran genetik müdahale yapılmalı mıdır?

“Sonradan edinilmiştir” dendiğinde, sonradan edinilmiş içinde yaşadığımız toplumun, kültürel ortamın, çevrenin biçimlendirmesi olarak açıklarız ve karşımıza bu kez de şu sorular çıkar: Bir; “sonradan edinilmiş” de kalıtımsal olabilir mi? İki;

toplumun yapısına müdahale ederek (örneğin aile, akrabalık, mülkiyet, vb. sistemlerini, sosyoekonomik oluşumu ve dayanaklarını değiştirerek) sonradan edinilmiş değiştirilebilir ya da farklılaştırılabilir mi? Üç; “sonradan edinilmiş” toplumsallık, sosyoekonomik oluşum, kültür, çevre etkenleriyle açıklarken bireyi nereye koyacağız? Bireyin toplumsal halini mi yoksa öznel halini mi esas alacağız? Bireyin öznel halini esas alırsak, tartışmayı bir noktada “doğallığa” bağlamak durumunda kalabilir miyiz? Çünkü DNA üzerine yapılan araştırmalar belli bir ortak soydan gelen insan gruplarının tanımlanmasını olası kılıyor. Örneğin etnisite...Bu durumda, etnisite “doğal” bir zorunluluğun belirlediği haldir, belli bir etnisiteye aidiyet de doğaldır, yani “doğuştan edinilmiştir” diyebilecek miyiz? Bu soruyu hemen yanıtlayayım, hayır diyememeliyiz, çünkü DNA verilerinin sınırları muğlaktır ve bir grubun kendi içindeki genetik değişimi gruplar arası farklılıklardan daha fazladır.

1.1 Sunumuma giriş niyetine yaptığım bu kısa, özet açıklama aşlında “ayırıcılık” üzerine fikir oluştururken kendime sorduğum şu soruyu dile getiriyor: Doğal olanla toplumsal olan arasındaki ilişki ayırıcılığı üretiyor mu? Açıklayayım: Doğal olanı toplumsal, düşünsel, kavramsal olarak açıklarken kullanılan dini, felsefi, toplumsal sistemlere/yapılara/kavramlara ilişkin tercihler ya da toplumsal olanı açıklarken onu bir yerinden doğal olana bağlama eğilimi, farklı düzeylerde AYIRIMCILIĞA yol açan doğal ya da toplumsal kategorilerin üretilmesine zemin oluşturuyor, denilebilir mi?

Sunumumun bundan sonraki bölümlerinde kendime sorduğum bu sorudan hareketle AYIRIMCILIK üzerine çeşitleme yapacağım, fikir demeti oluşturmaya çalışacağım.

1.2 Bana “ayırıcılığı nasıl tanımlarsın?” diye sorulduğunda, “**bizim**; yani cinsiyet, ırk, dil, din, etnik köken, cinsel yönelim, engellilik, yaş vb. bakımından **benim** gibi olanların, **bizim**; yani cinsiyet, ırk, dil, din, etnik köken, cinsel yönelim, yaş, vb. bakımından **benim** gibi olmayanları farklılaştırarak olumlamasının/olumsuzlamasının, bilimsel ya da toplumsal belirlenmiş kategoride/kategorilerde tanımlayarak üstün/aşağı konumda değerlendirmesinin, giderek varlıklarını yüceltmesinin/inkar etmesinin, sindirmesinin, boyun eğdirmesinin, gerekirse yok etmesinin fikriyatıdır” derim. Ayırıcılıkla mücadeleyi de “**bizim**; yani cinsiyet, ırk, dil, din, etnik köken, cinsel yönelim, engellilik, yaş, vb. bakımından **benim** gibi olmayanların, bu fikriyata ve uygulamalarına karşı çıkışları, direnişleri, gelecekte silme mücadeleleri olarak nitelerim.

1.3 Ayırıcılığı ve ayırıcılıkla mücadeleyi böyle anlatıyorum, karşıma şu sorular çıkıyor: Bir; “**bizim**, yani **benim** gibi olanlar ile **bizim**, yani **benim** gibi olmayanlar” ayırımı doğal (biyolojik/genetik) olan mı, yoksa toplumsal/tarihsel, kültürel olan mı belirler? İki; ayırıcılıkla mücadele ederken ayırıcılığı yasaklamak istediğimizde, ya ayırıcılık fikriyatını yasaklıyoruz, ki bu durum düşünce ve bilim özgürlükleriyle çelişiyor, ya da ayırıcılık fikriyatının çeşitli alanlardaki uygulama-

larını yasaklıyoruz, ki bu durumda da somut bir olayda gerçekleşen acil ve mevcut tehlike oluşturan davranışı müeyyidelendirir, veya potansiyel bir tehlike yaratması olası tüm soyut davranışları ceza hukuku alanına sokarken ‘ayırıcılık fikriyatını’ bir bakıma yeniden üretmiş olmuyor muyuz? İtiraf edeyim, ayırıcılık yasağıyla ilgili olarak geçmişteki kötü anlatım ve uygulamaları hatırlatmayan, arındırılmış sözcüklerle ifade edilmiş, özellikle düşünce ve bilim özgürlüklerine dokunmayan bir yasal düzenlemeyle karşılaşabilmiş değilim.

II.

Ayırıcılık bir bakıma ‘insan’ üzerinden biyolojik/genetik farklılaşmaları kurgulamakla başlar.

2. Ben, ayırıcılığı üreten biyolojik/genetik farklılaştırma kurgusunun en üst düzeydeki ifadesini “insan türü” algısında, anlayışında görmenin olası olduğunu düşünüyorum.

2.1 ‘Canlı varlık türü’ olarak kategorileştirilen ‘insanın’ TEK BİR CİNSTEN (*Homo Sapiens*) evrimleştiği varsayımı bu anlayışın en belirgin ifadesidir.

Oysa İnsan, her biri Afrika’dan çıkıp dünyanın değişik bölgelerine yerleşen en az dört (belki daha fazla) cinsten (*Homo sapiens*, *Homo neanderthalensis*, *Homo soloensis*, *Homo floresiensis*) evrimleşti. Bu cinslerin bir kısmı söndü. Aralarında kurdukları ilişkilerin niteliği tam bilinmese de, dünyanın aynı bölgesinde yüz bin yıl birlikte yaşayan *Homo neanderthalis* ile *Homo sapiens*, Paleolitik çağda aynı teknokültürel birimi paylaştılar, gerçek bir akıl sergilediler. Paleoantropoloji ve tarih öncesi araştırmalardaki son gelişmeler bunu bilimsel olarak kanıtlıyor.

Tarih öncesi dönemde Sapiens, Neanderthal, Solo ve Flores İnsan’ların göçler sırasında karşılaşmadıkları kuşku götürmez bir kesinlikle ileri sürülebilir mi? Kuşku duymaksızın, birbirlerinin teknokültürel ortamlarından etkilenip yararlanmadıkları söylenebilir mi? *Homo sapiens* dışındaki cinsler nasıl kayboldular? Gelişemedikleri için mi, değişen hava koşullarına uyum sağlayamadıklarından mı, yoksa bir cinsten gelen İnsan diğer cinsten İnsan’ı savaşıyor yok ettiği için mi? Bilinen, *Homo sapiens*’in *Homo neanderthalis*’i yok etmediği, bu sonuncunun değişen buzul koşullarının farklılaştırdığı hava koşulları nedeniyle, giderek daralan alanlara çekilerek sonunu getirdiğidir. Kimi paleantologlar Neanderthal İnsan’ın, Sapiens İnsan’dan çok daha az gelişmiş olduğu için, Sapiens İnsan’la kurduğu ilişkilere **rağmen** yok olduğunu ileri sürerler.

Rağmen sözcüğü bir üstünlük ifade etmiyor mu? Ayırıcılık kokmuyor mu?

1856 yılı ve sonrasında, değişik bölgelerde Neanderthal İnsan iskeleti ve kalıntıları bulundu. İnsan’ın tek bir cinsten evrimleştiğini ileri sürenler Neanderthalis İnsan’ı erken Sapiens İnsan olarak değerlendirdiler. Sapiens İnsan’ı ikiye ayıranlar da oldu

: *Homo Neanderthalis Sapiens* ve *Homo Sapiens Sapiens*. Alt kimlik-üst kimlik !

Neanderthal İnsan'ın, farklı bir cins olduğu kabul edildiğinde de aşağılayıcı tanımlarla anlatılması düşündürücüdür : Neanderthal İnsan zekaca gelişmemiştir, patolojik varlıktır, iki ayak üzerinde sırtı kambur başı öne eğik yürür, konuşabilme yeteneği yoktur, artistik yaratıcılıktan yoksundur... Aynı İnsanlık içindeki cinslerin farklılıklarını olumlu değerlendirmek yerine neden bir cinsi dışlayıcı ölçütlere başvurulur ? Çünkü, *Homo Sapiens* üstün olan cinstir!

Homo Sapiens dünyaya yayıldı; her yerde biz varız. Diğer cinslerden gelen İnsan'lar yoklar; hak arayamazlar, talepte bulunamazlar, bizleri sorgulayamazlar. Ancak, İnsan'ı tek cinsten gelen canlı varlık türünün evrimi olarak algılayan ve tanımlayan tasarımlar, benzerlikleri reddederek farklılıkları olumsuzlayan düşüncenin köklerini oluşturmuyor mu?

Bence ayırmacılığın izleri bu algıda ve anlayışta bulunuyor.

2.2 “İnsan türüne” bir tanım getirip, bu tanım çerçevesinde “belli insan gruplarını” tür dışında bırakan, yani onları “insan” saymayan anlayışın bir başka örneğini 1550 yılındaki ‘Valladolid’ toplantısındaki Güney Amerika yerlilerinin kaderi üzerine yürütülen tartışmanın içeriğinde buluruz.

İspanyol ve Portekizli sömürgecilerin özellikle Küba, Orta ve Güney Amerika'daki yerli halkları acımasız katletmeleri, uyguladıkları soykırım İspanyol hukukçularını ve din bilginlerini tedirgin etti. Tepkilerin artması üzerine İspanya Kralı 15. Charles 16 Nisan 1550 de Yeni Dünya'ya yönelik keşif hareketini durdurdu ve konuyu tartışmak üzere Valladolid şehrinde 14 kişiden oluşan bir Şura topladı. Aralıklarla 1552 yılına kadar süren toplantılarda Şura iki karşıt görüşü tartıştı. Yeni Dünya'nın yerli halklarının “insan türünden” olmadığını, bu nedenle gerektiğinde öldürülebilecekleri savunanların sözcüsü *Sepulveda (Ginés)* aksi görüşü, yani yerli halkların da insan türünden olduklarını savunanların sözcüsü ise *Las Casa (Fray Bartolomé De)* idi. Toplantılar bir sonuca ulaşılmadan sona erdi, Şura dağıldı; ancak toplantıları ve tartışmaları izleyen Kilise Yeni Dünya'nın yerli halklarının da ‘insan’ olduklarına karar verdi. 1556 yılında Valladolid'de yayınlanan bir emirnameyle, ‘şiddet kullanılmaksızın’ keşif hareketlerinin yeniden başlamasına izin verildi. Birkaç yıl sonra, Kuzey Avrupalıların Kuzey Amerika'yı sömürgeleştirmeleri sırasında başvurdukları katliamlar ve soykırım da eklenince, Amerika Kıtasında el emeği sağlamak için Afrika'dan oranın yerli halklarını köle olarak getirmek gerekti. Ve ‘kölelik küreselleşti’.

Şura tutanakları resmen yayınlanmadı. Ben konuya ilişkin izlediğim tiyatro eserinden ve okuduklarımdan esinlenip, *Las Casa* ve *Sepulveda* arasındaki şu konuşmayı hayalimde kurguladım (*Las Casa* ve *Sepulveda*, her ikisi de Aristo'nun görüşlerine dayanmaktadır, her ikisi de Hıristiyan din bilginidirler ancak birbirine karşıt iki anlayışı dile getirmektedirler):

Las Casa - ‘Siz, Sepulveda, nasıl olur da İspanyol fetihçilerin Yeni Dünya’nın yerli halklarına uyguladığı mezalimi, katliamı destekleyen bir anlayış içinde olabilirsiniz?’ Aziz Paul’un sözlerini hatırlayın; “Sizler, hepiniz, İsa’nın maneviyatında Tanrı’nın çocuklarıdır. Hepiniz İsa’nın maneviyatında vaftiz oldunuz, İsa’ya büründünüz: Ne Yunanlı ne Musevi var, ne köle ne özgür insan var, ne erkek ne kadın var, çünkü hepiniz İsa’nın maneviyatında tekinsiz. Hepiniz tüm davranışlarıyla eski insandan ayrıldınız: Yenilendiniz ve Tanrı’nın suretinde onun yarattığı gerçek bilince yol alan yeni insana büründünüz. Artık Yunanlı ya da Musevi, sünnetli ya da sünnetsiz, barbar, köle ya da özgür insan yok, hepsinde ve tek İsa var.” Bu sözler, doğduğu andan başlayarak bilinç düzeyi ne olursa olsa her insana sesleniyor mu?

Sepulveda - ‘*Las Casa*, ikimiz de Aristo’nun yazdıklarını biliriz. Aristo kendi kendilerini yönetebilme yeteneği olmayan ‘barbarları’ silah yoluyla boyun eğmeye zorlamanın meşru olduğunu kabul etmez mi? Onların kaderi; bilinci, erdemi ve dini gereği barbarı insan, en azından daha insan yapabilecek olanlara itaat etmektir. İtaat etmezlerse, silah kullanmak dahil her yol meşru olur.’

Las Casa – ‘Ama, unutmayın ki, Aristo dört farklı ‘barbar’ kategorisi öngörür. Bunlardan sadece bir tanesi kendini yönetme yeteneğine sahip değildir. Amerika’nın yerli halklarının ise kendi yasaları, örf ve adetleri, inançları var. Bunlardan bazıları, örneğin insanların kurban edilmesi bizi dehşete düşürebilir; buna rağmen Yerliler kendilerini yönetme yeteneğine sahip değillerdir diyemeyiz. Kaldı ki, Sepulveda, İsa ve onu izleyenler eylemleriyle ve söyledikleriyle bize imanı olmayanların da Tanrı’nın yeryüzündeki suretleri olduklarını, onların barışçıl yollarla, ikna edilerek inanca kavuşturulabileceklerini öğrettiler.’

Sepulveda – ‘İsa’nın sözü, var olduklarından bu yana bizi dehşete düşüren yasalara, örf ve adetlere göre yaşaya gelmiş topluluklara değildir. Yaşam biçimleri, örneğin insanları kurban etmeleri, puta tapmaları, özel mülkiyetin olmaması, yamyamlık, vb. onların ‘insan’ olmadıklarını gösterir. Onlar insan olarak değil, insan iradesine tabi köle olarak doğarlar’

Las Casa – ‘Köleliği insanın doğasına bağlıyorsunuz ancak bunu insanın doğal gelişimi içinde açıklamıyorsunuz. Gerekeceği toplumda oluşmuş durumları gösteriyorsunuz. Bu durumları yaratan faaliyetlerin ve davranışların kaynağı doğa değildir. Bu nedenle Yerlilerin insan olmadıkları söylenemez. İsa’nın sözü onları da içerir.’

Sepulveda – ‘Onlar ilkel bir akla sahiptirler, İsa’nın maneviyatında Tanrı’nın yarattığı gerçek bilince yol alan yeni insana bürünemezler. Onlar doğaları nedeniyle Tanrı’nın halkı olamazlar. Zor kullanarak imana getirilirler, gelmezlerse putlarıyla birlikte yok edilirler. İmana gelseler de köle olarak doğmuşlardır, köleliği itirazsız kabullenmişlerdir.’

2.3 Belli insan gruplarını İnsan türü dışında bırakmayan ancak başka insan grup-

larının değişik düzeylerde onların kaderi üzerinde söz sahibi olduklarına inanılan ve bunun İnsan'ın evriminin doğal bir sonucu olduğu kabul edilen bir tür 'İnsanlık hali' anlayışı da ayrımcılık fikriyatının temellerini oluşturmuştur.

Kimileri şöyle düşünür: Her insan, hangi farklı özellikleri taşırsa taşırsın, doğanın kendinde var olan bir canlıdır. Hiç bir insan, kim, nerede, nasıl olursa olsun, kesinlikle insan türü dışında tutulamaz. Ancak şu soruyu sormalıyız : 'Tüm insanlar, insan türüne ait oldukları tartışma götürmez tüm bireyler, sadece insan türüne aidiyetleri nedeniyle eşit muamele mi görmeliler? Her insanın toplumun yapılanması ve örgütlenmesinde yeri eşit mi olmalı? Her insana, her bireye aynı ve eşit değerler mi atfetmeliyiz?'

İnsanın farklı özelliklerini doğaya bağlayarak yola çıkan bu düşünce, farklı özellikleri nedeniyle bazı insanların (insan gruplarının) aynı özellikleri taşımayan diğer insanlarla (insan gruplarıyla) eşit muamele göremeyeceklerini, aynı değerleri taşıyamayacaklarını ileri sürer. Çünkü, bu düşünceye göre, bir şeyin mükemmeliyeti öncelikle onun doğasından, sonra faaliyetlerinden ve davranışlarından kaynaklanır: Doğal olan sadece insan değildir; insanlar arasındaki ilişkiler, gruplar ve grupların yapılanması, aile, devlet de doğanın düzenidir. Ancak, doğadan kaynaklanıyor olsa da, yaşamdaki toplumsal düzenin gerçeği insan doğasında değer farklılığı yaratmaz, insanı (örneğin Aristo'ya göre köleyi, kadını ve çocuğu -çünkü bunların daha sınırlı özerk bir iradeye ve faaliyette bulunabilme yeteneğine sahiptirler-) diğer insanlardan doğası bakımından daha aşağı **KONUMA** değil, **sadece daha aşağı bir STATÜYE** yerleştirir.

Aristo'dan günümüze iki bini aşkın yıl geçti. Aristo'nun düşüncesi ise hala güncel. İki bin yılı aşkın bu 'çağdaş' düşünce insan faaliyetlerinin ve davranışlarının kökenine de doğayı yerleştiriyor, bu anlayışa dayanarak bazı insanları doğası bakımından daha aşağı konuma sokmuyor ancak daha aşağı bir statüde değerlendiriyor. Böylece, bu insanlar üzerinde egemenlik kurabilmenin fikriyatını geliştirmiş oluyor. Bu fikriyatı ayrımcılık oldukça belirgindir.

2.4 Tek bir cinsten evrimleştiği varsayılan 'insan türünün' patentini Homo Sapiens'e vermekle ayrımcılığın tohumlarının da atıldığını ileri sürmüştüm. Bu kez, tek cinsten evrimleşme varsayımının bir biçimde geleceğin sorunu olarak da karşımıza çıkabildiğini göstermeye çalışacağım.

Geleceğe ilişkin sorun şu: 'İnsan türü' patentindeki insanın tanımına ilişkin belirlemelerin dışına çıkılırsa, insan diye tanımlayamayacağımız yeni bir tür canlı varlık mı yaratılmış olacak, yoksa insanın, yani Homo Sapiens'in, bilimin ve teknolojinin gelişimiyle kendi biyolojik evriminin geleceğini tasarlayabilme yeteneğine de ulaştığına mı karar vereceğiz?

Çeşitli üreme biçimlerinin kullanımı (kopyalama, yapay rahim, vb.) embriyo seçimi

ve embriyo mühendisliği, rekonstrüktif cerrahi, cinsiyet değişimi, protez kullanımı, yaşlanmanın (hatta ölümün) önlenmesi; özürllülere ‘düşünce aktarımı’, bilinç yetisinin geliştirilmesi; vücuda hatta beyine yerleştirilen böcekler aracılığıyla hem beyinler arası hem de beyinlere bilgi yükleyen bilgisayarlar arası uyum sağlanması; tüm bu ve benzeri düşünceler, teknikler, buluşlar uygulanır da şu anki verili koşullarda kimilerini ürküten, korkutan, kimilerini heyecanlandıran ve en azından bizlerden **farklı** olacağı ileri sürülen bir ‘canlı türüne’ (İnsan? Yaratık?) ulaşırsa ‘insanlık hali’ ne olacak?

Yeni canlının **Bizden** (Homo Sapiens’ten) **farklı** olacağını ileri süren ve böyle olduğundan kuşku duymayanların büyük çoğunluğu, örneğin insanın klonlanmasına ya da döllenme-gelişim-oluşum, doğum sürecini kadın rahmi dışında, laboratuvar ortamında başarmaya yönelik araştırmaları ve deneyleri ‘insan türüne’ karşı tehlike olarak değerlendirir ve bunların ‘insanlığa karşı suç’ ya da ‘insan türüne karşı suç’ olarak yasaklanmalarını savunur. Bu görüşün mantıksal sonucu, yasağa rağmen doğabilecek çocuğun (çocuk?) ‘insan’ ya da ‘insan türünün bir bireyi’ sayılmaması gerekiyor. Bu, bir olumsuzluğu engellemeye yönelik yasak düşüncesi, gelecekte yasağa rağmen olumsuzluğun gerçekleşmesi durumunda uygulaması kaçınılmaz olacak ayırmacılığın fikriyatını şimdiden hazırlamaktadır.

Yeni canlının **Bizim** (Homo Sapiens’in) şu anki tanımlarındaki belirleyicilerden **farklı** görünse de, hatta çok **farklı** olsa da ortaya çıkacak canlının ‘insan sonrası insan’ olacağını ileri sürenler ise, **bizlerin** (günümüz Homo Sapiens’inin) ‘insan’ cinsinin alt kategorisini, Homo Sapiens’i; ortaya çıkacak yeni canlının ise ‘insan’ cinsinin üst kategorisini, Post Homo Sapiens’i oluşturacağını belirtirler. Bu düşünce de, olumlu olanın gerçekleşmesini sağlamaya yönelik olsa bile gelecekteki ayırmacılık fikriyatının biyolojik dayanaklarını temellendirmektedir.

3. Yukarıdan beri ayırmacılığın ‘insan’ üzerinden biyolojik/genetik farklılaştırmaları kurgulamakla başladığını ileri sürdüm ve bu kurgunun en düzeyde ifadesi olan “insan türü” algısının ve anlayışının ürettiği ayırmacılığı geçmişin, günümüzün ve geleceğin olası gerçekliğinde bulmaya çalıştım.

Bu kez, biyolojik/genetik farklılaşma kurgusunu ‘insanın’ biyolojik/genetik bir birim olarak bütünlüğünü reddeden görüşlerin ürettiği ayırmacılık üzerinde duracağım

3.1 Özellikle 19 uncu yüzyıl insan türünün biyolojik bütünlüğünün reddedildiği, en azından omuz silkinip dikkate almadan geçildiği, türün kendi içinde birbirinden farklı biyolojik birimleri barındırdığı görüşünün düşünsel alanda egemen olduğu dönemdir. O dönemin kalıtım teorilerinin ‘insana’ uygulanmasıyla; insanın belli nüfuslara dağıldığı, bu değişik, farklı nüfuslardan her birinin biyolojik/genetik birimler olduğu görüşü üstünlük kazanmıştır. François Galton o günün kalıtım teorisinden kalkarak, aile üzerinden istatistiksel bilgiler temelinde yaptığı araştırma sonucunda zeka, suçluluk, bağımlılık, yoksulluk gibi insana ilişkin niteliklerin kalıtımsallığını

biyolojik/genetik yapıya bağlar. Ve evrim sürecinde doğal ayıklanmayı (Darwin) bir anlamda insan müdahalesiyle yönlendirebilmeyi amaçlayan düşünsel tasarım olan soyarıtım tezini geliştirir: Belli insan topluluklarındaki çevre kaynaklarından yararlanacak bireylerin sayısal artışı o topluluk üyeleri arasında varlığını sürdürebilme mücadelesi yaratır; bu mücadelede çevresel ortama uyumu sağlayan insana ilişkin nitelikleri, davranışları kalıtsal olarak edinen bir sonraki kuşak topluluk üyeleri varlıklarını sürdürebilme bakımından diğer topluluk üyelerine göre daha avantajlı konumdadırlar. Çünkü, var olabilme, varlığını sürdürebilme rastlantısal değildir. Bir ölçüde var olabilmeyi sağlayan davranışların kalıtsallığına, yani genetik temellere dayanır. Öyle ise var olabilmeyi, varlığını sürdürebilmeyi sağlayan davranışları kalıtsal olarak bir sonraki kuşaklara aktaran insanın üretimi gerçekleştirilerek, yani soyarıtımla insanın mükemmeliyete doğru evrimini yönlendirebilmek olasıdır. Galton böylece davranışların genetiği ile soyarıtım arasında düşünsel/tasarımsal bağı kanıtlamak ister. Doğal ayıklanma sürecinde insan kendi türünün kaderine sahip çıkabilir, kendi kaderini belirleyebilir: Kalıtsallığı kanıtlanmış (en azından öyle varsayılan), varlığını sürdürebilme mücadelesindeki vazgeçilmezliği saptanmış davranışları bir sonraki kuşaklara aktarabilen bireylerin yeniden üreyebilmelerinin önü açılarak, bu açıdan dezavantajlı görünen bireylerin ise, ikna edilerek ya da devlet müdahalesiyle yeniden üremeleri engellenerek insan türünün mükemmeliyete ulaşması sağlanabilir.

Soyarıtıma dayalı ideolojilerin ve uygulamaların savunucuları söylemleriyle görüşlerini siyasetlendirdiklerinde, değişik düzeylerde ayrımcılığa yol açarlar: Soyarıtıma dayanan söylem öz olarak, modern zamanların herkesin doğuştan ve eşit olarak haklara sahip olduklarını vurgulayan insan hakları anlayışının doğal ayıklanmayı engellediği; oysa insanın mükemmeliyete doğru evrimleşmesini sağlamanın insan türünün geleceği bakımından gerekli ve kaçınılmaz olduğu düşüncesine dayanır. 1900 başlarından 1970'li yıllara kadar ABD'nin çoğu eyaletinde, Kanada'nın bazı bölgelerinde, Almanya, Estonya, Danimarka, Finlandiya, Norveç, İsveç, İsviçre gibi ülkelerde akıl hastalığı, eşcinsellik, epilepsi gibi kalıtsal olduğu ileri sürülen 'olumsuzluklara' sahip yüz binlerce kişinin ikna edilerek ya da zor kullanılarak üremelerinin engellenmesini öngören yasalar çıkartıldı.

Daha önemlisi, soyarıtım tezi soykırım tezini beslemiş ve sonuçta nazizmin temel dayanağı olmuştur. Soykırım görüşünü benimseyerek savunan bir çok anglo-saxon bilim kuruluşunun Alman Nazi hareketini coşkuyla desteklediklerini; bir çok ABD vatandaşı bilim adamının Nazilerin yürüttüğü kısırlaştırma siyasetinin sonuçlarını gözlemek için Almanya'ya geldiğini unutmamak gerekiyor.

Soyarıtım tezinin ulaştığı ayrımcılık, bu tezin ürettiği soykırım uygulamasındaki vahşet bilim alanında soyarıtıma varacağı düşünülen araştırma ve uygulamaların yasaklanması önerilerini gündeme getiriyor ki, bu da düşünce ve bilim özgürlükleri açısından tartışmaları gündeme taşıyor.

Sonuç olarak, insanın biyolojik/genetik bütünlüğünü reddeden, insanın her biri biyolojik/genetik birimler olan değişik nüfuslardan oluştuğunu ileri süren görüşler ile bu nüfusların ayrı biyolojik/genetik birimler olmadığını, bunların toplumsal kategorilerden ibaret olduklarını ileri süren görüşlerin çatıştığı tartışmada ayrımcılık önemli yer tutuyor. Örneğin ırk ve etnisite; bunlar biyolojik olarak mı, yoksa toplumsal olarak mı tanımlanmalı? Bu tartışma kaçınılmaz biçimde soyarıtım ve soykırım uygulamalarını canlı tutan süreçleri her an yeniden üretiyor.

3.2 1960 sonrası, özellikle moleküler biyolojideki göz kamaştırıcı buluşlar, canlıların moleküler ifadesiyle değerlendirilmesine yol açtı; genlere referansla tanımlama, dolayısıyla genlerin araştırılması en muteber metodolojik yaklaşım oldu. Bu genomik çağ diyebileceğimiz zaman diliminde davranışların genetiği üzerine araştırmalar yoğunlaştı. Ne var ki, bu araştırmalar bizzat bireylerdeki karakteristik özelliklerin çeşitliliğinden ve gelişiminden çok birey gruplarından oluşan topluluklardaki (belli bir ırk ya da etnisite veya sosyal sınıf, vb.) özelliklerin çeşitlilikleriyle ilgilendikleri için ayrımcılık tuzağı hep var oldu. 2001 yılında genom projesi sona erdiğinde genlerin ve işlevlerinin belirlenmesinde epey yol alınmıştı: ne var ki, canlıların moleküler sistemlerinin karmaşıklığı da ortaya çıktı. Bir gendeki allellerin bir başka gendeki allellerin etkisini bastırabildiği, dinamizm ve değişkenlik, tek bir gen dizisinin birden fazla fenotip karakteri denetleyebildiği; belli bir fenotip kökeninde birden çok genin değişik biçimde bulunduğu, bu genlerdeki düzenin diğer genlere ve moleküllere bağlı bulunduğu, bunların moleküler ağlara entegre olmaları sonucu bir davranış gelişiminin kısmen, beynin işleyişini belirleyen bir ağdaki değişik unsurlar arası etkileşimle sağlandığı, ayrıca bir genin ya da moleküler ağın reaksiyonunun her zaman düz çizgide gelişmeyip çevresel koşullara da bağlı olduğu; özetle genotip ile fenotip davranışın tek biçimli olmadığı gibi bulgular genomik dönem sonrası davranışların genetiğine ilişkin araştırmalarda beynin, çevrenin, genlerin ifade ağlarının belirleyiciliğini ihmal eden, davranışlarla genler arasında basit bir düz çizgi ilişki varsayan görüşlerin zafiyetini ortaya çıkardı.

Bilim alanındaki tüm bu gelişmelerin, en azından ırk, etnisite vb. diye gruplandırılan insan topluluklarının farklı biyolojik/genetik birimler olmayıp toplumsallığın ürettiği bir güç ilişkisinin tarihini taşıyan toplumsal/tarihsel kategoriler olduklarını gösterdiği ölçüde

ayrımcılığın da giderek temelsiz kalması beklenebilirdi. Ama öyle olmadı; çünkü örneğin tıp alanında yapılan araştırmaların konusu tek tek bireyler olmuyor, belli bir toplumsal grup, örneğin ırk ve etnisite, diyelim sağlık alanında risk araştırmalarının konusunu oluşturuyor, toplumsal grubu belirleyen ölçütleri doğal olana bağlama eğilimi çoğu kez 'bilimselliğin' gereği gibi algılanıyor. Ayrıca bireylerin kendilerini isteyerek ırk, etnisite vb. diye gruplandırılan insan topluluklarında içselleştirmeleri, kendilerini o topluluğun bir üyesi olarak hissetmeleri, öyle davranışları da toplumsal ayırım algısını her an yeniden üretiyor, ayrımcılık sanki kader oluyor. Sunumu-

mun izleyen bölümünde bu konulara değinmeye çalışacağım.

3.5 Epidemiyoloji insan topluluklarında hastalıkların dağılımı ve yoğunluğunu araştırır. Ancak araştırma konusu tek tek bireyler olmaz; çalışma konusunu belli bir toplumsal grup oluşturur. Eğer ırk araştırma konusu olursa, değişik ırktan insan topluluğu içinde araştırma yapılacaktır ve ırkın belli hastalıkların gelişmesinde bir etken olup olmadığı araştırılacaktır, bunun yanı sıra ‘tütün bağımlılığı’ veya ‘gelir düzeyi’ vb. açısından da bir risk faktörü olup olmadığı incelenecektir.

Öncelikle şu soruyu sorabiliriz: ‘İrk’ meşru bir araştırma konusu olabilir mi? Olmalı mı?

Madem ki ırk diye gruplandırılan insan toplulukları farklı genetik birimler değiller ve bu gruplandırmanın biyolojik temeli yoktur; madem ki ırk sömürgeciliğin, nazizmin uygulamalarında insanlık tarihinin en korkunç soykırımlarına gerekçe olmuş toplumsal bir kategoridir; öyle ise ırk toplumsal kategori olarak meşru bir araştırma konusu olmamalıdır denilebilir. Buna karşılık, insanları ırklarına göre ayırarak farklı konumlarda, farklı uygulamalara tabi kılmak yasaklansa bile ırk ayırımı, özellikle bu ayırım insanların sağlıkları bakımından önemliyse yasaklamayı önermek doğru olmayabilir. Araştırmacının, örneğin deri rengi siyah olan bireyleri konu seçerek, siyah ten renginin sağlık bakımından taşıdığı riskler üzerine çalışmasını ‘ırkçılık’ olarak göreyerek yasaklamak ne kadar doğru olabilir?

ABD de kimi araştırmacılar ırkı biyolojik temelde bir araştırma hipotezi olarak görmeyi tercih ediyorlar. Örneğin, Afrika’da malaryanın yoğun olduğu bölgelerde ortaya çıkan bir hastalık (drépanocytose) genetik olarak bir zenci hastalığı olarak ele alınmıyor. Oysa iki nedenle bu hastalık ile ten rengi arasında bağ kurmak doğru değil. Bir, ABD’de yaşayan ve bu hastalığın teşhisi konulan kişiler Afrikalı değiller, üst soyları birkaç kuşaktır ABD’de yaşıyor; iki, sade Afrika’da değil, diğer kıtaların da malarya riski taşıyan bölgelerinde yaşayan ve ten rengi siyah olmayan topluluklarda da hastalığa yol açan gen oluşabiliyor. Ve Amerika’da yaşanan bir olayda, ten rengi beyaz olan bir kişide, tüm hastalık belirtileri açıkça bulunmasına rağmen, ten rengi beyaz olduğu için doktorlar hastalığı teşhis etmiyorlar. Bunun gibi, bazı damar sertliği, yüksek tansiyon, diyabet gibi bazı hastalıklar genlerin ırklar arası farklı dağılımına bağlanıyor ve araştırmalar siyah ten renkli kişilerden oluşan nüfus içinde yapılmış olması nedeniyle, zenci hastalığı olarak tanımlanıyor, geliştirilen ilaçlara ‘zenciler içindir’ ibaresi konulabiliyor. Oysa bu hastalıkların genetik oldukları kanıtlanamadığı gibi, öyle olsalar bile birden fazla genin katılımı ve çevre etkileri dikkate alınmıyor.

İrk biyolojik değil toplumsal kategori olarak tanımlandırsa bir hastalık riski olarak değerlendirilmekten çıkar. Araştırmalar ten rengini toplumsal konum, yaş, cinsiyet vb. gibi diğer toplumsal etkenlerle birlikte ve eğitim, gelir düzeyi, işsizliğin ve uğra-

nilan ayrımcılığın sıklığı ve etkileri gibi yaşam koşulları çerçevesinde yapıldığında ten rengini, özellikle bu renk beyaz değilse, genetik olarak belli hastalıklarda risk faktörü olarak görülmemektedir.

Ancak, belirtmem gerekiyor ki, ABD’de en çok ayrımcılığa uğramış olan ve % 62 si her yıl en az bir kere ayrımcılığa uğrayan siyah tenli ABD’liler kendilerini beyaz tenli ABD’lilerden biyolojik olarak farklı konumda hissediyorlar, bu sanal farklılığı içselleştiriyorlar; bu nedenle, ‘zenciler içindir’ ibaresi taşıyan yüksek tansiyon ilaçlarını tüketmekte beis görmüyorlar.

3.6 Irk sözcüğünün kullanımı ırkçılığı çoğunlukla toplumsal değil biyolojik anlamda çağırır. Bu olgu karşısında kendime şunu sormadan edemiyorum; En azından bir hukukçu sıfatıyla, ırk sözcüğünü, bu sözcüğe tarihsel-toplumsal olarak yüklenmiş kötü anlamdan temizleyerek nasıl kullanabilirim? Ya da kullanmalı mıyım? Sözcüğü terk mi etmeliyim?

Sözcüğü terk etmekle ayrımcılığı tarihin geleceğinden silebilmek olanaklı olsa, ‘ırk’ın istatistiklerde meşru araştırma konusu olmaktan çıkarılmasını önerebilirdim. Ne var ki, ırkın araştırma konusu olması yasaklansa bile, belli bir kökene (etnisite örneğinin) referansla yapılacak araştırmaların ve istatistiklerin belli kökenden kişileri başka kökenden kişilere karşı üstün ya da aşağı konuma sokacağı tahmin etmek zor değil. Kaldı ki, sözcüğün kullanımını yasaklamak düşüncesi şu çelişkiyi gündeme getirmekte gecikmiyor: Bir yandan genom projesi araştırmaları çerçevesinde ‘insanı’, her bireyi kolaylıkla tanımlanabilir ortak fiziksel unsurlara, belli yeteneklere, özgül ve kalıtsal davranışlara sahip farklı biyolojik/genetik birimlere (örneğin ırklara) bölmenin savunulamayacağı anlaşıldı. Öte yandan DNA üzerinde yürütülen araştırmalar ‘insan türü’ içinde belli bir ortak soydan gelen insan gruplarının tanınmasını olanaklı kıldı. Örneğin etnisite. Bu çelişkiyi benim bir hukukçu olarak aşabilmem söz konusu değil. Ancak, başta söylediğimi burada bir kez daha yineleyerek, DNA verilerinin ve sınırlarının muğlak olmasına, bir insan grubunun kendi içindeki genetik değişimin insan grupları arasındaki farklılıklardan daha fazla olduğuna dikkat çekmekle yetinebilirim.

IV.

4. Yukarıdan beri ayrımcılığın bir bakıma insan üzerinden biyolojik/genetik farklılaştırmaları kurgulamakla başladığını, değişik biçimlerde ve örnekleriyle anlatmaya çalıştım.

4.1 İnsanların büyük çoğunluğu, çoğu kez üzerinde fazlaca düşünmeden ya da bilinç altı veya sezgisel olarak kendini doğanın gereği var olan belli bir biyolojik insan grubuyla (ırk, etnisite) özdeşleştiriyor; kendini o grubun doğal üyesi olarak görüyor; o gruba atfedilen yetenek, zeka, saldırganlık, bağımlılık gibi insan niteliklerini içselleştiriyor. Üstünlüğü ya da alt konumda olmayı, kişi ister mağrur ister mağdur

olsun, doğa düzeninin bir gereği gibi değerlendiren bu kaderci anlayış yaşamın her anında yeniden ayrımcılığı üretiyor.

Biyolojik bir birim gibi kabullenilen insan grubuna aidiyeti içselleştirmek bireyi de bireyliğinden uzaklaştırıyor; birey, grubun birilerince öyle kabullenilip gruptaki herkese grubun çıkarları diye benimsetilmiş çıkarlarını, grubun geleceğini kendi ihtiyaçlarından, kendi kaderinden üstün görüyor. Bu da, insan grupları arasındaki ayrımcılığın yanı sıra belli bir insan grubuna aidiyetiyle tanımlanan bireylerin kendi aralarında da ayrımcılığı üretiyor. Şöyle de söyleyebilirim: Doğallığa bağlanan ayrımcılık ister istemez toplumsal yapılanmada da ayrımcılığı tetikliyor.

Ve biyoloji ve genetik alanındaki buluşlar 21 inci yüzyıla damgasını vururken, insan bizzat kendi buluşlarıyla üretmekten korktuğu yeni bir biyolojik birim insan grubunun olası üstünlüğünden ürüyor; yeni biyolojik birim insan grubunun üyelerini 'insan türünden' görmeyeceğini şimdiden ilan ederek geleceğin ayrımcılık konusunun içeriğini de belirliyor.

4.2 Yüzlerce yıldır insanın biyolojik bütünlüğü inkar edile geldi; böylece ayrımcılığın dayanağı biyoloji oldu. Biyolojik farklılığı evrimle açıklarken farklılıkları insanın türünün geleceği açısından olumlayan/olumsuzlayan; olumsuzlanan bazı farklılıkları yok etmeyi, olumlanan farklılıkları dönüştürerek geliştirmeyi öneren anlayışlar ve bu öneriyi yaşama geçirmeyi amaçlayan uygulamalar toplumsal yapılanmalarda da çeşitli biçimlerde eşitsizlik kategorileri üreterek ayrımcılığı körükledi.

Ben ırk ve etnisite kategorilerinin antropolojiye ya da bilime dayalı belirlemeler olduklarını savunmuyorum; bunların toplumların sosyoekonomik gelişmeleri, sosyo-kültürel yapılanmaları süreçlerinde beliren ve toplumdaki güç ilişkilerini düzenlemede siyasi araçlar olan kullanılan kategoriler olduklarını düşünüyorum.

Ne var ki, insanın biyolojik evrenselliği esas alınmadan 'insan türü' kavramının yasalarda yer almaya başlamış olması hukuku da biyolojiye oturtuyor. Bu, ayrımcılığın pekişmesine doğru bir yönelmedir.

İrk ve etnisite söz konusu olduğunda, biyolojiye de sırt çevirmemek amacıyla, ortak bir soydan gelenleri, örneğin coğrafi bölge temelinde ya da insanın tarih içinde evrimine göre ifade etmeyi yeğliyorum; örneğin 'insan grubu', 'insan topluluğu', 'ortak soy grupları' gibi...

Ayrımcılığı üreten toplumsal yapıların değişmesi için çaba gösterilirken kullanılan insanı ifade biçimlerinin tarih boyunca yapılmış gruplamaların yol açtığı acıları, kinleri, vahşi uygulamaları çağrıştırmamalarını, hatırlatmamalarını önemsiyorum.

YAZ DİNLENCESİ AKADEMİK SOHBETİ-2

5-7 EYLÜL 2013 BEKTAŞ KÖY, AYVACIK / ÇANAKKALE

Bizler, Medipol Üniversitesi tıp ve hukuk fakülteleri öğretim üyeleri ve öğrencileri bu yıl da, 'ikinci yaz dinlencesi akademik sohbeti' dedik, deniz kenarında üç gün süreyle toplandık; Aristo'dan daha eskilerden bu yana tartışılan, artık söylenebilecekler tükendi denirken yeniden alevlenen konunun çekiciliğine kapılıverdik: İnsan davranışları biyolojik/genetik belirlemenin bir zorunluluğu mudurlar? Yoksa insan davranışları sonradan, toplumsal/tarihsel süreçte mi belirlenirler? Doğuştan edinilmiş-sonradan edinilmiş tartışmasını bilimsel gelişmelerin izinde bir de biz sohbet konusu ettik: "İnsan Davranışlarının Belirleyicileri ve Hukuk".

Elinizdeki kitap 'ikinci yaz dinlencesi akademik sohbeti'nin sunumlarını ve tartışmalarını içeriyor.

978-605-4797-04-2

